

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการ

วิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น

ระยะที่ 1 สร้างเครือข่ายและสำรวจสภาพพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น

โดย

ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)

ดร.ปริตตา เฉลิมเผ่า กอนันทกุล และคณะ

สนับสนุนโดย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

มิถุนายน 2547

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการ

วิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น

ระยะที่ 1 สร้างเครือข่ายและสำรวจสภาพพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น

โดย

ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)

ดร.ปริตตา เฉลิมเผ่า กอนันทกุล และคณะ

สนับสนุนโดย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

มิถุนายน 2547

หัวหน้าโครงการวิจัย

ดร. ปรีดา เฉลิมเผ่า กอนันทกุล

คณะผู้ร่วมวิจัย

ตรงใจ หุตางกูร

สรินยา คำเมือง

ศิริพร ศรีสินธุ์ไร

ชีวลสิทธิ์ บุญเกียรติ

ปณิดา สระวาสี

เจ้าหน้าที่ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธรทุกท่าน

คณะที่ปรึกษา

รศ.ศรีศักร วัลลิโภดม

ศ.สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์

อ.ปฐมฤกษ์ เกตุทัต

อ.สมรณี แสงรุจิ

ผศ.อภิญา บัวสรวง

ดร.สุภาพร นาคบัลลังค์

อ.นุปผา จิระพงษ์

ผศ.ชุติมา เวทการ

รศ.ดร.ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ

อ.สมชาย นิลอาธิ

อ.ภูธร ภูมะธน

ผศ.แสงอรุณ กนกพงษ์ชัย

คุณวิษณุ เอมประณีตร

คุณชำนาญ ส่งแสงทอง

คุณวิมาลา ศิริพงษ์

คุณศรัณย์ ทองปาน

คุณวลัยลักษณ์ ทรงศิริ

คุณพรศิริ บุรณเขตต์

บทคัดย่อ

รายงานเรื่องนี้เป็นการศึกษาวิจัยพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในประเทศไทย ในช่วงเวลากลาง ปี พ.ศ. 2546 ถึง ต้นปี พ.ศ. 2547 เพื่อเข้าใจกระบวนการทางสังคมที่ทำให้เกิดการก่อตัวของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในประเทศไทย สภาพของพิพิธภัณฑ์ที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน และความต้องการของพิพิธภัณฑ์ รวมทั้งเพื่อรู้จักตัวบุคคลที่เกี่ยวข้องกับการจัดตั้ง และดำเนินการพิพิธภัณฑ์แต่ละแห่ง สำหรับเป็นพื้นฐานในการดำเนินงานของศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร เพื่อสร้างองค์ความรู้เรื่องพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ซึ่งประกอบด้วยการรวบรวมเนื้อหาสร้างเป็นฐานข้อมูล งานวิจัย และงานด้านการพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ในฐานะองค์กรในการสร้างความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมท้องถิ่น

การสำรวจได้อาศัยทั้งการศึกษาเอกสาร การจัดเวทีประชุมหารือกับบุคคลากรในท้องถิ่นในภูมิภาคต่าง ๆ และการสำรวจภาคสนาม ซึ่งทำให้ได้รู้จักพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นรวม 128 แห่ง จากจำนวนทั้งหมดที่คาดว่าจะมีประมาณ 500 แห่ง

สถานที่เฉพาะที่เรียกว่า "พิพิธภัณฑ์" ในสังคมไทย เริ่มมีขึ้นในราว 150 ปีที่ผ่านมา โดยที่ความหมายทางสังคมของสถานที่แห่งนี้ ได้มีการคลี่คลายเปลี่ยนแปลงมาโดยลำดับ พิพิธภัณฑ์ในสังคมไทย ถือกำเนิดขึ้นในช่วงแรกในราชสำนัก เพื่อจัดแสดงสิ่งของส่วนพระองค์น่านาชนิดอันเป็นเครื่องบรรณาการที่มีผู้นำมาถวายพระมหากษัตริย์ ต่อมาเมื่อพิพิธภัณฑ์เป็นหน่วยงานหนึ่งของรัฐบาล พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ได้กลายมาเป็นสถานที่ที่สื่อถึงความเจริญก้าวหน้าทางศิลปวิทยาการของชาติไทย โดยการรวบรวมโบราณวัตถุ และศิลปวัตถุต่าง ๆ มาจัดแสดง ตามกรอบความคิดเพื่อสร้างให้ประชาชนเกิดสำนึกจิตวิญญาณประวัติศาสตร์ของชาติ

พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น เป็นคำและกระบวนการที่เกิดขึ้นในยุคหลัง พิพิธภัณฑ์เหล่านี้ อาจจะมีชื่อเรียกเฉพาะแตกต่างกันออกไปนั้น การเกิดขึ้นนั้น ส่วนหนึ่งเป็นนโยบายของรัฐและการเปลี่ยนแปลงในระดับมหภาค กล่าวคือ ตั้งแต่ราว พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา รัฐบาลมีนโยบายให้เกิดหน่วยงานทางวัฒนธรรมในระดับท้องถิ่น โดยมีกลไกของรัฐหลายหน่วยงานเป็นผู้ตั้งชื่ออย่างเป็นทางการ ว่าเป็นพิพิธภัณฑ์บ้าง ศูนย์วัฒนธรรมบ้าง และใช้พื้นที่ของวัด โรงเรียน หรือสถานที่ราชการเป็นที่ตั้ง ในราว พ.ศ. 2530 เป็นต้นมา กระแสความคิดเรื่องความหลากหลายของท้องถิ่น และการผลักดันให้เกิดสำนึกท้องถิ่น เพื่อเป็นปราการด้านทานกระแสโลกาภิวัตน์ ได้เผยแพร่อย่างกว้างขวาง กระตุ้นให้เกิดความตื่นตัวของกลุ่มคนหรือชุมชน ต้องการมีบทบาทและอำนาจสูงขึ้น ในการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมในท้องถิ่นของตนเอง

จากกรณีตัวอย่างหลายแห่ง พบว่านโยบายและกระแสในระดับมหภาคเหล่านี้ ได้รับการสนองตอบด้วยกระบวนการ ความเคลื่อนไหว และพลังภายในท้องถิ่นที่แตกต่างกันหลาย ซึ่งทำให้พิพิธภัณฑ์เป็นสถานที่ที่มีความหมายเฉพาะต่อคนในท้องถิ่นแตกต่างจากความหมายที่เป็นทางการ คือ (1) พิพิธภัณฑ์บางกลุ่ม มีความหมายเป็นอนุสาวรีย์รำลึกถึงผู้นำในทางธรรม ผู้เป็นวีรบุรุษทางวัฒนธรรมในท้องถิ่น ซึ่งมักจะได้แก่พระภิกษุผู้เป็นที่เคารพศรัทธาอย่างสูง (2) พิพิธภัณฑ์บางกลุ่ม เป็นสถานที่ที่จารีตวิถีชีวิตที่ล่วงเลยไปแล้วอย่างไม่มีวันกลับ เช่น วิถีชีวิตชาวนา ชีวิตแบบเกษตร หรือแสดงถึงความรู้สึกหวงแหนสิ่งมีค่าที่ได้สูญเสียไปแล้ว เช่น โบราณสถานที่ถูกทำลายหรือโบราณวัตถุที่ถูกเปลี่ยนมือออกไปอยู่นอกท้องถิ่น (3) พิพิธภัณฑ์บางกลุ่ม สื่อสารถึงความต้องการที่จะแสดงตัวตนที่มีประสบการณ์เฉพาะ หรือความแตกต่างไม่เหมือนคนอื่น หรือไม่เหมือนคนกลุ่มใหญ่ และใช้การทำพิพิธภัณฑ์เป็นกระบวนการในการย้ำ หรือสร้างให้เกิดความภาคภูมิใจในอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของตน ได้แก่ พิพิธภัณฑ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ หรือพิพิธภัณฑ์ที่แสดงประสบการณ์ชีวิตส่วนบุคคล

ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการดูแลและดำเนินงานพิพิธภัณฑ์ มักมองสภาพของตนเองว่า ทำงานที่มีคุณค่า แต่ต้องทำอย่างโดดเดี่ยว มีทุนด้านต่าง ๆ ที่ไม่ต่อเนื่อง และมีทักษะจำกัด ดังนั้นจึงมีความต้องการที่เป็นรูปธรรมหลายด้าน แต่ในขณะเดียวกัน ก็ไม่ต้องการความช่วยเหลือในลักษณะที่เป็นการบงการ

ผู้วิจัยเสนอในเบื้องต้นว่า พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในปัจจุบันมีศักยภาพในการนำไปสู่การเข้าใจประวัติศาสตร์ และลักษณะทางชาติพันธุ์ของท้องถิ่น การที่จะพัฒนาให้พิพิธภัณฑ์มีความเข้มแข็ง ยั่งยืน ตลอดจนตอบท้องถิ่นได้ จะต้องคำนึงถึงและเข้าใจความเชื่อมโยงระหว่างพิพิธภัณฑ์กับชุมชนที่สัมพันธ์กับพิพิธภัณฑ์ และไม่ควรจะมีคำตอบที่เป็นสูตรสำเร็จ แต่น่าจะสนับสนุนให้มีการวิจัยเพื่อสร้างองค์ความรู้ให้กว้างขวางและลึกซึ้งขึ้น รวมทั้งสนับสนุนการสร้างเวที ให้พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นได้เรียนรู้ระหว่างกัน และผนึกกำลังกันเพื่อยุติามบทบาทที่เหมาะสมของพิพิธภัณฑ์ในแต่ละท้องถิ่น.

Abstract

This report results from a survey research conducted from mid 2003 to early 2004, with an aim of outlining the social processes involved in the formation of community-based museums in Thailand, the current state and needs of these museums, as well as building a network of community-based museum operators all over Thailand. The research will serve as a starting point for further work on research and development of community-based museums program to be undertaken by the Princess Maha Chakri Sirindhorn Anthropology Centre. The program will involve constructing a digital data base, research, and capacity building for community museums.

The survey is based on documentary research, field trips, and meetings and discussions with community museums operators in five regions. The survey has collected information on 128 museums, out of the total of 500 (estimated figure)

A place known as 'museum' in Thailand began some 150 years ago in the royal palace, displaying gifts presented to the kings. When museums became state departments, they were designed to communicate the civilization of the Thai nation through the collection of archaeological and artistic artifacts. The function of national museums is to instill pride in the nation's history in the mind of the public.

Community-based museums are a term and process that develop later. Specific terms for this type of museum may vary from local museums, folk museums, to cultural centres. The formation of these museums can be accounted partly by the government policy since the early 1960's of setting up cultural centres in the regional and rural areas as part of the bureaucracy. The policy was implemented by a number of government departments, resulting in the founding of museums and cultural centres in Buddhist monasteries and schools. The process of globalization in the mid 1980's, together with local responses, led to the rise of indigenous and local identity, and movements to manage cultural resources at grass root level.

As well as macro processes, case studies of some community museums show that these new cultural sites may be interpreted in the context of specific local meaning and process. Some museums serve as memorials of local heroes who are often revered monks. Some museums are records of the agricultural way of life lost in the economic and social transformation, some present the sentiment of loss of valuable heritage. Some museums are sites for self identification at communal, or personal level. The majority of museum operators feel that they are the keepers of cultural valuables. But very often they are overwhelmed by the feeling of isolation, inadequate and irregular resources. Their concrete needs are many and varied. Yet they reject the forms of assistance that will rob them of their autonomy.

The researchers suggest that community museums have considerable potentials for collecting and communicating local history and ethnography. Any step towards capacity building for these museums will have to consider the nature of link between the museums and the community, and also avoid ready-made models. The report recommends further research to increase the breadth and depth of knowledge on museums, and creating forums for community museums to engage in mutual exchange and learning.

สารบัญ

บทคัดย่อ	- 1 -
Abstract	- 3 -
ความนำ	1
ส่วนที่ 1 ความหมายสากลของพิพิธภัณฑ์ และพัฒนาการของ “พิพิธภัณฑ์แห่งกรุงเทพมหานคร”	5
ส่วนที่ 2 ความหมายของสิ่งของ จากการสะสมถึงพิพิธภัณฑ์สถานในยุโรป	23
ส่วนที่ 3 การก่อตัวของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นไทย ในบริบทของนโยบายรัฐ	31
ส่วนที่ 4 วิธีการเก็บข้อมูล และข้อมูลพื้นฐาน	43
ส่วนที่ 5 ความหลากหลายของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น	53
ส่วนที่ 6 พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ในฐานะองค์กรทางวัฒนธรรม: ประเด็นสำหรับพิจารณา ความเข้มแข็งและความต้องการ	74
ส่วนที่ 7 ข้อเสนอการดำเนินงานวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น	83
บรรณานุกรม	85
ภาคผนวก	91
• รายชื่อพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในประเทศไทย (ข้อมูลจากการสำรวจระยะที่ 1)	92
• รายชื่อผู้เข้าร่วมประชุมเครือข่ายเพื่อการวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นรวม 5 ครั้ง	116
• สรุปภาพการประชุมเครือข่ายเพื่อการวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นแต่ละภูมิภาค	129
• บันทึกการประชุมเครือข่ายฯ แต่ละครั้ง (ฉบับสังเขปความ)	146
• ข้อมูลเบื้องต้นของพิพิธภัณฑ์แต่ละแห่ง (ความเป็นมา ลักษณะของสิ่งของ เรื่องราว การจัดการ)	283
• ประวัติผู้ร่วมวิจัย	389
• วิถีทัศนกิจกรรมการประชุมฯ แต่ละภูมิภาคโดยสังเขป และแนะนำพิพิธภัณฑ์ที่ได้สำรวจบางกรณี	

โครงการวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น

ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)

ความนำ

พิพิธภัณฑ์เป็นองค์กรทางวัฒนธรรมที่มีประวัติศาสตร์มายาวนาน และได้ผ่านการเปลี่ยนแปลงบทบาททางสังคมมาในหลายยุคสมัย ในสังคมยุโรปซึ่งเป็นแม่แบบทางวัฒนธรรมของโลก ในช่วงเวลาราวสองศตวรรษที่ผ่านมา นั้น พิพิธภัณฑ์มีกำเนิดมาจากคลังเก็บสมบัติ และวัตถุสิ่งของที่มีค่า หรือแปลกประหลาด เพื่อสนองตอบความอยากรู้อยากเห็นและความกระหายใคร่ครอบครองของชนชั้นผู้มีความมั่งคั่ง ในยุคที่ประเทศมหาอำนาจยุโรปมีอาณานิคมในดินแดนต่าง ๆ ของโลก พิพิธภัณฑ์เป็นที่รวมของสมบัติล้ำค่าและวัตถุสิ่งของแปลก ๆ จากดินแดนไกลโพ้น เพื่อเป็นเครื่องมือทางวัฒนธรรมที่จะแสดงอำนาจอันเกรียงไกรของประเทศผู้ปกครอง และเป็นแหล่งสะสมวัตถุเพื่อการค้นคว้าและความก้าวหน้าทางความรู้

ในเวลาต่อมา พิพิธภัณฑ์ได้เปลี่ยนแปลงบทบาททางสังคมไปจากเดิม เมื่อมีการพัฒนาวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และอุตสาหกรรม เกิดการเปลี่ยนแปลงของระบบสังคมการเมือง และการขยายตัวของการศึกษาของประชากรจำนวนมาก พิพิธภัณฑ์เริ่มทำหน้าที่สนับสนุนการศึกษาของสังคม โดยการเผยแพร่ความรู้ไปยังสาธารณชน กระบวนการเหล่านี้ทำให้เกิดการตื่นตัวในการสร้างกระบวนการจัดระบบวัตถุสิ่งของอย่างเป็นระเบียบ และเน้นการศึกษาค้นคว้าวิจัย รวมทั้งกระตุ้นให้เกิดการเรียนรู้และสร้างสรรค์ของประชาชนที่มากขึ้น แนวคิดเรื่องหน้าที่ของพิพิธภัณฑ์ ทางด้านการให้การศึกษแก่สาธารณชน ยังคงมีความสำคัญมาจนถึงปัจจุบัน

ในคริสต์ศตวรรษที่ 20 การขยายตัวของการบริโภคสินค้า ยังก่อให้เกิดแนวความคิดและกระบวนการปรับเปลี่ยนรูปลักษณ์ของพิพิธภัณฑ์ จากสถานที่ที่มีบรรยากาศริมหลังนาเกรงขาม มาเป็นสถานที่ที่เสนอบริการอย่างเอาใจลูกค้า มีทำทีรูปแบบที่ดึงดูด และให้ความบันเทิงควบคู่ไปกับการศึกษา รวมทั้งมีผลประโยชน์ในเชิงพาณิชย์

กระแสความเปลี่ยนแปลงของพิพิธภัณฑ์อีกด้านหนึ่ง เกิดขึ้นตั้งแต่ภายหลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมา เมื่อชนพื้นเมือง ชุมชนท้องถิ่น ที่เคยอยู่ภายใต้การปกครองของคนผิวขาว หรือการปกครองจากศูนย์กลาง มีความสำนึกถึงควมมีอธิปไตยทางการเมือง และการมีเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของตนเอง ได้เกิดกระบวนการกลับไปค้นหารากเหง้าของตนเอง ด้วยการรวบรวมวัตถุและเรื่องราวพื้นถิ่นต่าง ๆ เพื่อรื้อฟื้นประวัติศาสตร์ของตนเองขึ้นมาใหม่ เนื่องจากก่อนหน้านั้นประวัติศาสตร์ของคนในประเทศโลกที่สาม ถูกเขียนด้วยคนผิวขาวหรือคนที่มีอำนาจ และเขียนจากมุมมองของผู้ที่มีอำนาจเหนือกว่าเป็นหลัก พิพิธภัณฑ์จึงทำหน้าที่เป็นกระบวนการฟื้นฟูและสร้างความทรงจำ เพื่อแสดงความเป็นตัวของตัวเองของกลุ่มคนกลุ่มต่าง ๆ

ที่กล่าวมาข้างต้นนั้น เป็นภาพกว้าง ๆ ของพัฒนาการและความหลากหลายของพิพิธภัณฑ์ในยุโรป พิพิธภัณฑ์ในประเทศไทยนั้นมีเรื่องราวที่ต่างออกไปบ้าง โดยทั่วไปกล่าวกันว่า พิพิธภัณฑ์สมัยใหม่เกิดจากพระราชดำริของพระมหากษัตริย์ ในยุคที่สยามรับความเป็นสมัยใหม่ ในราวคริสต์ศตวรรษที่ 19 จุดหักเหที่สำคัญประการหนึ่งของพิพิธภัณฑ์ คือการพัฒนาเป็นพิพิธภัณฑ์ของชาติ พิพิธภัณฑ์ของรัฐหรือของชาติมักจะมีลักษณะเด่นสองส่วน ส่วนหนึ่งเน้นการเป็นตัวแทนของความเจริญทางศิลปวัฒนธรรม ด้วยวัตถุสิ่งของที่เนื่องในสถาบัน

พระมหากษัตริย์ โบราณวัตถุและศาสนวัตถุ และอีกส่วนหนึ่งเน้นการแสดงประวัติศาสตร์ของชาติที่สืบเนื่องมาตั้งแต่อดีตอย่างไม่ขาดตอน นับตั้งแต่การตั้งพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติครั้งแรกมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งเป็นเวลาประมาณเจ็ดสิบปีนั้น จะพบว่าพิพิธภัณฑสถานขนาดใหญ่ในประเทศไทย เป็นพิพิธภัณฑสถานของรัฐ ดำเนินงานโดยหน่วยงานของรัฐบาล และเน้นแสดงเรื่องราวความคิดของการเป็นชาติไทยเป็นหลัก แต่ก็มีพิพิธภัณฑสถานที่เป็นความรู้เฉพาะทาง เช่น พิพิธภัณฑสถานวิทยาศาสตร์ หรือพิพิธภัณฑสถานเด็ก เป็นต้น

ปรากฏการณ์ใหม่ของการพิพิธภัณฑสถาน คือ การเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วของพิพิธภัณฑสถานที่ริเริ่มโดยบุคคล หรือองค์กรที่ไม่ใช่หน่วยงานของรัฐบาล กระแสการเกิดพิพิธภัณฑสถานขนาดเล็กนี้อาจจะเกิดขึ้นมานานพอสมควรแล้ว แต่ก็ดูจะมีการตื่นตัวมากขึ้นเป็นพิเศษในช่วงเวลาประมาณสิบห้าปีที่ผ่านมา พิพิธภัณฑสถานเหล่านี้มีความหลากหลายมาก สามารถจะจัดประเภทได้หลายแบบ เช่น หากจัดด้วยสถานที่ดูแลกิจการ ก็อาจจะจำแนกออกได้เป็น พิพิธภัณฑสถานวัด พิพิธภัณฑสถานเอกชน พิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น พิพิธภัณฑสถานชุมชน หรือหากจำแนกตามประเภทของสิ่งของเรื่องราวที่จัดแสดง ก็อาจจะจัดได้เป็น สิ่งของเครื่องใช้ของอดีต เครื่องใช้พื้นบ้าน ศิลปวัตถุ โบราณวัตถุ ของเล่นเด็ก ฯลฯ พิพิธภัณฑสถานเหล่านี้มีที่มาที่หลากหลายและมีวัตถุประสงค์ที่หลากหลายเช่นกัน พิพิธภัณฑสถานจำนวนมาก มีกำเนิดมาจากกุฏิบ้านของที่มีผู้นำมาถวายวัด ยิ่งหากมีเจ้าอาวาสที่มีบารมีสูงก็จะมีความหมายและมีค่าจำนวนมาก ผิดกับของมีค่าของวัด เช่น พระพุทธรูป ตู้พระธรรม ศิลปวัตถุกรรมในศาสนา แต่ก็มีพิพิธภัณฑสถานอีกจำนวนหนึ่ง ที่เกิดมาจากแรงผลักดันของกลุ่มคนในชุมชนเอง หรือด้วยความร่วมมือจากคนภายนอก

ในปัจจุบันกระแสพิพิธภัณฑสถานมีการตื่นตัวอย่างมาก มีหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งวัด โรงเรียน ชุมชน มีความประสงค์ที่จะจัดตั้งพิพิธภัณฑสถานของตัวเอง ในขณะเดียวกันนโยบายของรัฐ และความต้องการของสังคม ได้สร้างความคาดหวังว่า พิพิธภัณฑสถานเหล่านี้จะเป็นองค์กรใหม่ที่มีบทบาทสำคัญทางสังคมวัฒนธรรมหลายด้าน เช่น เป็นทั้งแหล่งการเรียนรู้ของท้องถิ่น เป็นกลไกที่ทำให้ชุมชนท้องถิ่นสร้างอัตลักษณ์ของตนเอง ตระหนักในคุณค่า และเกิดความภูมิใจในถิ่นกำเนิดและประวัติศาสตร์เรื่องราวชีวิตของตนเอง นอกจากนั้น ก็อาจมีความคาดหวังว่าพิพิธภัณฑสถานอาจจะสร้างรายได้ให้แก่ท้องถิ่นจากการท่องเที่ยวและการประชาสัมพันธ์ เป็นต้น

จุดมุ่งหมายของการศึกษาวิจัยและสนับสนุนงานพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น

ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร เป็นองค์กรทางวิชาการที่ให้ความสนใจและสนับสนุนการพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น ที่ผ่านมาในอดีต ได้ร่วมกับมหาวิทยาลัยศิลปากร และมูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์ สนับสนุนการก่อตั้งของพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นหลายแห่ง เช่น พิพิธภัณฑสถานพื้นบ้านวัดม่วง จังหวัดราชบุรี พิพิธภัณฑสถานบ้านเขาเยสสาร จังหวัดสมุทรสงคราม และพิพิธภัณฑสถานวัดจันเสน จังหวัดนครสวรรค์ เป็นต้น และได้จัดเวทีการหารือปัญหาของพิพิธภัณฑสถานพื้นบ้านจำพวกนี้ ซึ่งก็ได้รับความสนใจมาก

งานทางด้านการวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑสถานชุมชนและท้องถิ่นเป็นงานที่ศูนย์ฯ ให้ความสำคัญ เนื่องจากองค์ความรู้ด้านพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น ทั้งในแง่ที่เป็นปรากฏการณ์สังคมที่สามารถบอกถึงความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมที่สำคัญของสังคมไทย และในแง่ของการปฏิบัติ เพื่อสนับสนุนให้พิพิธภัณฑสถานสามารถอยู่ได้อย่างยั่งยืน ในแง่ของการสร้างองค์ความรู้ขึ้น จากศึกษาเพื่อทำความเข้าใจการก่อตัวของพิพิธภัณฑสถานในบริบทของประวัติศาสตร์ ยังเป็นเรื่องที่มีข้อมูลหรือความเข้าใจไม่มาก เรายังไม่เข้าใจความหมายและบทบาทของพิพิธภัณฑสถาน ที่มีต่อการสร้าง

ความทรงจำและกระบวนการทางสังคมของคนกลุ่มต่าง ๆ ในท้องถิ่น ส่วนในแง่ของการพัฒนานั้น พิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นสามารถเป็นองค์กรและพื้นที่หนึ่งที่มีศักยภาพ สำหรับทำหน้าที่เป็นคลังความรู้ของชุมชนและท้องถิ่น และเป็นเวทีให้คนในท้องถิ่นถ่ายทอดประวัติศาสตร์วิถีชีวิต ความต้องการ ให้แก่คนรุ่นใหม่ และคนภายนอกได้ รวมทั้งนำความรู้จากอดีตมาเชื่อมโยงกับปัจจุบัน เป็นแรงบันดาลใจให้เกิดการสร้างสรรค์ทางวัฒนธรรมได้

ดังนั้น วัตถุประสงค์ของการดำเนินงานด้านวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นของศูนย์ฯ อาจสรุปได้โดยสังเขปดังนี้

- 1 สร้างฐานข้อมูลพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น วัด ที่สมบูรณ์ ใช้งานง่าย ๆ สำหรับการให้บริการข้อมูลและค้นคว้าวิจัย
- 2 วิจัย ส่งเสริมสนับสนุนการวิจัย และสร้างนักวิจัย ที่สนใจพิพิธภัณฑสถานในทางวิชาการในฐานะองค์กรทางวัฒนธรรม และในเชิงประยุกต์หรือปฏิบัติการ เพื่อส่งเสริมให้พิพิธภัณฑสถานทำหน้าที่สนองตอบความองอาจทางวัฒนธรรมของสังคม
- 3 สนับสนุนให้พิพิธภัณฑสถานเหล่านี้ มีความเข้มแข็งทางวิชาการ สามารถนำข้อมูลทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ความรู้ท้องถิ่น มาบันทึก ถ่ายทอด และพัฒนาต่อไป
- 4 สนับสนุนให้พิพิธภัณฑสถาน มีเวที หรือเครือข่ายในการแลกเปลี่ยน เรียนรู้จากประสบการณ์ของกันและกัน และสนับสนุนกันเอง

รายงานการดำเนินการระยะที่หนึ่ง

การดำเนินการในระยะแรก (กรกฎาคม 2546 – เมษายน 2547) มีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นการสำรวจสภาพโดยทั่วไปของพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นในประเทศไทย โดยรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร สัมภาษณ์ และรวบรวมจากผู้ปฏิบัติการ ก่อตั้ง หรือดูแลพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น ซึ่งทำโดยวิธีจัดการประชุมในบริเวณต่าง ๆ ในท้องถิ่น เพื่อพบปะกับบุคคลที่เป็นตัวแทนขององค์กร เช่น วัด ชุมชน โรงเรียน ที่ได้กำลังดำเนินการพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น หรือดำริจะจัดทำและหาหรือประเด็นต่าง ๆ ตามประเด็นข้างล่างนี้

วัตถุประสงค์ของการประชุมเครือข่าย

- เรียนรู้รูปแบบที่หลากหลายของพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น
- ทำความเข้าใจการก่อตัวของพิพิธภัณฑสถานเหล่านี้ในแต่ละแห่ง เพื่อให้ได้ภาพเบื้องต้นของปัจจัยทางสังคมที่ก่อให้เกิดการตื่นตัว
- ทำความเข้าใจปัญหา ความต้องการ พลัง และข้อจำกัดของพิพิธภัณฑสถานในเบื้องต้นและภาพกว้าง
- หาหรือกับชาวบ้าน ผู้นำท้องถิ่น ภูมิปัญญาท้องถิ่น ปัญญาชน นักวิชาการ อาจารย์ ฯลฯ ถึงความสนใจและความเป็นไปได้ในการทำการศึกษาค้นคว้าในประเด็นต่าง ๆ เพื่อสนับสนุนให้พิพิธภัณฑสถานมีความหมายต่อชุมชน รวมทั้งรูปแบบของความร่วมมือ

เนื้อหาของรายงานวิจัยฉบับนี้ จึงเป็นการนำเสนอเนื้อหาที่ได้จากการประชุมเครือข่าย รวมทั้งการสำรวจ พิพิธภัณฑ์ในภาคสนาม และการหาข้อมูลภูมิหลังจากเอกสารประกอบ เนื้อหาของรายงาน แบ่งออกเป็น 7 ส่วน ดังนี้

- ส่วนที่ 1 เป็นการนำเสนอภูมิหลัง ทบทวนนิยาม ความคิด และพัฒนาการของปรากฏการณ์ที่เรียกว่า “museum” ประวัติศาสตร์การเกิดขึ้นของ “มิวเซียม” และ พิพิธภัณฑ์สถานในประเทศไทย
- ส่วนที่ 2 เป็นการเสนอภาพความเปลี่ยนแปลงในประวัติศาสตร์ยุโรป ที่ทำให้การเก็บสะสมของมนุษย์ กลายมาเป็น สถาบันทางสังคมที่เรียกว่า “พิพิธภัณฑ์” ซึ่งมีได้มีความหมายหนึ่งตายตัว หากแต่เปลี่ยนแปลงไปตามบริบทต่าง ๆ ในประวัติศาสตร์
- ส่วนที่ 3 เป็นการนำเสนอภาพรวมของการเกิดนโยบายของหน่วยงานราชการต่าง ๆ ในประเทศไทย ที่เกี่ยวข้องกับ การก่อตั้งพิพิธภัณฑ์และศูนย์วัฒนธรรมในท้องถิ่น
- ส่วนที่ 4 บรรยายถึงวิธีการเก็บข้อมูล และข้อมูลเบื้องต้นจากการสำรวจระยะที่หนึ่ง ภาพรวมของจำนวนและ ประเภทของพิพิธภัณฑ์
- ส่วนที่ 5 เสนอภาพความหลากหลายของการก่อตัวของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น และความหมายของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น
- ส่วนที่ 6 เสนอข้อพิจารณาเกี่ยวกับพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ในฐานะองค์กรทางวัฒนธรรม ความเข้มแข็ง และความต้องการ
- ส่วนที่ 7 เป็นข้อเสนอการดำเนินงานวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น

ภาคผนวก

- รายชื่อพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในประเทศไทย (ข้อมูลจากการสำรวจระยะที่ 1)
- รายชื่อผู้เข้าร่วมประชุมเครือข่ายเพื่อการวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นรวม 5 ครั้ง
- รูปภาพการประชุมเครือข่ายเพื่อการวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นแต่ละภูมิภาค
- บันทึกการประชุมเครือข่ายฯ แต่ละครั้ง (ฉบับสังเขปความ)
- ข้อมูลเบื้องต้นของพิพิธภัณฑ์แต่ละแห่ง (ความเป็นมา ลักษณะของสิ่งของ เรื่องราว การจัดการ)
- ประวัติผู้ร่วมวิจัย
- วิดีโอกิจกรรมการประชุมแต่ละครั้งโดยสังเขป และแนะนำพิพิธภัณฑ์ที่ได้สำรวจบางกรณี

ความหมายสากลของพิพิธภัณฑ์ และพัฒนาการของ "พิพิธภัณฑ์แห่งกรุงสยาม"

"พิพิธภัณฑ์" ในความรับรู้ของคนทั่วไปอาจจะหมายถึง สถานที่หนึ่ง ๆ ซึ่งจัดแสดงสิ่งของต่าง ๆ เพื่อให้ความรู้และความเพลิดเพลินแก่ผู้เข้าชม แต่อย่างไรก็ตาม ในทางพิพิธภัณฑ์วิทยาที่ยอมรับกันในปัจจุบันแล้ว "พิพิธภัณฑ์" มีความหมายกว้างขวางมากกว่าสถานที่และการจัดแสดง แต่เทียบเท่าได้กับคำว่า "แหล่งเรียนรู้" เลยทีเดียว กล่าวคือ สภาการพิพิธภัณฑ์สถานระหว่างชาติ¹ (International Council of Museum) หรือ ICOM ได้ให้คำจำกัดความว่า "พิพิธภัณฑ์"² ไว้ดังนี้

"พิพิธภัณฑ์ เป็นองค์กรที่ไม่แสวงหาผลกำไรที่เปิดเป็นสถานที่สาธารณะ และเป็นสถาบันถาวรที่ให้บริการแก่สังคมและมีส่วนในการพัฒนาสังคม มีหน้าที่รวบรวม สงวนรักษา ค้นคว้าวิจัย เผยแพร่ความรู้ และจัดแสดง วัตถุอันเป็นหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์และสิ่งแวดล้อมของมนุษย์ ทั้งนี้เพื่อจุดประสงค์ทางการค้นคว้า การศึกษา และความเพลิดเพลินใจ"

คำจำกัดความข้างต้น ได้แจกแจงหน้าที่หลัก ๆ ของพิพิธภัณฑ์ไว้ 5 ประการ คือ 1. รวบรวม 2. สงวนรักษา 3. ค้นคว้าวิจัย 4. เผยแพร่ความรู้ และ 5. จัดแสดงวัตถุ แต่อย่างไรก็ตาม เพื่อความชัดเจนทางด้านสถานภาพว่า องค์กร หรือสถาบันใด มีคุณสมบัติของ "พิพิธภัณฑ์" หรือไม่ ดังนั้น ICOM จึงได้อธิบายเงื่อนไข และจำแนก "สถาบัน" ต่าง ๆ ที่มีคุณสมบัติของ "พิพิธภัณฑ์" ไว้อีก 8 ข้อ ดังนี้คือ

(ก) คำจำกัดความข้างต้นเกี่ยวกับพิพิธภัณฑ์สามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้โดยปราศจากข้อจำกัดใด ๆ ที่เกิดจากรูปแบบของคณะบริหาร ลักษณะของพื้นที่ โครงสร้างหน้าที่ หรือวิธีการศึกษาสิ่งของสะสมของสถาบันนั้นๆ ที่เกี่ยวข้อง

(ข) นอกจากสถาบันที่ถูกระบุว่าเป็น "พิพิธภัณฑ์" แล้ว สิ่งที่จะกล่าวต่อไปนี้ จัดได้ว่ามีคุณสมบัติเป็นพิพิธภัณฑ์ตามวัตถุประสงค์ของคำนิยามนี้ ซึ่งได้แก่

I. แหล่งและอนุสรณ์สถานทางธรรมชาติ โบราณคดี และชาติพันธุ์วรรณา แหล่งและอนุสรณ์สถานทางประวัติศาสตร์ ซึ่งเก็บรวบรวม สงวนรักษา และเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับวัตถุอันเป็นหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์และสิ่งแวดล้อมของมนุษย์

II. สถาบันที่รวบรวมและจัดแสดงตัวอย่างของสิ่งมีชีวิตทั้งพืชและสัตว์ เช่น สวนพฤกษศาสตร์ สวนสัตว์ สวนที่แสดงสัตว์น้ำ และศูนย์ศึกษาพันธุ์พืชและสัตว์

III. ศูนย์วิทยาศาสตร์ และท้องฟ้าจำลอง

¹ สภาการพิพิธภัณฑ์สถานระหว่างชาติ หรือ ICOM เป็นสถาบันที่องค์การการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ ได้สนับสนุนให้จัดตั้งขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2489

² ICOM, "ICOM Statutes, amended by the 20th General Assembly of ICOM, Barcelona, Spain, 6 July 2001", in *Development of the Museum Definition according to ICOM Statutes (1946 - 2001)*, Electronic Document, [http://icom.museum/hist_def_eng.html] [Accessed: March 22, 2004].

IV. หอศิลป์ที่จัดแสดงงานโดยไม่แสวงหาผลกำไร

V. สถานที่ตามธรรมชาติ ซึ่งเป็นที่สงวน

VI. องค์การพิพิธภัณฑสถานทั้งในระดับนานาชาติ ระดับชาติ ระดับภูมิภาค หรือระดับท้องถิ่น

กระทรวง หรือกรม หรือหน่วยงานเอกชนใดก็ตามทั้งที่มีส่วนในการรับผิดชอบพิพิธภัณฑสถาน หรือมีคุณสมบัติตามข้อกำหนดนี้

VII. สถาบัน หรือองค์กร ซึ่งไม่แสวงหาผลกำไร ที่ทำงานด้านการอนุรักษ์ การค้นคว้าวิจัย การศึกษา การฝึกอบรม การจัดทำเอกสารวิชาการ และกิจกรรมอื่น ๆ อันเกี่ยวข้องกับงานพิพิธภัณฑสถาน และวิชาพิพิธภัณฑสถานวิทยา

VIII. ศูนย์วัฒนธรรม และนิติบุคคลอื่น ๆ ที่ดำเนินการด้านการอนุรักษ์ การสืบสาน และการบริหารจัดการทรัพยากรอันเป็นมรดกที่จับต้องได้ และมรดกที่จับต้องไม่ได้ (มรดกที่มีชีวิต และกิจกรรมที่สร้างสรรค์ โดยเทคโนโลยีดิจิทัล)

IX. สถาบันใด ๆ อย่างเช่น สถาบันบริหาร ซึ่งหลังจากการร้องขอคำวินิจฉัยจากคณะกรรมการที่ปรึกษาแล้ว ได้รับการพิจารณาว่ามีคุณสมบัติบางส่วนหรือทั้งหมดของพิพิธภัณฑสถาน หรือมีส่วนในการสนับสนุนพิพิธภัณฑสถาน และบุคลากรที่ทำงานด้านพิพิธภัณฑสถานเป็นอาชีพ ตลอดจนการสนับสนุนงานวิจัย การศึกษา หรือการฝึกอบรมที่เกี่ยวข้องกับงานพิพิธภัณฑสถาน

ความหมายตามรูปศัพท์ของ “มิวเซียม” และ “พิพิธภัณฑสถาน”

อันที่จริงคำว่า “พิพิธภัณฑสถาน” ถ้าแปลตามรูปศัพท์แล้ว จะมีความหมายเพียง “สิ่งของนานาชนิด” เท่านั้น ไม่ได้หมายถึงสถานที่จัดแสดงวัตถุสิ่งของแต่อย่างใด คำที่ถูกต้องตามความหมายนั้น ต้องเป็นคำว่า “พิพิธภัณฑสถาน” ซึ่งหมายถึง “สถานที่สำหรับสิ่งของนานาชนิด” และจากรูปศัพท์นี้ ถ้านำไปเปรียบเทียบกับ คำว่า “มิวเซียม” แล้ว จะเห็นว่า รูปศัพท์ทั้ง 2 นั้น มีความหมายไม่ตรงกัน

คำว่า “พิพิธภัณฑสถาน” แสดงออกแค่เพียงเป็นสถานที่เก็บของ ในขณะที่คำว่า “มิวเซียม” กลับมีความหมายว่าเป็นสถานที่ซึ่งสถิตของคณะเทพธิดามูซา¹ (Musa) คณะเทพธิดามูซานี้ เป็นคณะแห่งสรรพวิชาด้านต่าง ๆ ดังนั้น คำว่า “มิวเซียม” จึงมีความหมายอยู่ในตัวเองว่า “หอแห่งสรรพวิชา” หรือ “แหล่งเรียนรู้”

ด้วยเหตุแห่งความต่างกันนี้ ก่อนจะกล่าวถึงพัฒนาความหมายของคำว่า “พิพิธภัณฑสถาน” จะขอกล่าวถึงความหมายของ “มิวเซียม” เสียก่อนเพื่อจะได้เข้าใจเกี่ยวกับความแตกต่างทางด้านความหมายระหว่างคำว่า “มิวเซียม” กับ “พิพิธภัณฑสถาน” ดังนั้น ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับข้อกำหนดของ ICOM ที่จะนำเสนอให้เห็นพัฒนาการของความหมายนั้น จะขอใช้คำทับศัพท์ว่า “มิวเซียม” เพื่อที่จะแยกสายพัฒนาการของความหมายให้ชัดเจนระหว่างโลกตะวันตกที่ใช้ “มิวเซียม” กับ ประเทศไทย ที่ใช้ “พิพิธภัณฑสถาน”

¹ Musa (มูซา) เขียนตามภาษาละติน ถ้าภาษาอังกฤษจะเขียนว่า Muse (มิวซ์) ซึ่งเป็นรูปเอกพจน์ ถ้าเป็นรูปพหูพจน์ คือกล่าวถึงทั้งคณะ ภาษาละตินจะเป็น Musae (มูซาเย) ภาษาอังกฤษจะเป็น Muses (มิวเซส)

ความหมายตามรูปศัพท์ของ “มิวเซียม”

“มิวเซียม” เป็นคำยืมมาจากภาษาละติน ว่า “มุเซอุม”⁴ มีรากศัพท์มาจากภาษากรีกโบราณว่า “มุเซออน” (Mouseion) ซึ่งหมายถึง “สถานที่สิ่งสถิตของหมูเทพธิดามูซา” คณะเทวีนี้มีอยู่ด้วยกัน 9 องค์⁵ ทั้งหมดล้วนเป็นพระธิดาของเทพเจ้าเซอัส ราชาแห่งเทพทั้งมวล กับเทวีเนโมซิเน เทวีแห่งความทรงจำ กล่าวกันว่าหมูเทพธิดามูซาเป็นตัวแทนของดนตรี บทเพลง และ นาฏศิลป์ โดยมีอำนาจจิตใจให้กวีสามารถแต่งกวีนิพนธ์ได้ ด้วยเหตุนี้ จึงถือกันว่าหมูเทพธิดามูซาเป็นผู้อุปถัมภ์เหล่านักปราชญ์และกวีให้สามารถแต่งตำราและบทประพันธ์ต่าง ๆ ขึ้นมาได้ และเป็นเหล่าเทพแห่งสรรพวิชาด้วยเช่นกัน โดยในช่วงยุคคลาสสิกตอนปลาย ได้มีการจำแนกหน้าที่อุปถัมภ์ให้แก่เทพธิดาแต่ละองค์ แทนด้วยสรรพวิชาต่าง ๆ ดังนี้คือ

๑. คลีโอ (Cleo) เทพธิดาแห่งประวัติศาสตร์นิพนธ์
๒. ยูเตอร์เป (Euterpe) เทพธิดาแห่งกวีนิพนธ์และทำนองเสนาะ
๓. ธาเลีย (Thalia) เทพธิดาแห่งบทร้อยกรอง และสุชนาฏกรรม
๔. เมลโปเมเน (Melpomene) เทพธิดาแห่งโศกนาฏกรรม
๕. เทร์ปซิโคร (Terpsichore) เทพธิดาแห่งการขับรำและพ็อนรำ
๖. เอราโต (Erato) เทพธิดาแห่งกวีนิพนธ์เรื่องรักใคร่ และการล้อเลียนทำทาง
๗. โพลีฮิมนเนีย (Polyhymnia) เทพธิดาแห่งบทเพลงสรรเสริญอันศักดิ์สิทธิ์
๘. ยูราเนีย (Euria) เทพธิดาแห่งดาราศาสตร์ หรือ งานนิพนธ์ด้านดาราศาสตร์
๙. คาลลิโอเป (Calliope) เทพธิดาแห่งบทประพันธ์ประเภทมหากาพย์

พัฒนาการทางความหมายของ “มิวเซียม” ในโลกตะวันตก

“มุเซออน” ในสมัยกรีกโบราณเป็นสถานที่สำหรับการปฏิบัติสมาธิ เป็นสถาบันด้านปรัชญา หรือ เป็นวิหารสำหรับคณะเทพธิดามูซา ต่อมาในสมัยโรมันเรื่องอำนาจ “มิวเซียม” หมายถึงสถานที่สำหรับการแลกเปลี่ยนความรู้ทางด้านปรัชญาซึ่งกันและกัน และคงความหมายในลักษณะนี้เรื่อยมาจนถึงราวคริสต์ศตวรรษที่ 15 (พุทธศตวรรษที่ 20) ซึ่งเป็นยุคเรเนสซองส์ ความหมายของ “มิวเซียม” จึงเริ่มเปลี่ยนไปอีกครั้ง โดยที่เมืองฟลอเรนซ์ “มิวเซียม” จะหมายถึง “สถานที่ที่มีสิ่งสะสมต่างๆ” ซึ่งก็จะมีคามแฝงว่าเป็นสถานที่แห่งความรู้ด้วยเช่นกัน แต่อย่างไรก็ตาม ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 18 (พุทธศตวรรษที่ 23) เป็นต้นมา กลับเป็นที่นิยมใช้โดยทั่วไปในความหมายที่ว่า “สถานที่สำหรับ

⁴ มูเซอุม (MUSEUM) เป็นภาษาละติน เป็นคำนาม ตามไวยากรณ์แล้วเป็นนามเพศกลาง หรือ นปุงสกลิงค์ (neuter) โดยมี – um เป็นเสียงลงท้าย หมายถึงสถานที่ เนื่องจาก มูซา Musa เป็นนามเพศหญิงเอกพจน์ หมายถึง เทพธิดามูซาหนึ่งองค์ คำว่า มูซาเย (Musae) เป็นนามเพศหญิงพหูพจน์ หมายถึง เทพธิดามูซาหลายพระองค์ ในการแปลเป็นภาษาไทยเป็น หมูเทพธิดามูซา จึงใช้รูปเอกพจน์เพราะมีคำว่า “หมู” อยู่แล้ว คำว่า มูเซอุมนี้ เป็นรากศัพท์ของคำว่า มิวเซียม ที่ให้แก่ภาษาหลักต่างๆ ของยุโรป เช่น museum (อังกฤษ), Museum (เยอรมัน), musée (ฝรั่งเศส), museo (อิตาลี), museo (สเปน), muzeu (โปรตุเกส) เป็นต้น

⁵ Aaron Atsma, “Greek Mythology: MOUSAI Goddesses of Music & Song & Dance & Poetry”, Electronic Document, [<http://www.theoi.com/Kronos/Mousai.html>], [accessed: March 23, 2004].

เก็บสะสมและจัดแสดงวัตถุต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติวิทยาและประวัติศาสตร์⁶ แนวความคิดเช่นนี้ ได้สืบต่อมาจนถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 (กลางพุทธศตวรรษที่ 25) จนกระทั่งได้มีการจัดตั้งสภาการพิพิธภัณฑ์ระหว่างชาติ หรือ ICOM จึงได้เริ่มสร้างนิยามของคำว่า “มิวเซียม” ขึ้นเพื่อให้เป็นที่เข้าใจตรงกันระหว่างประเทศสมาชิก และได้มีการปรับปรุงนิยามเรื่อยมา ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2489 จนถึงปัจจุบัน

เพื่อความชัดเจนเกี่ยวกับคำนิยามของคำว่า “มิวเซียม” สภาการพิพิธภัณฑ์ระหว่างชาติ หรือ ICOM จึงได้ให้คำนิยามไว้ในเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2489 (ค.ศ.1946)⁷ ว่า

“คำว่า มิวเซียม มีความหมายรวมไปถึงงานเก็บสะสมทุกประเภทที่เปิดบริการแก่สาธารณะ ซึ่งได้แก่วัตถุทางศิลปะ งานช่าง วิทยาศาสตร์ ประวัติศาสตร์ หรือ โบราณคดี รวมไปถึงสวนสัตว์ และสวนพฤกษศาสตร์ แต่ไม่รวมถึงห้องสมุด ยกเว้นเสียแต่ว่าห้องสมุดเหล่านั้น จะมีส่วนจัดแสดงถาวรอยู่ในความดูแล”

ในการประชุมครั้งต่อมา ได้มีการเพิ่มเติมคำนิยามข้างต้นนี้ให้ครอบคลุมมากยิ่งขึ้นกล่าวคือ ในปี พ.ศ.2499 (ค.ศ.1956) ได้นิยามว่า “มิวเซียม” คือสถานที่ใดก็ตามที่มีรูปแบบการบริหารที่มีจุดประสงค์เพื่อการอนุรักษ์ การศึกษา และการส่งเสริม ด้วยวิธีใดวิธีหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งโดยวิธีการจัดแสดงให้เป็นที่ประจักษ์แก่สาธารณะ เพื่อประโยชน์ด้านสาระและความบันเทิง ที่จะได้รับจากวัตถุต่าง ๆ ที่มีคุณค่าทางวัฒนธรรม ได้แก่ สิ่งสะสมประเภทงานศิลปะ ประวัติศาสตร์ วิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยี และยังรวมไปถึงสวนสัตว์ศาสตร์ สวนพฤกษศาสตร์ และสถานที่แสดงสัตว์น้ำ นอกจากนี้ ห้องสมุดหรือหอจดหมายเหตุที่มีห้องจัดแสดงถาวรก็จัดได้ว่าเป็น “มิวเซียม” ด้วยเช่นกัน ต่อมาในปี พ.ศ.2504 (ค.ศ.1961) ได้มีการเพิ่มเติมอนุสรณ์สถาน อนุสาวรีย์ โบราณสถาน แหล่งโบราณคดี และสถานที่ตามธรรมชาติ ซึ่งเป็นที่สงวนเข้าไปด้วย เช่น อุทยาน หรือ วนอุทยาน

ปี พ.ศ.2517 (ค.ศ.1974) เริ่มระบุเป็นครั้งแรกว่า “มิวเซียม” คือองค์กรก่อตั้งขึ้นมาโดยไม่แสวงหาผลกำไร และเป็นครั้งแรกที่ระบุถึงหน้าที่ 5 ประการของ “มิวเซียม” คือ รวบรวม สงวนรักษา ค้นคว้าวิจัย เผยแพร่ความรู้ และจัดแสดงวัตถุอันเป็นหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์และสิ่งแวดล้อมของมนุษย์ ซึ่งเป็นคำนิยามที่ใช้มาจนถึงปัจจุบัน นอกจากนี้ยังเพิ่มเติมให้ ศูนย์วิทยาศาสตร์และห้องจำลองเป็น “มิวเซียม” ได้ด้วยเช่นกัน

ปี พ.ศ.2532 (ค.ศ.1989) เป็นครั้งแรกที่เริ่มนิยามมิให้ “มิวเซียม” ผูกติดกับรูปแบบของการบริหาร ขอเพียงเป็นสถานที่ถาวรที่ไม่แสวงหาผลกำไร และให้ความรู้ความบันเทิงแก่สาธารณะก็ถือได้ว่าเป็น “มิวเซียม” นอกจากนี้ยังเพิ่มเติมศูนย์ศึกษาพันธุ์พืชและสัตว์ และ หน่วยงานที่ทำงานด้านบริหารที่มีคุณสมบัติบางส่วนสอดคล้องกับนิยามที่ ICOM ตั้งไว้ หรือ มีส่วนในการสนับสนุนงาน “มิวเซียม” และบุคลากรของ “มิวเซียม” ไม่ว่าจะเป็นการสนับสนุนทางการเงิน การวิจัย การศึกษา และ การฝึกอบรม ก็ถือได้ว่าเป็น “มิวเซียม” ได้เช่นกัน

ปี พ.ศ.2538 (ค.ศ.1995) มีการเพิ่มเติมหน่วยงานอีก 2 ประเภทคือ หน่วยงานใดก็ตาม ไม่ว่าจะเป็นภาครัฐหรือเอกชน ถ้าทำงานเกี่ยวข้องกับ “มิวเซียม” และมีคุณสมบัติตามข้อกำหนดของ ICOM ก็จัดได้ว่าเป็น “มิวเซียม”

⁶ Geoffrey Lewis, “Museums and their precursors: a brief world survey”, in *Manual of Curatorship: A guide to Museum Practice*, 2nd ed., (Oxford: Butterworth-Heinemann Ltd., 1992), p. 5.

⁷ ICOM, Development of the Museum Definition according to ICOM Statutes (1946 – 2001), [http://icom.museum/this_def_eng.html], [accessed: March 24, 2004].

และ สถาบันหรือองค์กรใดก็ตาม ที่ตั้งขึ้นมาโดยไม่แสวงผลกำไร และทำหน้าที่ค้นคว้าวิจัย ให้การศึกษา จัดการ ฝึกอบรม จัดทำเอกสารวิชาการ และจัดกิจกรรมเกี่ยวข้องกับงาน “มิวเซียม” และ วิชา “มิวเซียมศึกษา” ก็ถือได้ว่าเป็น “มิวเซียม”

คำนิยามล่าสุดที่ใช้ในขณะนี้ เป็นคำนิยามของปี พ.ศ.2544 (ค.ศ.2001) มีการเพิ่มเติมหน่วยงานอีกประเภทหนึ่ง คือ ศูนย์วัฒนธรรม หรือ นิติบุคคลใด ที่ทำหน้าที่อนุรักษ์ สืบสาน และ บริหารจัดการมรดกทาง วัฒนธรรม ก็ถือได้ว่าเป็น “มิวเซียม” ด้วยเช่นกัน

ดังนั้นถ้าพิจารณาจากนิยามของ ICOM ในช่วงเวลากว่า 55 ปี (พ.ศ. 2489 – 2544) แล้วจะเห็นว่า ICOM พยายามที่จะนิยามคำว่า “มิวเซียม” ให้ครอบคลุมให้มากที่สุด ในขั้นแรกนั้น คงเน้นไปยังกลุ่มองค์กรที่สะสมวัตถุ และจัดแสดงวัตถุแต่เพียงอย่างเดียว ทั้งนั้นรวมไปถึงสวนสัตว์และสวนพฤกษศาสตร์ด้วย ด้วยเหตุว่าเป็นสถานที่ “สะสม” พืชและสัตว์ (จากนิยามปี พ.ศ. 2489 และ 2499) อีก 5 ปี ต่อมาได้เพิ่มเติมหน่วยงานอื่น ๆ ที่มีศักยภาพเป็น สถานที่ท่องเที่ยวสำหรับพักผ่อนหย่อนใจได้ โดยที่เนื้อหาของสถานที่เองก็จะให้ความรู้เรื่องของธรรมชาติวิทยาและ โบราณคดี เช่น อนุสาวรีย์ อนุสรณ์สถาน แหล่งโบราณคดี โบราณสถาน และแหล่งท่องเที่ยวตามธรรมชาติ (จาก นิยามปี พ.ศ.2504) ต่อมาอีก 13 ปี คือปี พ.ศ.2517 คำนิยามเริ่มมีความชัดเจนยิ่งขึ้น และถือได้ว่าเป็นบรรทัดฐาน ของคำนิยามในการประชุมครั้งต่อ ๆ มาของ ICOM ในครั้งนี้ และได้นิยามเกี่ยวกับวัตถุสิ่งของต่าง ๆ ที่ใช้ในการจัด แสดงนั้นว่า “วัตถุอันเป็นหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์และสิ่งแวดล้อมของมนุษย์” ซึ่งถือได้ว่าเป็นคำนิยามที่กว้าง และครอบคลุมวัตถุหรือหลักฐานทุกประเภทที่จัดแสดงอยู่ใน “มิวเซียม” นอกจากนี้ยังได้ขยายขอบเขตรวมเอา อนุสรณ์สถานที่มิมีเนื้อหาในเชิงชาติพันธุ์วรรณา และองค์กรต่างๆ ที่จัดแสดงให้ความรู้เรื่องราวที่เป็นวิทยาศาสตร์ เช่น หอฟ้าจำลอง เป็นต้น (จากนิยามปี พ.ศ. 2517) จากนั้นต่อมาอีก 15 ปี คือ เริ่มต้นแต่ ปี พ.ศ. 2532 - 2544 ดู เหมือนว่า ICOM จะขยายขอบเขตคำนิยามออกไปอีก โดยในช่วงเวลานี้ มีการประชุมกัน 3 ครั้ง คือ พ.ศ. 2532, 2538 และ 2544 ทั้ง 3 ครั้งนี้ มีการพูดถึงองค์กรที่มีอำนาจบริหาร องค์กร หรือสถาบันที่ตั้งขึ้นมาโดยไม่หวังผลกำไร หน่วยงานทั้งของภาครัฐ และ เอกชน ศูนย์วัฒนธรรม และนิติบุคคลใดก็ตาม ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับงานด้านพิพิธภัณฑ์ ไม่ว่าจะเป็นการสนับสนุน การค้นคว้าวิจัย การอนุรักษ์ และการสืบสานมรดกทางวัฒนธรรม และมีคุณสมบัติบาง ประการ หรือทั้งหมดตามข้อกำหนดของ ICOM ก็ถือได้ว่า องค์กรเหล่านี้ เป็น “มิวเซียม” ทั้งสิ้น

ดังนั้น ความหมายตามรูปคำของ “มิวเซียม” จึงอาจพิจารณาตามแต่ยุคสมัยได้ว่า ในสมัยอาณาจักรอียิปต์ โบราณยุคราชวงศ์โตเลมีตอนต้นนั้น การตั้ง “หอสรรพวิชาแห่งเมืองอเล็กซานเดรีย” (Museum of Alexandria) น่าจะหมายถึง “สถานที่เก็บรวบรวมองค์ความรู้และสรรพวิชาต่าง ๆ” ซึ่งโดยมากแล้วสิ่งของสะสมนั้นมาจากรูปแบบ ของหนังสือ ดังนั้นในบางครั้งก็จะเรียกว่าหอสมุดแห่งเมืองอเล็กซานเดรียก็มี แต่สำหรับในยุคปัจจุบันนั้น ความหมาย ของ “มิวเซียม” ได้ขยายความออกไปเป็นอย่างมาก โดยการนิยามของ ICOM กล่าวคือ จากกรอบแนวคิดที่ว่า “มิวเซียม” เป็น “แหล่งเรียนรู้ที่ได้รับความผลิตผลจากการศึกษาของสะสม” พัฒนามาจนเป็น “แหล่งเรียนรู้และ องค์กรที่สนับสนุนการเรียนรู้ ที่มีหน้าที่รวบรวม สงวนรักษา ค้นคว้า เผยแพร่ความรู้ และจัดแสดงเรื่องราวอันเป็น เกี่ยวข้องกับมนุษย์และสิ่งแวดล้อมของมนุษย์ ที่ทำให้ผู้เข้าชมได้รับความรู้และความเพลิดเพลินใจ” จึงเป็นที่ น่าสนใจว่า ในอนาคต ICOM จะมีการเพิ่มเติมนิยามนี้อีกหรือไม่

แรกใช้คำว่า “มิวเซียม” ในความหมายของ “หอสรรพวิชา”

คำว่า “มิวเซียม” ได้ถูกนำมาใช้เรียกสถานที่เก็บสะสมหนังสือและสิ่งของต่าง ๆ ครั้งแรกที่เมืองอเล็กซานเดรียของอาณาจักรอียิปต์โบราณ เมื่อราว ๓๐๐ ปีก่อนคริสตกาล โดยพระเจ้าปโตเลมีที่ ๒ โซเตอร์ ได้ทรงสร้าง “หอสรรพวิชา”^๙ แห่งเมืองอเล็กซานเดรีย (Museum of Alexandria) เพื่อเก็บงานวรรณกรรมในสมัยไว้ให้มากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ ดังนั้น อีกนัยหนึ่งหอสรรพวิชาในที่นี้ก็น่าจะเป็นหอสมุดด้วยเช่นกัน

แนวความคิดสะสมหนังสือนี้ เกิดขึ้นมาจากพระราชดำริของพระเจ้าปโตเลมีที่ ๑ ด้วยความปรารถนาที่จะรวบรวมงานวรรณกรรมของโลกไว้ในเดียวกันคือ ที่เมืองอเล็กซานเดรีย ต่อมาในรัชสมัยของพระเจ้าปโตเลมีที่ ๒ โซเตอร์ จึงทรงสร้างสถานที่เก็บหนังสือที่พระเจ้าปโตเลมีที่ ๑ ทรงสะสมไว้ โดยเรียกสถานที่นั้นว่า “หอสรรพวิชาแห่งเมืองอเล็กซานเดรีย” จนถึงในรัชสมัยของพระเจ้าปโตเลมีที่ ๓ เล่ากันว่าพระองค์มีวิธีการสะสมหนังสือคือ การขี้นมาแล้วคัดลอก โดยทรงส่งพระราชสาสน์ไปยังพระราชแห่งเมืองต่าง ๆ เพื่อขอขี้นหนังสือมาคัดลอก เมืองเอเธนส์เป็นเมืองแรกที่ส่งเอกสารมาให้ ซึ่งเอกสารเหล่านั้นจะถูกคัดลอกโดยเจ้าหน้าที่ของหอสมุดและหอสรรพวิชาแห่งเมืองอเล็กซานเดรีย เมื่อคัดลอกแล้วเสร็จ หอสมุดและหอสรรพวิชาแห่งเมืองอเล็กซานเดรียจะเก็บต้นฉบับไว้ที่หอสมุด และจะส่งสำเนาที่คัดลอกขึ้นมาใหม่กลับคืนไปให้กับเมืองเอเธนส์ เล่ากันว่า เนื่องจากเมืองอเล็กซานเดรียเป็นเมืองท่าสำคัญของอาณาจักรอียิปต์โบราณ ดังนั้นจึงมีเรือมาจากทั่วทุกสารทิศ เรือเหล่านี้ ก็ไม่เว้นที่จะถูกสำรวจว่ามีหนังสือหรือบันทึกอะไรที่น่าสนใจพอที่จะคัดลอกเก็บไว้บ้างหรือไม่ และด้วยเหตุที่เป็นสถานที่สะสมหนังสือมากมายหลากหลายสาขาวิชาที่ได้มาจากเมืองต่าง ๆ นี้เอง จึงทำให้เมืองอเล็กซานเดรีย เป็นที่กล่าวขวัญกันว่าเป็นเมืองแห่งวิทยาการ หอสรรพวิชาจึงเป็นที่พบประสังสรรค์เพื่อถ่ายทอดความรู้ซึ่งกันและกันระหว่างเหล่านักปราชญ์และนักเรียน^{๑๐} ด้วยเหตุนี้ หอสรรพวิชาแห่งเมืองอเล็กซานเดรีย จึงได้กลายเป็นสถาบันทางการศึกษาที่สำคัญที่สุดแห่งหนึ่งของโลกยุคโบราณ

ความเข้าใจคำว่า “มิวเซียม” ในโลกตะวันตก

ด้วยเหตุที่คำว่า “หอสรรพวิชา” หรือ “มิวเซียม” ของกรีก-โรมัน มีใช้กันมานานแล้วในโลกตะวันตก ในความหมายที่เน้นไปยังเรื่องของสถานที่อันเป็นที่ลิดเลแห่งความรู้ และเป็นสถานที่สำหรับการเรียนการสอนกันระหว่างนักปราชญ์กับลูกศิษย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสาขาปรัชญา คำว่า “หอสรรพวิชา” หรือ “มิวเซียม” จึงถูกนำมาใช้อีกครั้งในการเรียกชื่อสถานที่อันทำหน้าที่เสมือนคลังแห่งความรู้ ที่ถ่ายทอดโดยการเก็บสะสมและจัดแสดงวัตถุต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นวัตถุทางประวัติศาสตร์ หรือธรรมชาติวิทยาตั้งแต่ยุคเรเนสซองส์เป็นต้นมา แต่อย่างไรก็ตามดูเหมือนว่า “มิวเซียม” จะถูกจำกัดให้หมายถึง “สถานที่จัดเก็บและแสดงสิ่งของนานาชนิด” เท่านั้น และความคิดเช่นนี้เองได้ส่งผ่านมายังมาประเทศต่าง ๆ ทางโลกตะวันออก โดยพิจารณาได้จากความหมายของคำว่า “มิวเซียม” ที่ได้ถูกแปลออกมาเป็นภาษาของประเทสนั้น ๆ โดยที่คำที่ถูกขี้นมาใหม่นี้ ก็ยังคงแสดงให้เห็นถึงกรอบความคิดที่ว่า “มิวเซียม” คือ “สถานที่จัดเก็บและจัดแสดงสิ่งของนานาชนิด” ตัวอย่างเช่น ภาษาจีนกลางบัญญัติว่า “โบ้จู้กั๋ว”^{๑๐} ตาม

^๙ เฉพาะตอนนี้ จะขอแปลคำว่า Museum เป็น “หอสรรพวิชา” เพื่อให้ตรงกับความหมายตามรูปศัพท์ และเพื่อหลีกเลี่ยงความเข้าใจที่ว่า Museum หมายถึงสถานที่จัดแสดงโบราณวัตถุเพียงอย่างเดียวเท่านั้น

^{๑๐} Luciano Canfora, *The Vanished Library*. Trans. Martin Ryle, (Berkely: University of California Press, 1989), p.17, 29 – 30.

^{๑๐} บุญชัย ชัดตะวานิช, *พจนานุกรม ไทย-อังกฤษ-จีน*, (กรุงเทพฯ: บริษัทนานมี จำกัด, 2529), หน้า 376.

รูปศัพท์แปลว่า “เรือนอันมีสิ่งของมากมาย” ภาษาฮินดีบัญญัติว่า “วัตถุสังครหาลัย”¹¹ ตามรูปศัพท์แปลว่า “เรือนอันเป็นที่เก็บรักษาวัตถุต่าง ๆ” หรือในภาษาเวียดนามบัญญัติว่า “เวียนบ่าวตั้ง”¹² ตามรูปศัพท์แปลว่า “เรือนอันเป็นที่เก็บรักษา” หรือในภาษาไทยบัญญัติว่า “พิพิธภัณฑสถาน” ตามรูปศัพท์แปลว่า “เรือนอันมีสิ่งของมากมาย” จะเห็นได้ว่าชื่อเหล่านี้อยู่ภายใต้กรอบแนวคิดที่ว่า “มิวเซียม” หมายถึง สถานที่เก็บหรือรวบรวมวัตถุสิ่งของต่าง ๆ ทั้งสิ้นภาษาอื่น ๆ เช่น ภาษาพม่าบัญญัติว่า “เบียะไต”¹³ ตามรูปศัพท์แปลว่า “เรือนสำหรับจัดแสดง” หรือ ภาษาอณูบัญญัติว่า “ตักปละ”¹⁴ ตามรูปศัพท์แปลว่า “เรือนสำหรับจัดแสดง” เช่นกัน ก็ยังคงให้ความรู้สึกว่าเป็นสถานที่สำหรับ “จัดแสดงสิ่งของ” แต่อย่างไรก็ตาม ในภาษาเขมรได้บัญญัติคำว่า “มิวเซียม” ไว้ได้อย่างน่าสนใจว่า “สารมณเทียร”¹⁵ ตามรูปศัพท์แปลว่า “เรือนอันเป็นที่ตั้งแห่งความรู้” ซึ่งดูเหมือนว่าจะมีความหมายใกล้เคียงกับความหมายดั้งเดิมของ “มิวเซียม” มากที่สุด

ความหมายตามรูปศัพท์ของ “พิพิธภัณฑ”

ถ้าพิจารณาถึงความหมายตามรูปศัพท์แล้ว “พิพิธภัณฑ” มิได้มีความหมายเดียวกันกับคำว่า “มิวเซียม” แต่ปัจจุบันนี้ เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปแล้วว่า “มิวเซียม” คือ “พิพิธภัณฑ” และ “พิพิธภัณฑ” คือ “มิวเซียม” ประกอบกับนิยามของ ICOM จึงทำให้กรอบแนวคิดในการนิยามความหมายให้กับคำว่า “พิพิธภัณฑ” เปลี่ยนแปลงไปจากยุคแรก ๆ ที่เริ่มปรากฏคำนี้เป็นอย่างมาก

“พิพิธภัณฑ” ตามรูปศัพท์แปลว่า “สิ่งของนานาชนิด” คำนี้เป็นการสมาสกันระหว่างคำว่า “พิพิธ” ซึ่งแปลว่า นานาชนิด กับคำว่า “ภัณฑ” ซึ่งแปลว่า สิ่งของ รากศัพท์ของ “พิพิธภัณฑ” มาจากภาษาบาลีคือ คำว่า “วิวิธ” กับคำว่า “ภณฺฑ” รวมกันเป็น “วิวิธภณฺฑ” แปลว่า สิ่งของนานาชนิด อย่างไรก็ตาม อาจกล่าวได้ว่า “พิพิธภัณฑ” เป็นคำศัพท์ที่เกิดขึ้นราว 140 ปีเท่านั้น จากพจนานุกรมไทย-ละติน-ฝรั่งเศส-อังกฤษ ที่ชื่อ “สัพพะ พะจะนะ พาสา ไท – Dictionarium Linguae Thai” แต่งโดยของ-บาติสต์ ปาเลอกัว เมื่อปี พ.ศ. 2397 ไม่ปรากฏคำว่า “พิพิธภัณฑ” แต่อย่างใด จะมีก็เพียงคำว่า “พิพิธ” ซึ่งหมายถึง สิ่งต่าง ๆ มากมาย¹⁶

“วัดโพธิ์” หรือ พิพิธภัณฑฐานแรกแห่งกรุงสยาม

(ราว พ.ศ. 2337 – 2400)

ถึงแม้จะยังไม่ปรากฏคำว่า “พิพิธภัณฑ” ในช่วงก่อน พ.ศ. 2400 แต่สิ่งก่อสร้างที่ทำหน้าเสมือน “มิวเซียม” ได้เกิดขึ้นแล้วในประเทศไทย ตั้งแต่ที่ยังไม่มีคนไทยรู้จักคำว่า “มิวเซียม” และ “พิพิธภัณฑ” กล่าวคือ ถ้า “มิวเซียม”

¹¹ Abhijeet A. Bhandwale, *FREELANG Dictionary: Hindi-English / English-Hindi* (v.3.52), Program Computer, [http://www.freelang.net/dictionary/hindi.html], [uploaded: April 27, 2002].

¹² เหยียน จี ธง, *พจนานุกรมไทย-เวียดนาม*, พิมพ์ครั้งที่ 1, (กรุงเทพฯ: สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544), หน้า 779.

¹³ อรุณ นิยมธรรม, วิรัช นิยมธรรม, *พจนานุกรมพม่า-ไทย และ ไทย-พม่า*, (กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท, 2537), หน้า 626.

¹⁴ Nai Tun Way, *The Modern English-Mon Dictionary*, (Bangkok: the Open Society Institute Burma Project, 1977), p. 266.

¹⁵ Franklin E. Huffman, Im Proum, *English-Khmer Dictionary*, (Massachusetts: Yale University, 1978), p. 378.

¹⁶ ของ-บาติสต์ ปาเลอกัว, *สัพพะ พะจะนะ พาสา ไท sive Dictionarium Linguae Thai*, (กรุงเทพฯ: สถาบันภาษาไทย กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, 2542), หน้า 558.

ในรูปแบบที่ง่ายที่สุดคือ สถานที่สะสมสิ่งของ จัดแสดงสิ่งของ ให้ความรู้ และความเพลิดเพลินใจแล้ว “มิวเซียม” แห่งแรกของประเทศไทยเท่าที่ยังมีหลักฐานเหลืออยู่คือ “วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม” หรือที่เรียกกันโดยทั่วไปว่า “วัดโพธิ์” แม้ว่า “วัดโพธิ์” จะเป็นที่กล่าวถึงกันว่าเป็นมหาวิทยาลัยแห่งแรกของประเทศไทย¹⁷ หรือเป็นห้องสมุดประชาชนแห่งแรกของประเทศไทย¹⁸ แต่อันที่จริงถ้าพิจารณาถึงบทบาทและหน้าที่ของวัดโพธิ์แล้ว ดูเหมือนว่าจะเข้าได้ดีกับคำว่า “มิวเซียม” หรือ “พิพิธภัณฑ์สถาน” ได้ด้วยเช่นกัน

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการบูรณะวัดวาอารามต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อปี พ.ศ. 2332 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เริ่มการบูรณะวัดโพธิ์ (สมัยนั้นเรียกวัดโพธาราม) เนื่องจากยามนั้น วัดต่าง ๆ ทางภาคเหนือได้รับผลกระทบจากสงครามทำให้วัดบางแห่งถูกทิ้งร้างไปบ้าง หรือไม่กี่ขาดการบำรุงรักษาบ้าง ดังนั้นในปี พ.ศ. 2337 จึงทรงมีพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เชิญเจ้านายพระพุทธรูปสำริดกว่า 1,248 องค์ มาจากเมืองเหนือ เพื่อมาเก็บรักษาไว้ที่วัดโพธิ์ ดังที่ปรากฏเรื่องราวอยู่ใน “จารึกเรื่องทรงสร้างวัดพระเชตุพน ครั้นรัชกาลที่ 1” ความว่า

“... แลในพระอุโบสถ พระวิหาร พระระเบียงนั้น เชิญพระพุทธรูปติมากรอันหล่อด้วยทองเหลืองทอง สำฤท ขำรูปปรักหักพังอยู่ ณ เมืองพระพิศณุโลก เมืองสวรรคโลก เมืองสุโขทัย เมืองลพบุรี เมืองกรุงเก่า วัดศาลาล้านหน้าใหญ่น้อย พันสองร้อยสี่สิบแปด พระองค์ลงมา ให้ช่างหล่อต่อพระสอ พระเศียร พระหัตถ์ พระบาท แปลงพระภักตร์พระองค์ให้งามแล้ว พระพุทธรูปพระประธานวัดศาลาล้านหน้า นำดักห้าศอก คืบสี่นิ้ว เชิญมานุณะประดิษฐานเสร็จแล้ว ประดิษฐานแป้น พระประธานในพระอุโบสถ บันจุพระบรมธาตุถวายเป็นพระนามว่าพระพุทธรูปติมากร...”¹⁹

นอกจาก “การสะสม” พระพุทธรูปดังกล่าวแล้ว ที่วัดโพธิ์แห่งนี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1 ยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการตกแต่งบริเวณภายในวัดให้เกิด “ความรื่นรมย์” แก่ผู้มาเยือน โดยขุดสระน้ำ ปลูกพรรณไม้ต่าง ๆ และ มีการเขียนเรื่องชาดก 550 ชาติ ตำรายา และฤกษ์ดีดัดตน ไว้ตามศาลาต่าง ๆ ทั้งนี้มีจุดประสงค์เพื่อ “ไว้เป็นทาน” แก่ผู้เข้ามาที่วัดโพธิ์²⁰ แต่อย่างไรก็ตาม วัดอุประสงค์ของ “การสะสม” ดังที่กล่าวไปข้างต้นนั้น ไม่ได้มุ่งเน้นที่จะให้คนในกรุงเทพฯ มาดูเพื่อชื่นชมความสวยงามของพระพุทธรูปเพียงอย่างเดียว แต่เป็น “การสะสม” เพื่อทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา กล่าวคือ พระพุทธรูปเหล่านั้น ไม่ได้เกิดจากความคิดที่

¹⁷ ประทีป ชุมพล, “วัดพระเชตุพน กับการศึกษาด้านจารึก”, ใน วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร ฉบับพิเศษ กรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี, ปีที่ 4 – 5 ธันวาคม 2523 – ธันวาคม 2525: 113. [อ้างจาก สมเด็จพระญาณสังวรสาธุการคุณาภ, “คำนำประชุมจารึกวัดพระเชตุพน”, ใน ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน, (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพรหมนากร), 2574.]

¹⁸ รำภี กุลสมบุรณ์, วัดพระเชตุพนฯ ห้องสมุดประชาชนแห่งแรกในประเทศไทย, (กรุงเทพฯ: แผนกวิชาการบรรณารักษศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2508), หน้า 19 – 23.

¹⁹ “จารึกเรื่องทรงสร้างวัดพระเชตุพน ครั้นรัชกาลที่ 1”, ใน ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน, (กรุงเทพฯ: คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกสมโภชหิรัญบัฏ และฉลองอายุวัฒนมงคล 85 ปี พระธรรมปิฎกญาณติ (ถาวร ตีสุสานุกโร ป.ธ. 4 เจ้าอาวาสวัดพระเชตุพน 26 – 27 พฤษภาคม 2544), หน้า 52.

²⁰ “จารึกเรื่องทรงสร้างวัดพระเชตุพน ครั้นรัชกาลที่ 1”, เรื่องเดิม, หน้าเดิม.

สะสมความสวยงาม แต่เป็นความคิดที่สะสมสิ่งยึดเหนี่ยวจิตของพุทธศาสนิกชนชาวไทย ในช่วงเวลาแห่งการสร้างชาติ ดังนั้น พระพุทธรูปเหล่านี้ ถึงแม้ว่าจะดูเหมือนเป็นวัตถุที่จัดแสดงอยู่ที่วัดโพธิ์ แต่เนื่องจากเป็นพระพุทธรูป ดังนั้นจึงยังคงได้รับความเคารพกราบไหว้จากผู้ที่มาวัดโพธิ์อยู่เสมอมา เปรียบเสมือนพระพุทธรูปเหล่านั้นยังคงทำหน้าที่เป็นที่พึ่งทางใจของพุทธศาสนิกชนอยู่นั่นเอง ซึ่งแตกต่างพระพุทธรูปต่าง ๆ ในยุคปัจจุบันนี้ ที่ถูกนำไปเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานต่าง ๆ โดยได้รับการปฏิบัติเหมือน “วัตถุจัดแสดงชนิดหนึ่ง” แต่ถ้ามองอีกมุมหนึ่ง ก็อาจเป็นเพราะวัตถุประสงคฺในเรื่องความปลอดภัยของตัวโบราณวัตถุเองก็เป็นได้

คำที่น่าสนใจในจารึกดังกล่าวคือ คำว่า “ไว้เป็นทาน” ซึ่งแสดงว่า รัชกาลที่ 1 ทรงโปรดให้วัดแห่งนี้ เป็นสถานที่สำหรับประชาชนได้มีโอกาสเข้ามากราบนมัสการพระพุทธรูปสำคัญ ๆ ของประเทศไทยกว่า 1,248 องค์ และได้เข้ามาแสวงหาความรู้ทางด้านวรรณกรรมทางพุทธศาสนาและวรรณกรรมสมัยนิยม โดยผ่านทางโคลงกลอน และภาพจิตรกรรมฝาผนังต่าง ๆ คือจากนิทานชาดกและรามเกียรติ์ และยังสามรถเข้ามาศึกษาวิชาแพทย์แผนโบราณได้อีกด้วย นอกจากนี้ ยังได้รับความรื่นรมย์และความเพลิดเพลินใจ เมื่อเดินชมพรรณไม้และสระน้ำที่สร้างไว้ภายในวัดโพธิ์ ด้วยคุณสมบัติดังกล่าวนี้ วัดโพธิ์ จึงสมควรที่จะถูกขนานนามว่า “พิพิธภัณฑสถานแห่งแรกของกรุงเทพมหานคร”

ถึงแม้จะพ้นรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1 มาแล้วก็ตาม แต่การทำหน้าที่สะสมความรู้ของวัดโพธิ์นั้น ก็ยังคงดำเนินต่อไป โดยในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ทรงปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ โดยมีพระราชประสงค์คือ ทรงต้องการให้วัดโพธิ์เป็นแหล่งเล่าเรียนวิชาความรู้ของมหาชน ไม่เลือกชั้นวรรดาคักดี จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการมีการรวบรวมและเลือกสรรตำรับตำราต่าง ๆ มาชำระแล้วจึงโปรดเกล้าฯ ให้จารึกไว้บนแผ่นศิลา แล้วนำไปประดับไว้ในบริเวณวัดพระเชตุพนฯ²¹ โดยมีเนื้อหาวิชาการต่าง ๆ ที่จำแนกได้พอสังเขปเป็นกลุ่ม ๆ ดังนี้คือ ตำรายา ตำราฉันท์-กลอน-กลบท ประวัติวัดพระเชตุพน สุภาษิต ศาสนา การปกครองอาณาจักรและศาสนจักร วรรณคดี อนุภาษ บิดเบียด และประเพณี²² หรือถ้าจะจำแนกตามหลักวิชาบรรณารักษศาสตร์ระบบดิวี่แล้ว ก็อาจจำแนกได้เป็น หมวดปรัชญา หมวดพุทธศาสนา หมวดสังคมศาสตร์ หมวดมานุษยวิทยา หมวดสัตววิทยา หมวดการแพทย์ หมวดศิลปกรรมและสถาปัตยกรรม และหมวดวรรณกรรม²³ ดังนั้น ถ้าอาศัยนิยามของคำว่า “พิพิธภัณฑ” ในปัจจุบันแล้ว วัดพระเชตุพนฯ หรือ วัดโพธิ์ ถือได้ว่าเป็น “พิพิธภัณฑแห่งแรกของกรุงเทพมหานคร” ถึงแม้ว่าในสมัยนั้น ยังไม่มีคำว่า “มิวเซียม” หรือ “พิพิธภัณฑ” ใช้กันก็ตาม และที่สำคัญคือ วัดโพธิ์เปิดเป็นที่สาธารณะ ซึ่งจะต่างจาก “พระที่นั่งประพาสพิพิธภัณฑ” ที่เป็น “พิพิธภัณฑส่วนพระองค์” ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ซึ่งจะได้กล่าวถึงต่อไป

²¹ ประทีป ชุมพล, เรื่องเดิม, หน้าเดิม.

²² ประทีป ชุมพล, เรื่องเดิม, หน้า 121.

²³ ราณี กุลสมบุรณ์, เรื่องเดิม, หน้า 34 – 46.

“พระที่นั่งราชฤดี” หรือ พิพิธภัณฑสถานที่ 2 แห่งกรุงสยาม

(ราว พ.ศ. 2377 – 2400)

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้สร้างพระที่นั่งองค์หนึ่งสำหรับเสด็จประทับเป็นที่รโหฐาน และจัดตั้งสิ่งของต่างๆ ขึ้นที่ริมพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยทางด้านตะวันตก ชื่อว่า “พระที่นั่งราชฤดี”²⁴ จึงกล่าวได้ว่า พระที่นั่งราชฤดีนี้คือ “พิพิธภัณฑสถานที่ 2 แห่งกรุงสยาม”

เมื่อเซอร์จอห์น เบาริง อัครราชทูตอังกฤษเดินทางมาทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี เมื่อ พ.ศ. 2398 รัชกาลที่ 4 ได้โปรดฯ ให้เฝ้าเป็นการส่วนพระองค์ที่พระที่นั่งราชฤดีแห่งนี้²⁵ หลังจากที่เซอร์จอห์น เบาริง ได้เข้าเฝ้าที่พระที่นั่งราชฤดีแล้ว จึงได้บันทึกสิ่งที่ได้เห็นในพระที่นั่งว่า

“... มีเครื่องประดับทุกชนิด หลายชนิดเกี่ยวกับธรรมชาติ เป็นต้นว่า นอแรดรูปร่างแปลกประหลาด และงาช้าง ประติมากรรมหลายชิ้นจากทวีปยุโรป แจกัน กระเบื้องถ้วยจากประเทศจีน เครื่องทองสัมฤทธิ์โบราณของพระมหากษัตริย์ที่ล่วงลับไปแล้ว งาช้างและไม้จำหลักอย่างงดงาม เครื่องประดับทองและเงินพร้อมเครื่องเพชรนิลจินดาเป็นจำนวนมาก พระพุทธรูปหลายองค์ และองค์หนึ่งก็เป็นทองแท้ทั้งองค์ ...”²⁶

“พระที่นั่งประพาสพิพิธภัณฑสถาน” หรือ พิพิธภัณฑสถานที่ 3 แห่งกรุงสยาม

(พ.ศ. 2400 – 2417)

ในปี พ.ศ. 2395 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ทรงพระราชดำริให้สร้างราชมณเฑียรขึ้นใหม่หมู่หนึ่ง โดยพระราชทานนามเรียกรวมทั้งหมดว่า “พระอภิเนามณีวงศ์”²⁷ ใช้เวลาสร้าง 5 ปี จึงได้เสด็จเฉลิมพระราชมณเฑียร เมื่อปี พ.ศ. 2400 ภายในราชมณเฑียรแห่งนี้ ประกอบด้วยหมู่พระที่นั่งและสถานที่ต่าง ๆ ซึ่งมีนามต่างกันจำนวน 11 แห่ง²⁸ หนึ่งในนั้นเป็นพระที่นั่งมีพระนามว่า “พระที่นั่งประพาสพิพิธภัณฑสถาน” ซึ่งเป็นพระที่นั่งสำหรับไว้สิ่งของต่าง ๆ สำหรับทอดพระเนตรส่วนพระองค์ ตั้งอยู่ทางด้านใต้พระที่นั่งอนันตสมาคม เหตุที่ทรงตั้งพระที่นั่งหลังนี้ขึ้นมาเนื่องจาก พระที่นั่งราชฤดีชำรุด และเริ่มคับแคบ จึงโปรดฯ ให้สร้างพระที่นั่งที่ใหญ่กว่าพระที่

²⁴ พระที่นั่งราชฤดี ในสมัยรัชกาลที่ 5 ชำรุดทรุดโทรมมาก จึงถูกรื้อปลูกใหม่ แก้เป็นกังหัน ต่อมาชำรุดอีก จึงโปรดฯ ให้รื้อทั้งหมด ที่ตั้งของพระที่นั่งราชฤดีนี้ ปัจจุบันตรงกับที่ตั้งพระที่นั่งจันทรทิพโยภาศ

²⁵ ราชบัณฑิตยสภา, อธิบายว่าด้วยหอพระสมุดวชิรญาณแลพิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร, (พระนคร: ราชบัณฑิตยสภา, 2469), หน้า 1.

²⁶ เอ. บี. กริตไวลด์, “พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”, ใน หนังสือที่ระลึกถึงรอบ 100 ปี แห่งวันสวรรคตพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และวันเสวยราชย์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, แปลโดย ม.จ. สุภัทรดิศ ดิศกุล, จาก King Mongkut of Siam, (กรุงเทพฯ: ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทาน วันที่ 1 ตุลาคม พุทธศักราช 2511), หน้า 68 - 69.]

²⁷ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวัญวิมลพร, ประชุมพงศาวดารภาค 25 คำานานวัดภูสถานต่างๆ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้าง, (กรุงเทพฯ: จัดพิมพ์เป็นบรรณการ เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ พันเอก (พิเศษ) ชลิต ศิริพงษ์ ท.ช., ท.ม. ณ เมรุวัดธาตุทอง กรุงเทพมหานคร วันที่ 29 เดือนตุลาคม พุทธศักราช 2544), หน้า 5-8.

²⁸ ประกอบด้วย 1 พระที่นั่งอนันตสมาคม 2 พระที่นั่งบรมพิมาน 3 พระที่นั่งนงคราญสโมสร 4 พระที่นั่งจันทรทิพโยภาศ 5 พระที่นั่งภาณุมาศจรัญ 6 พระที่นั่งมณเฑียร 7 หอเสด็จบรมมหาราช 8 หอราชฤดีรุ่งโรจน์ 9 หอโขนลีลาศ 10 พระที่นั่งประพาสพิพิธภัณฑสถาน 11 พระที่นั่งมณฑลทิศใต้

นั่งราชฤดี เพื่อไว้สำหรับจัดแสดงสิ่งของต่างๆ ที่นานาประเทศนำมาถวายดังปรากฏใน “ประกาศเทวดาในงานพระราชพิธีเฉลิมพระราชมณเฑียร” ดังนี้คือ

“... อนึ่งในแผ่นดินปัจจุบันนี้ได้มีทางพระราชไมตรีด้วยพระมหากษัตริย์ใหญ่ ๆ ในแผ่นดินยุโรปแลทวีปอเมริกา ... มีสิ่งของเครื่องราชบรรณาการมาถวายเจริญทางพระราชไมตรีล้วน ๆ ดี หลายอย่างต่าง ๆ ของจำพวกนี้จะทรงพระราชศรัทธาถวายบูชาพระรัตนตรัยในพระอารามหลวงเสียก็หาควรไม่ เพราะเหตุที่มาจากแต่เมืองเจ้าของเครื่องราชบรรณาการเหล่านั้น ก็เข้ามาเนื่อง ๆ แล้วถามว่าเครื่องราชบรรณาการเหล่านั้นยังคงเก็บไว้เป็นที่ระลึกถึงทางพระราชไมตรีสืบไปฤๅ ครั้นเมื่อจะจัดประดับประดาในพระที่นั่งสร้างอย่างสยามตามอย่างข้างโบราณ ก็จะต้องพินิจพระเนตรเป็นที่ยืนยัยของแขกเมืองที่มาแต่ประเทศยุโรปจะพึงว่าได้ ว่าของสำหรับใช้อย่างอื่น เามาใช้อย่างอื่นไป เพราะฉะนั้น จึงโปรดให้ช่างสร้างพระอภิเนาวนิเวศน์ โดยแบบอย่างทั่วทั้งละม้ายคล้ายกับราชานิเวศน์ ซึ่งมีในมหานครข้างยุโรปปดพิ²⁹ เพื่อจะต้องท่วงทีกับสิ่งเครื่องประดับประดาที่ได้มาจากแต่ยุโรปมหานครต่าง ๆ ไว้สำหรับรับแขกเมือง และระลึกถึงทางพระราชไมตรีด้วยพระเจ้าแผ่นดินใหญ่ในยุโรปปดพิ เพราะทอดพระเนตรเห็นของราชบรรณาการพิเศษที่กล่าวมานี้อยู่นั้น ...”³⁰

ดังนั้น เมื่อพระที่นั่งประพาสพิพิธภัณฑสถานแล้วเสร็จ จึงโปรดฯ ให้ย้ายวัตถุสิ่งของต่าง ๆ ที่เคยจัดแสดงอยู่ที่พระที่นั่งราชฤดีมาจัดแสดงที่นี้ทั้งหมด

จากเรื่องราวข้างต้นจึงอาจกล่าวได้ว่า การใช้คำว่า “พิพิธภัณฑสถาน” เกิดขึ้นราว พ.ศ.2400 อันเป็นปีเฉลิมพระราชมณเฑียรพระอภิเนาวนิเวศน์ จากชื่อ “ประพาสพิพิธภัณฑสถาน” จึงทำให้พิจารณาได้ว่า คำว่า “พิพิธภัณฑสถาน” นั้น ยังไม่ได้ถูกใช้โดยลำพัง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ทรงตั้งขึ้นประกอบกับคำอีกคำหนึ่ง คือคำว่า “ประพาส” เพื่อตั้งเป็นชื่อพระที่นั่งหลังหนึ่งในพระอภิเนาวนิเวศน์ โดยมีพระราชประสงค์ให้เป็นพระที่นั่งที่ทานานที่เหมือนกันกับ “มิวเซียม” ตามแนวคิดของโลกตะวันตกในสมัยนั้น กล่าวคือ ทรงมีพระราชประสงค์ให้เป็นพระที่นั่งสำหรับ “เก็บสะสมสิ่งของนานาชนิดไว้เพื่อเที่ยวชมเป็นการสรวนพระองค์ หรือ พาแขกบ้านแขกเมืองมาเที่ยวชม” ดังนั้น จึงผูกนามของพระที่นั่งหลังนั้นว่า “พระที่นั่งประพาสพิพิธภัณฑสถาน” คำว่า ประพาส เป็นภาษาสันสกฤตแปลว่าเที่ยว ดังนั้น พระที่นั่งองค์นี้จึงมีความหมายว่า “พระที่นั่งสำหรับเที่ยวชมสิ่งของนานาชนิด” นี่คือวัตถุประสงค์แรกที่รัชกาลที่ 4 ทรงผูกศัพท์คำว่า “พิพิธภัณฑสถาน” ขึ้นมาใช้ คู่กับคำว่า “ประพาส” จึงกล่าวได้ว่า “พิพิธภัณฑสถาน” เมื่อปี พ.ศ.2400 หมายถึง “สิ่งของนานาชนิด” ซึ่งเป็นไปตามรูปศัพท์เดิม ผูกขึ้นเพื่อให้สอดคล้องกับหน้าที่ของพระที่นั่งที่สร้างขึ้นเพื่อเก็บวัตถุสิ่งของต่าง ๆ เท่านั้น ยังไม่ใช่นามที่ใช้เรียกชื่ออาคารหรือสถานที่แต่อย่างใด

พระที่นั่งประพาสพิพิธภัณฑสถาน จัดได้ว่าเป็น “มิวเซียม” รุ่นที่ 3 ของประเทศไทย และได้เป็นสถานที่ต้อนรับแขกบ้านแขกเมืองดังเช่นที่พระที่นั่งราชฤดีได้เคยปฏิบัติมา ตัวอย่างเช่น เมื่อปี พ.ศ. 2505 ราชทูตปรัสเซีย (เยอรมนี) ได้เข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ณ พระอภิเนาวนิเวศน์และได้บันทึกสิ่งที่ได้พบเห็นไว้ว่า

²⁹ ข้างยุโรปปดพิ คือ ทางยุโรปปดพิ หรือ ทางทวีปยุโรป

³⁰ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, เรื่องเดิม, หน้า 7 - 8.

“... จากท้องพระโรง ทูตและคณะได้รับเชิญให้ไปยังพระที่นั่งในบริเวณพระบรมมหาราชวัง ซึ่งสร้างตามแบบยุโรป ทางปีกด้านข้างติดมีป้าย Royal Museum และมีข้อความว่า Protect This Museum และ Respect This Ordinance บันไดซึ่งนำสู่พระที่นั่งนั้นกว้าง และมีสองระดับ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จมาทรงต้อนรับแขกตรงประตู แล้วทรงนำไปยังห้องกว้างตกแต่งสวยงาม ... พื้นห้องปูพรมสีแดง ฝาผนังและเพดานประดับไม้ บนโต๊ะ และตู้รอบ ๆ มีหุ่นจำลองภาพท้องฟ้า และดาวนพเคราะห์ พร้อมทั้งเครื่องมือฟิสิกส์ คาราคาสตร และลูกโลกตั้งอยู่ ...”³¹

จากการกล่าวถึงป้ายชื่อ “Royal Museum” ทำให้สันนิษฐานได้ว่า ในสมัยนั้น อาจเรียกพระที่นั่งประพาสพิพิธภัณฑสถานเป็นภาษาไทยว่า “มิวเซียมหลวง” หรือ “มุเสียมหลวง” ด้วยอีกชื่อหนึ่ง และคงเรียกกันติดปากเรื่อยมาจนถึงช่วง พ.ศ. 2430 – 2440 ดังที่ในประกาศโฆษณา “มิวเซียม” ปี พ.ศ. 2436 ซึ่งแปล “Royal Museum” ว่า “มุเสียมหลวง”³²

ถึงแม้ว่าจะเกิดศัพท์คำว่า “พิพิธภัณฑสถาน” ขึ้นมาใช้แล้วก็ตาม แต่คำนี้ก็คงยังไม่ได้ถูกใช้เรียกอาคารหรือสถานที่ที่มีการเก็บสะสมวัตถุแห่งอื่น ๆ แต่อย่างใด และอาจคงบทบาทที่เป็นเพียงส่วนหนึ่งของชื่อพระที่นั่งเท่านั้น เป็นเวลากว่า 20 ปี ที่เดียว และอาจมีการเรียกพระที่นั่งประพาสพิพิธภัณฑสถานนี้ทับศัพท์ภาษาอังกฤษว่า “มิวเซียมหลวง” หรือ “มุเสียมหลวง” ดังที่กล่าวมาแล้วก็เป็นได้ เนื่องจากยังไม่พบหลักฐานว่ามีการเรียกอาคารในลักษณะนี้ว่า “พิพิธภัณฑสถาน” แม้แต่ในพจนานุกรมภาษาไทยที่ชื่อว่า “หนังสืออักษรภิธานศรับท์” แต่งขึ้นในปี พ.ศ. 2416 โดย ดร.แคนบิช แบรดเลย์ หรือที่รู้จักกันว่าหมอบรัดเลย์ ก็ไม่พบคำว่า “พิพิธภัณฑสถาน” แต่อย่างใด มีแต่คำว่า “พิพิธโศภโศภ” ซึ่งแปลว่า เป็นเจ้าของโภคสมบัติมีประการต่างๆ³³

“หอมิวเซียม” หรือ พิพิธภัณฑสถานที่ 4 แห่งกรุงสยาม (พ.ศ. 2417 – 2430)

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ในคราวแรกตั้งศาลาสหทัยสมาคม ให้เป็นสถานที่จัดแสดงสิ่งของต่าง ๆ แก่ประชาชนทั่วไปได้เข้าชมในปี พ.ศ.2517 ก็ไม่ได้ใช้คำว่า “พิพิธภัณฑสถาน” แต่เรียกทับศัพท์ภาษาอังกฤษไปว่า “มิวเซียม”³⁴ โดยอยู่ในความดูแลของกรมทหารช่างมหาดเล็กรักษาพระองค์ โดย “มิว

³¹ ประภัสสร โพธิ์ศรีทอง, “ย้อนอดีตพิพิธภัณฑสถานไทยถึงสมัยพระปกเกล้าฯ”, ใน พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการพิพิธภัณฑสถานไทย, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร จัดพิมพ์เนื่องในมหามงคลเฉลิมพระเกียรติ 100 ปี วันพระบรมราชสมภพ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว 8 พฤศจิกายน 2536), หน้า 23. [อ้างจาก เคลาส เวงค์ และ เคลาส โรสเซนแบร์ก, ผู้รวบรวม, เยอรมันมองไทย, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เคล็คไทย, 2520, หน้า 35 - 36.)

³² เมธินี จิระวัฒนา, “พิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนครก้าวต่อไปถึงสมัยพระปกเกล้าฯ”, ใน พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการพิพิธภัณฑสถานไทย, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร จัดพิมพ์เนื่องในมหามงคลเฉลิมพระเกียรติ 100 ปี วันพระบรมราชสมภพ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว 8 พฤศจิกายน 2536), หน้า 62. [อ้างจาก อเนก นาวิกมูล, โฆษณาไทยสมัยแรก, (กรุงเทพฯ: บริษัทสำนักพิมพ์แสงแดด จำกัด, 2531, หน้า 81.)

³³ แคนบิช แบรดเลย์, หนังสืออักษรภิธานศรับท์, (กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, 2514), หน้า 450.

³⁴ จิรา จงกล, “ย้อนอดีตพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ”, ใน พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติในประเทศไทย, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากรจัดพิมพ์เพื่อระลึกครบ 100 ปี ชาตกาล จอมพล ป.พิบูลสงคราม 4 เมษายน 2532), หน้า 26. [อ้างจาก ศุภินวาท, เล่ม 1 (จ.ศ. 1236), หน้า 115 – 117.]

เขียน” แห่งนี้ เปิดทำการเมื่อวันที่ 19 กันยายน พ.ศ.2417³⁶ การเรียก “มิวเซียม” ในยุคนั้น มีการเพิ่มคำไทยเข้าไปด้วยเป็น “หอมิวเซียม” ดังมีหลักฐานอยู่ใน “ประกาศเรื่องให้เอาของต่าง ๆ มาตั้งหอมิวเซียม” เมื่อปี พ.ศ. 2419³⁶

“มิวเซียมหลวงที่วังหน้า” หรือ พิพิธภัณฑ์รุ่นที่ 5 แห่งกรุงสยาม
(พ.ศ. 2430 – 2469)

ต่อมาในปี พ.ศ.2430 เมื่อพระบวรราชเจ้า กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญเสด็จทิวงคต พระราชวังบวรสถานมงคล หรือวังหน้า จึงว่างลง และด้วยเหตุที่มีประกาศยกเลิกตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคล และตั้งตำแหน่ง “สยามบรมราชกุมาร” ขึ้นแทน ดังนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 จึงโปรดเกล้าฯ ให้ย้าย “มิวเซียม” ไปตั้งที่พระราชวังบวรสถานมงคลแทน โดยใช้พระที่นั่งส่วนหน้า 3 หลัง เป็นที่จัดแสดงโบราณวัตถุ คือ พระที่นั่งศิวโมกษพิมาน พระที่นั่งพุทธไธสวรรย์ และพระที่นั่งอิศราวินิจฉัย³⁷ เรียกกันว่า “โรงมุเสียม” หรือ “มุเสียมของหลวงที่วังหน้า”³⁸

แต่อย่างไรก็ตาม ในระหว่างปี พ.ศ.2530 – 2531 เอกสารราชการที่เกี่ยวกับงานบริหาร “มิวเซียม” นั้น เริ่มที่จะปรากฏคำว่า “พิพิธภัณฑ์” ขึ้นบ้างแล้ว เช่น ในเอกสารเก่าที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงฐานะของ “มุเสียม” โดยมีพระองค์เจ้าไชยานุชิต ทรงดำรงตำแหน่งอธิบดี และมีนายจีน เป็นกุเรเตอร์ที่ 1 หม่อมราชวงศ์อ้วน เป็นกุเรเตอร์ที่ 2 จีน อยู่ดี ผู้ศึกษาเอกสารดังกล่าวสันนิษฐานว่า สิ่งนี้เป็นหลักฐานที่แสดงว่า “มุเสียม” ได้ยกฐานะเป็น “กรมพิพิธภัณฑ์” แล้วในช่วงปีนี้เอง ต่อมาใน เมื่อวันที่ 4 ธันวาคม พ.ศ.2532 กรมพิพิธภัณฑ์ได้เปลี่ยนมาขึ้นกับกรมศึกษาธิการ³⁹ ต่อมาในปี พ.ศ. 2434 กรมพิพิธภัณฑ์ได้ขึ้นกับกระทรวงธรรมการ⁴⁰

ถึงแม้ว่าคำว่า “พิพิธภัณฑ์” จะเริ่มปรากฏว่าเป็นชื่อของหน่วยงานราชการแล้ว แต่การใช้คำนี้ของประชาชนโดยทั่วไปคงยังไม่เป็นที่แพร่หลายนัก โดยทราบได้จาก ในปี พ.ศ. 2434 กรมตำรา กระทรวงธรรมการ ได้ตีพิมพ์ปทานุกรมขึ้น ซึ่งจะขอเรียกว่า “ปทานุกรม ฉบับกรมตำรา ปี 2534” ก็ยังไม่ปรากฏคำว่า “พิพิธภัณฑ์” รวมอยู่แต่อย่างใด มีแต่ให้ความหมายแยกกันระหว่างคำว่า “พิพิธ” กับ “ภัณฑ์” ดังนี้คือ พิพิธ อธิบายไว้ว่า เป็นคำวิเศษณ์ มีรากศัพท์มาจากภาษามคธ และสันสกฤต แปลว่า หลายอย่าง ต่างอย่าง ต่าง ๆ กัน และ “ภัณฑ์” อธิบายไว้ว่า เป็นนามมีรากศัพท์มาจากภาษามคธ (สันสกฤตว่า ภานุช) แปลว่า สิ่งของ เครื่องใช้⁴¹ หรืออย่างประกาศโฆษณา

³⁶ จีน อยู่ดี, “ผู้ทำงานพิพิธภัณฑ์สถาน ระหว่าง พ.ศ.2428 – 2445”, ใน *กิจการพิพิธภัณฑ์สถาน*, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากรจัดพิมพ์ ในงานฉลองครบรอบ 100 ปี พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ, 2517), หน้า 5. [อ้างจาก *ครุโณวาท เล่ม 1* (จ.ศ.1236) หน้า 155.]

³⁷ จิรา จงกล, *เรื่องเดิม*, หน้า 30 - 32. [อ้างจาก *กฎหมายไทยรัชกาลที่ 5*, เล่ม 2 (พระนคร: โรงพิมพ์วิชาวกร, ร.ศ. 113), หน้า 433 – 435.]

³⁸ สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท, *อธิบายว่าด้วยหอพระสมุดวชิรญาณแลพิพิธภัณฑ์สถานสำหรับพระนคร*, (พระนคร: ราชบัณฑิตยสถาน, 2469), หน้า 2.

³⁹ “มุเสียมหลวงที่วังหน้า” คำนี้สันนิษฐานโดยใช้ข้อมูลจากโฆษณา “มุเสียม” ที่ตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์บางกอกไทย ฉบับวันที่ 17 พฤษภาคม พ.ศ.2436 ซึ่งตีพิมพ์ห่างจากปีที่เปิดทำการ “มุเสียม” รว 6 ปี แต่เอกสารของ จีน อยู่ดี เรียกว่า “พิพิธภัณฑ์วังหน้า”

⁴⁰ จีน อยู่ดี, *เรื่องเดิม*, หน้า 6.

⁴¹ จิรา จงกล, *พัฒนาการพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติในประเทศไทย*, ใน *กิจการพิพิธภัณฑ์สถาน*, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากรจัดพิมพ์ ในงานฉลองครบรอบ 100 ปี พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ, 2517), หน้า 28.

⁴² กรมตำรา, *ปทานุกรม*, (พระนคร: กรมตำรา, 2470), หน้า 513, 543.

“พิพิธภัณฑ” เอง ก็ยังคงใช้คำว่า “มุเสียม” ดังปรากฏในประกาศโฆษณา “มุเสียมของหลวงที่วังหน้า” หรือ “โรงมุเสียม” หรือ “มุเสียมหลวง”⁴² ศิพมพิณหนังสือพิมพ์บางกอกไทย ฉบับวันที่ 17 พฤษภาคม พ.ศ.2436 ความว่า

ประกาศ

ด้วยมุเสียมของหลวงที่วังหน้า ปรากฏให้ราษฎรทั่วกันว่า ตั้งแต่นี้ไป จะเปิดโรงมุเสียม
นั้น ในวันพุธและวันเสาร์ ฤๅวันพระ ตั้งแต่เวลา ๑๐ โมงเช้าจนถึง ๔ โมงเย็น
โดยคำสั่ง

เจ้าพระยามหาคกรวงษ์ เสนาบดีเจ้า กระทรวงโรงเรียน

พระนายสรีรรักษ เป็นผู้บัญชาดูแลมุเสียมหลวง

NOTICE

The Royal Museum at Wang Na will in future be opened to the public on
Wednesdays and Saturdays from 10 to 4 P.M. excepting on those days which
shall fall on the Siamese Sundays, or Wan Phras.

By Order

Chow Phya Bhaskarawongse,

Minister of Public Instruction

PHRA NAI SEE SARARACKS,

Director of the Royal Museum, Bangkok

5th May, 1893

จากข้อมูลข้างต้นอาจสรุปได้ว่า ราวปี พ.ศ.2430 – 2431 หลังจากที่ได้ย้าย “มุเสียม” ที่ศาลาสหทัยสมาคม มาอยู่ที่วังหน้าแล้ว คำว่า “พิพิธภัณฑ” ถูกนำมาใช้ตั้งชื่อ “กรม” เป็น “กรมพิพิธภัณฑ” โดยมีความหมายว่า กรมอันมีหน้าที่ต้องดูแลโบราณวัตถุและศิลปวัตถุที่จัดแสดงอยู่ใน “มุเสียม” ดังนั้น ในระยะนี้ คำว่า “พิพิธภัณฑ” จึงน่าจะเป็นที่รู้จักในฐานะกรมมากกว่า เพราะโดยทั่วไปแล้วคำว่า “มิวเซียม” หรือ “มุเสียม” ก็ยังคงใช้เรียกกันอย่างแพร่หลาย โดยนำมาผสมคำไทยเป็น “หอมุเสียม”⁴³ บ้าง “โรงมุเสียม”⁴⁴ บ้าง จนบางครั้งชาวบ้านเรียกเพี้ยนไปเป็น “โรงปะเซียม” หรือ “โรงกระเซียม” ก็มี⁴⁵

⁴² เมธีนิ จีระวัฒนา, เรื่องเดิม, หน้าเดิม.

⁴³ กรมศิลปากร, “ประกาศเรื่องให้เอาของต่างๆ มาตั้งหอมิวเซียม”, ใน พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติในประเทศไทย, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร จัดพิมพ์เพื่อเชิญเกียรติ นางจิรา จงกต. 2532), หน้า 31 – 30.

⁴⁴ เมธีนิ จีระวัฒนา, เรื่องเดิม, หน้าเดิม.

⁴⁵ ประภัสสร โพธิ์ศรีทอง, เรื่องเดิม, หน้า 34. (อ้างจาก สงวน อ้นคง, สิ่งแรกในเมืองไทย, หน้า 313 – 314.)

แต่อย่างไรก็ตาม ในหนังสือราชกิจจานุเบกษา ปี พ.ศ.2437 ได้ปรากฏเรื่องพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ มอบไม้กลายเป็นหินให้แก่ “พิพิธภัณฑสถาน” เพื่อที่มหาดานจะได้ดูได้ชม พร้อมกันนั้นยังได้กล่าวถึงที่มาของไม้กลายเป็นหินว่า มาจากจังหวัดหนองคาย และมีการกำหนดอายุเปรียบเทียบกับฟอสซิลอื่น ๆ อย่างคร่าว ๆ ได้ว่าคงมีอายุไม่ต่ำกว่า 1,200 ปีมาแล้ว⁴⁶ จะเห็นได้ว่าคำว่า “พิพิธภัณฑสถาน” ที่ตัวอักษร “ท” มี การันต์ ดังนั้น จึงต้องอ่านว่า “พิพิทพะพันสะถาน” ซึ่งแสดงให้เห็นว่า คำนี้คงเป็นคำใหม่ที่น่าจะผูกขึ้นมาใช้หลังจากที่ตั้งกรมพิพิธภัณฑสถานขึ้นแล้ว คือหลังปี พ.ศ.2430 เป็นต้นมา คำว่า “พิพิธภัณฑสถาน” เป็นการนำคำว่า “พิพิธภัณฑ” มาสมทบกับคำว่า “สถาน” โดยต้องการให้หมายถึง สถานที่อันมีสิ่งของนานาชนิด ซึ่งก็ตรงกับคำว่า “โรงมูเสียม” หรือ “หอนมูเสียม” ที่เป็นคำที่คนทั่วไปเรียกนั่นเอง ดังนั้น จึงอาจเป็นไปได้ที่หลังปี พ.ศ. 2440 เป็นต้นมา คนไทยในสมัยนั้นน่าจะมีการเรียก “มิวเซียม” 2 แบบ คือตามภาษาปากยังคงนิยมเรียกกันว่า โรงมูเสียม หรือ หอนมูเสียม แต่ในหนังสือราชการต่าง ๆ จะใช้คำว่า พิพิธภัณฑสถาน และอาจมีการเรียกย่อ ๆ อย่างไม่เป็นทางการว่า “พิพิธภัณฑ” ดังที่ปรากฏหลักฐานการเรียก “พิพิธภัณฑ” ในเรื่องเจ้าหมื่นศรีสรรักษ์ลาออกจากตำแหน่งเจ้ากรมพิพิธภัณฑฯ ที่เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ เสนาบดีกระทรวงธรรมการได้บันทึกไว้เมื่อ พ.ศ. 2441 ด้วยสำนวนที่ไม่เป็นทางการนักว่า

“พิพิธภัณฑที่เป็นอยู่เดี๋ยวนี้ เปิดให้มหาดานดูอาทิตย์ละ 2 คน ผู้ที่มาดูน้อย นอกจากงานพระราชมิธีเฉลิมพระชนมพรรษาแลฉัตรมงคล ซึ่งผู้ที่มาดูนับหมื่น แลขอไปดูสวนนันทบุรีลิสตอร์รี่กว่าอื่น ... อนึ่งคนต่างประเทศที่เป็นโกลบทรอดเตอร์มาเยี่ยมกรุงเทพฯ ก็ขอดูมิเซียมอยู่เสมอ ต้องมีผู้รู้ภาษารับรองนำไปดู”⁴⁷

นอกจากนี้ ในพจนานุกรมอังกฤษ-ไทย ชื่อว่า “คัมภีร์สรรพพจนานุกรม” ของ แลมูเอ็ล เจ. สมิท ซึ่งตีพิมพ์เมื่อปี พ.ศ. 2448 ได้ให้ความหมายของคำว่า Museum เป็นภาษาไทยไว้ว่า “ตำบลที่เก็บแลประชุมของไว้พร้อมเพื่อจะให้คนดู หรือของแปลกประหลาดในความรู้และวิชาการของนักปราชญ์ต่าง ๆ หรือ พิพิตรภัณฑ”⁴⁸ น่าสังเกตว่า คำว่า “พิพิตรภัณฑ” ไม่ได้สะกดถูกต้องตามหลักคำบาลี-สันสกฤต ถ้าอ่านเอาแต่เสียงก็จะได้ว่า “พิพิทพัน” เข้าใจว่า สมิทคงได้รับทราบคำแปลนี้มาจากภาษาพูดโดยทั่วไปมากกว่า เพราะในช่วงเวลานั้นก็มีคำว่า “พิพิธภัณฑสถาน” ใช้ในเอกสารราชการแล้ว อย่างน้อยที่สุดตั้งแต่ปี พ.ศ.2437 ในราชกิจจานุเบกษาดังที่ได้กล่าวไปแล้ว นอกจากนี้ยังเป็นการแสดงให้เห็นว่า ในช่วงนั้น ความหมายของ “พิพิธภัณฑ” คือ “สถานที่เก็บสะสมสิ่งไว้สำหรับชมหรือศึกษา”

เป็นไปได้ที่ระยะเวลาตั้งแต่หลัง พ.ศ. 2450 เป็นต้นมา คำว่า “มิวเซียม” มีการใช้น้อยลง แต่คำว่า “พิพิธภัณฑ” และ “พิพิธภัณฑสถาน” เริ่มเป็นที่นิยมใช้กันมากขึ้น โดยในหนังสือราชการจะใช้คำว่า “พิพิธภัณฑสถาน” ส่วนในภาษาพูดโดยทั่วไปนั้น จะให้คำว่า “พิพิธภัณฑ” และคงใช้กันเรื่อยมาจนถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7

⁴⁶ แมธิน จิระวัฒนา, *เรื่องเดิม*, หน้า 62 - 63. [อ้างจาก ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 10 แผ่นที่ 20 วันที่ 13 สิงหาคม ร.ศ. ๑๑2, หน้า 112.]

⁴⁷ จิน อยู่ดี, *เรื่องเดิม*, หน้า 21. [อ้างจาก กองจดหมายเหตุฯ แห่ง ร.๕ บ.๓./๑๔ เรื่องเจ้าหมื่นศรีสรรักษ์ลาออกจากตำแหน่งเจ้ากรมพิพิธภัณฑและเจ้าพนักงานตรวจสิ่งของทำบัญชี แผ่นที่ ๔๔๖๔.]

⁴⁸ แลมูเอ็ล เจ. สมิท, *คัมภีร์สรรพพจนานุกรม เล่ม 3 I - P*, (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยจัดพิมพ์เฉลิมฉลอง เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ พุทธศักราช 2442), หน้า 651.

“พิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร” หรือ พิพิธภัณฑ์รุ่นที่ 6 แห่งกรุงสยาม
(พ.ศ. 2469 – 2477)

ในช่วงเวลานี้ ดูเหมือนคำว่า “พิพิธภัณฑสถาน” จะกลายเป็นคำที่เป็นทางการแล้ว ดังปรากฏคำนี้ ทั้งใน ประกาศทางราชการ และหนังสือวิชาการทั่วไป โดยไม่ปรากฏคำว่า “พิพิธภัณฑ์” แต่อย่างไรก็ตาม คำว่า “พิพิธภัณฑ์” อาจเป็นภาษาพูดมากกว่า ประชาชนทั่ว ๆ ไป คงจะใช้คำว่า “พิพิธภัณฑ์” แทนคำว่า “พิพิธภัณฑสถาน” ซึ่งเป็นคำที่ยาวกว่า เมื่อเวลาผ่านไป คำว่า “พิพิธภัณฑ์” จึงกลายเป็นคำที่ยอมรับกันโดยทั่วไป

“พิพิธภัณฑสถานวังหน้า” ได้จัดตั้งเป็น “พิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร” ตามพระราชบัญญัติจัดตั้งพิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร พุทธศักราช 2469⁴⁹ โดยประกาศเมื่อวันที่ 5 มีนาคม พ.ศ. 2469 กล่าวคือ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 มีพระราชประสงค์จะทรงบำรุงพิพิธภัณฑสถานให้สมเกียรติประเทศไทย จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รวมการพิพิธภัณฑสถานเข้ากับหอพระสมุดสำหรับพระนคร ขึ้นเป็น “ราชบัณฑิตยสถาน” และพระราชทานที่พระราชมนเทียรสถาน ตลอดทั้งบริเวณพระราชวังบวรฯ (วังหน้า) ให้จัดเป็นพิพิธภัณฑสถาน และหอพระสมุดสำหรับพระนคร⁵⁰ โดย “ราชบัณฑิตยสถาน” จัดตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 19 เมษายน พ.ศ. 2469 ตามประกาศตั้งราชบัณฑิตยสภา⁵¹ ซึ่งมีหน้าที่เป็น 3 แผนกคือ 1) แผนกวรรณคดี เป็นพนักงานจัดการหอพระสมุดสำหรับพระนครและสอบสวนพิจารณาวิชาอักษรศาสตร์ 2) แผนกโบราณคดี เป็นพนักงานจัดการพิพิธภัณฑสถาน ตรวจรักษาโบราณวัตถุสถาน และ 3) แผนกศิลปากร เป็นพนักงานจัดการบำรุงรักษาวิชาช่าง

กิจการพิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร ได้ดำเนินการเรื่อยมาจนถึงสมัยเปลี่ยนแปลงการปกครอง เมื่อ พ.ศ. 2475 จึงได้มีการปรับเปลี่ยนสังกัดของพิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร โดยในปี พ.ศ. 2476 รัฐบาลได้จัดตั้งกรมศิลปากรขึ้น โดยให้สังกัดอยู่กระทรวงธรรมการ ส่วนพิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนครนั้น ได้ถูกจัดให้เป็นหน่วยงานในสังกัดภายใต้ชื่อของต้นสังกัดว่า “กองพิพิธภัณฑ์และโบราณคดี” ต่อมาจึงได้เปลี่ยนชื่อเป็น “กองพิพิธภัณฑ์และโบราณวัตถุ” และได้เปลี่ยนอีกครั้งเป็น “กองโบราณคดี” โดยมีหน้าที่ดำเนินงานพิพิธภัณฑสถานและดูแลโบราณสถานทั่วพระราชอาณาจักร⁵²

“พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ” หรือ พิพิธภัณฑ์รุ่นที่ 7 แห่งกรุงสยาม
(พ.ศ. 2477 – ปัจจุบัน)

เมื่อปี พ.ศ. 2477 พิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร ได้เปลี่ยนชื่อเป็น “พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร”⁵³ ซึ่งเป็นครั้งแรกที่เริ่มใช้คำว่า “พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ” ต่อมา พ.ศ. 2478 ได้มีการตรา “พระราชบัญญัติว่าด้วยโบราณสถาน ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. 2478” ขึ้นมาใช้และมีการปรับปรุงอีกเป็น

⁴⁹ จิรา จงกล, “พระราชบัญญัติจัดตั้งพิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร”, ใน *เรื่องเดิม*, หน้า 32 - 37.

⁵⁰ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, *อธิบายว่าด้วยหอพระสมุดวชิรญาณ แลพิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร*, (พระนคร: ราชบัณฑิตยสถาน, 2469), หน้า 2.

⁵¹ จิรา จงกล, “ประกาศตั้งราชบัณฑิตยสถาน”, ใน *เรื่องเดิม*, หน้า 29 - 32.

⁵² กรมศิลปากร, “ประวัติและความเป็นมาของกิจการพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ”, ใน *รายงานประจำปี 2534 กองพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ*, (กรุงเทพฯ: กองพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2534), หน้า 3.

⁵³ กรมศิลปากร, *เรื่องเดิม*, หน้า 4.

“พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ.2504” ให้พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ทุกแห่งอยู่ในความควบคุมดูแลของกองโบราณคดี กรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ ต่อมา มีพระราชกฤษฎีกาแบ่ง ส่วนราชการกรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการพุทธศักราช 2518 ให้จัดตั้งกองพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติขึ้นใหม่ โดย แยกออกจากกองโบราณคดี ให้มีหน้าที่รับผิดชอบเฉพาะงานพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ จนกระทั่งปัจจุบันได้มาสังกัด อยู่กับกระทรวงวัฒนธรรม

ถึงแม้ว่าคำว่า “พิพิธภัณฑ” และ พิพิธภัณฑสถาน” จะเริ่มเป็นที่นิยมใช้กันโดยทั่วไปในความหมายเดียวกัน คือ “เป็นสถานที่จัดแสดงสิ่งของ” แล้วก็ตาม แต่ใน “พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493” ก็ยังไม่มี คำว่า “พิพิธภัณฑสถาน” แต่อย่างใด มีเพียงคำว่า “พิพิธภัณฑ” ซึ่งในพจนานุกรมเองก็ได้ให้ความหมายของ “ตามรูป ศัพท์” โดยอธิบายว่า “พิพิธภัณฑ” หมายถึง สิ่งของต่างๆ ที่รวบรวมไว้ เพื่อประโยชน์ในการศึกษา เช่น โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ เป็นต้น⁵⁴ ไม่ได้ให้ความหมายตามที่เข้าใจกันโดยทั่วไป และการนิยามของพิพิธภัณฑฉบับนี้ ก็ได้ถูกตีพิมพ์ เรื่อยมาจนได้รับชำระใหม่อีกครั้งเมื่อปี พ.ศ.2525

ใน “พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525” ได้อธิบายความหมายของพิพิธภัณฑไว้ ใน ลักษณะเดิมว่า “พิพิธภัณฑ” หมายถึง สิ่งของต่าง ๆ ที่รวบรวมไว้เพื่อประโยชน์ในการศึกษา เช่น โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ แต่ได้มีเพิ่มเติมคำว่า “พิพิธภัณฑสถาน” ลงไปด้วย โดยให้ความหมายว่า “พิพิธภัณฑสถาน” หมายถึง สถาบันถาวรที่เก็บรวบรวมและแสดงสิ่งต่างๆ ที่มีความสำคัญด้านวัฒนธรรม หรือ ด้านวิทยาศาสตร์ โดยมีความมุ่ง หมายเพื่อให้เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาเล่าเรียน และก่อให้เกิดความเพลิดเพลินใจ⁵⁵ จากนิยามดังกล่าวจะเห็นได้ว่า ถึงแม้ว่าโดยทั่วไปจะเป็นที่เข้าใจกันแล้วว่า “พิพิธภัณฑ” มีความหมายเดียวกันกับ “พิพิธภัณฑสถาน” ก็ตาม แต่ก็ยัง ไม่ได้แก้ไขเพิ่มเติมความหมายที่เปลี่ยนไปให้กับคำว่า “พิพิธภัณฑ” จนกระทั่งถึงปี พ.ศ. 2546 ราชบัณฑิตยสถานได้ ตีพิมพ์ “พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ปี 2542” ซึ่งได้มีการชำระความหมายของ “พิพิธภัณฑ” แล้วว่ามี ความหมายเดียวกันกับ “พิพิธภัณฑสถาน” ซึ่งหมายถึง สถานที่เก็บรวบรวมและแสดงสิ่งต่าง ๆ ที่มีความสำคัญด้าน วัฒนธรรม หรือด้านวิทยาศาสตร์ โดยมีความมุ่งหมายเพื่อให้เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาเล่าเรียน และก่อให้เกิด ความเพลิดเพลินใจ⁵⁶

พิพิธภัณฑในความหมายเก่ากับความหมายใหม่

ความหมายของคำว่า “พิพิธภัณฑ” ย่อมเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา อันมีความเข้าใจร่วมกันของสังคม เป็นตัวกำหนดความหมาย เช่น ในสมัยแรกคนทั่วไปนิยมใช้ “มิวเซียม” ต่อมาจึงมีคำว่า “พิพิธภัณฑสถาน” จนมีการ เรียกย่อ ๆ ว่า “พิพิธภัณฑ” ซึ่งความหมายโดยทั่วไปของคำว่า “พิพิธภัณฑ” ที่คนส่วนใหญ่เข้าใจเมื่อกล่าวถึงก็คือ “สถานที่เก็บรวบรวมและแสดงสิ่งต่าง ๆ” แต่อย่างไรก็ตาม ในขณะเดียวกันแนวโน้มใหม่ในการนิยามความหมาย ของพิพิธภัณฑก็ได้รับแรงบันดาลใจมาจากนิยามของ ICOM ที่ไม่ได้จำกัดกรอบความคิดว่า พิพิธภัณฑจะต้องเป็น สถานที่เก็บรวบรวมและแสดงสิ่งต่าง ๆ เท่านั้น แต่อาจหมายรวมไปถึงองค์กร หรือสถาบันใดก็ตามที่มีศักยภาพใน การเป็น หรือสนับสนุนแหล่งเรียนรู้ก็จัดได้ว่ามีสถานภาพเป็น “พิพิธภัณฑ” ทั้งสิ้น ประเด็นเช่นนี้ก็อาจทำให้เกิดความ

⁵⁴ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2493, พิมพ์ครั้งที่ 10, (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2513), หน้า 660.

⁵⁵ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525, พิมพ์ครั้งที่ 6, (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2539), หน้า 597.

⁵⁶ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542, พิมพ์ครั้งที่ 1, (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2546), หน้า 789.

กลับสนำหรับบุคคลทั่วไปได้เช่นกัน ตัวอย่างเช่น ถ้าถามว่า สวนสัตว์เป็นพิพิธภัณฑ์หรือไม่ ถ้าเป็นนักวิชาการ พิพิธภัณฑ์ก็จะมองว่าสวนสัตว์คือพิพิธภัณฑ์ประเภทหนึ่ง แต่ถ้าถามประชาชนทั่วไป อาจได้รับคำตอบว่า สวนสัตว์ก็คือสวนสัตว์ จะเป็นพิพิธภัณฑ์ได้อย่างไร และถ้ามาถึงระบบการบริหารแล้ว องค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทยเองก็ไม่ได้อยู่ในกำกับของกรมศิลปากร ซึ่งมีหน้าที่กำกับพิพิธภัณฑ์สถาน แล้วจะกล่าวว่า สวนสัตว์เป็นพิพิธภัณฑ์ได้อย่างไร แต่ในทางกลับกันถ้าถามว่า “พิพิธภัณฑ์” เป็นแหล่งเรียนรู้หรือไม่ เชื่อว่าคำตอบที่ได้คือ “เป็น” เช่นเดียวกัน ถ้าถามว่า “สวนสัตว์” เป็นแหล่งเรียนรู้หรือไม่ คำตอบที่ได้ก็จะได้ว่า “เป็น” เช่นเดียวกัน ฉะนั้น จึงดูเหมือนว่านิยามของ ICOM นั้น จะพยายามขยายความหมายของ “พิพิธภัณฑ์” ให้กลายเป็นแหล่งเรียนรู้ ในขณะเดียวกัน ความรับรู้ของประชาชนทั่วไปไม่ได้คิดเช่นนั้น ประเด็นนี้จึงน่าจะมีการศึกษากันต่อไปว่า แท้จริงแล้วประชาชนทั่วไปรับรู้ “พิพิธภัณฑ์” คืออะไร.

- ส่วนที่ 2 -

ความหมายของสิ่งของ จากการสะสมถึงพิพิธภัณฑ์สถานในยุโรป

การสะสมสิ่งของ เป็นกิจกรรมที่มีบทบาทสำคัญต่อการสะสมทางวัฒนธรรมของมนุษย์ พัฒนาการทางสังคมวัฒนธรรมของมนุษย์ มีฐานมาจากการถ่ายทอดความรู้ ผ่านการอบรมเลี้ยงดู ทั้งจากบรรพบุรุษที่มีตัวตนจริง และที่เป็นเรื่องเล่า ตำนาน ทั้งภายในบริบทครอบครัวและการศึกษาอย่างเป็นทางการ ในสังคมก่อนสมัยใหม่ องค์ความรู้ส่วนหนึ่งถ่ายทอดโดยผ่านมุขปาฐะ ก่อนที่จะมีการประดิษฐ์ตัวอักษรขึ้นใช้ และอีกส่วนหนึ่งคือการส่งผ่านความรู้โดยวัตถุที่สะสม ฉะนั้นในฐานะหนึ่ง วัตถุย่อมแสดงถึงความรู้ที่มีตัวตนของสังคมมนุษย์ในวัฒนธรรมหนึ่ง และเป็นสิ่งที่บอกการเปลี่ยนผ่านจากสังคมที่มีเทคนิควิทยาที่มีความเรียบง่าย ไปสู่สังคมที่มีการผลิตด้วยเทคนิคที่ซับซ้อนมากขึ้น ขณะเดียวกัน การสะสมเป็นการปฏิเสธจุดจบหรือความตายของสิ่งที่เคยคงอยู่ และสืบทอดการดำรงอยู่ในอดีตมาจนถึงปัจจุบัน ด้วยเหตุนี้ การสะสมจึงปฏิเสธและเก็บกัก “เวลา” ไปพร้อม ๆ กัน

วัตถุประสงค์ของการสะสมสิ่งของยังเป็นสิ่งที่เกี่ยวเนื่องกับพัฒนาการความรู้ วัตถุกลายเป็นเครื่องมือและหลักฐานประกอบการค้นคว้าในอดีต และนำไปสู่การประดิษฐ์คิดค้น ถ้าให้ยกตัวอย่างของวัตถุที่บรรจุความรู้ไว้สำหรับเป็นรากฐานในการคิด แล้วเชื่อมโยงไปสู่การสร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ ในอนาคต เห็นจะไม่พ้นหนังสือที่สามารถส่งผ่านสาระความรู้ได้อย่างชัดเจนที่สุด นอกจากนี้ วัตถุประสงค์ของการเก็บสะสมวัตถุเพื่อเป็นตัวอย่างในการจัดแบ่งประเภทสิ่งของ และเป็นตัวแทนศัพท์แสงทางวิชาการ วัตถุประสงค์สองประการนี้แสดงให้เห็นฐานรากของหน้าที่พิพิธภัณฑ์ อันก่อปรด้วยकरणการอนุรักษ์ (รวบรวม สงวน ป้องกัน) และการศึกษา (จัดแสดง สังเกต วิเคราะห์) หรือการตีความและสื่อสารกับบุคคลทั่วไป

จากช่วงเวลาก่อนประวัติศาสตร์มนุษย์เริ่มการสะสมวัตถุ โดยจะเห็นได้จากการพบวัตถุในหลุมศพ แน่นอนว่าความคิดของการสะสมในช่วงเวลานั้น ไม่มีความเกี่ยวข้องกับงานพิพิธภัณฑ์ อย่างไรก็ดี การสะสมยังคงดำเนินต่อมา ในสมัยประวัติศาสตร์ แม้ว่าการสะสมวัตถุจะมีได้เป็นไปเพื่อการศึกษา แต่การสะสมย่อมแสดงให้เห็นว่า ผู้ครอบครองให้ความสำคัญต่อการเก็บและอนุรักษ์วัตถุอย่างเป็นรูปธรรม ตัวอย่างของการสะสมภายใต้แนวคิดดังกล่าว เช่น Tutthmois III แห่งราชวงศ์อียิปต์โบราณ (1504 – 1450 ก่อนคริสตกาล) วัตถุสะสมเกี่ยวข้องกับสิ่งมีชีวิตทั้งพืชและสัตว์ ที่นำกลับมาพร้อมกับกองศพภายหลังการรบ และอีกตัวอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงการให้ความสำคัญของการสะสมวัตถุที่มีไม่เพียงการนำเอาวัตถุที่ “แปลกปลอม” มาจากภายนอก ได้แก่ กษัตริย์ Nebuchadrezzar (605 – 562 ก่อนคริสตกาล) และ Nabonidur แห่งจักรวรรดิบาบิโลเนียน ผู้สะสมโบราณวัตถุและชุดคัน บูรณะ บางส่วนของนครอูร์ (Ur)

จนถึงยุคกรีกโบราณ การสะสมได้เปลี่ยนแปลงวัตถุประสงค์ไป วัตถุกลายเป็นพยานสำคัญของสังคมวัฒนธรรมในอดีต เราสามารถเรียนรู้ถึงกระบวนการคิดและวิวัฒนาการของมนุษย์ในสังคม ข้อสันนิษฐานที่แสดงให้เห็นถึงการสะสมภายใต้แนวคิดเช่นนี้ ได้แก่ การถ่ายทอดความรู้ของอริสโตเติล (384 – 322 ก่อนคริสตกาล) ต่อศิษยานุศิษย์ที่ Lyceum ในกรุงเอเธนส์ ในกาลต่อมาศิษย์ของอริสโตเติล Demetrins of Phaleron เป็นผู้ที่มีการบทบาทในการสร้างพิพิธภัณฑ์สถานในเมืองเล็กซานเดรีย ซึ่งสร้างขึ้นโดยการสนับสนุนของ Ptolemy Sotor และ

กลายเป็นพิพิธภัณฑ์สถานที่ที่มีชื่อเสียงมากที่สุดในเวลานั้น สิ่งสะสมของพิพิธภัณฑ์อเล็กซานเดรียเกี่ยวข้องกับธรรมชาติวิทยา ทั้งพืชและสัตว์ อย่างไรก็ตาม วัตถุเหล่านั้นยังคงเป็นวัตถุสำหรับการศึกษาทางวิชาการของสถาบันมากกว่าเป็นการจัดแสดงเพื่อให้สาธารณชนทั่วไปเข้าไปหาความรู้เกี่ยวกับพิพิธภัณฑ์สถานที่ในปัจจุบัน นอกจากนี้ การจัดแสดงจิตรกรรมในปีกด้านหนึ่งของวิหาร Propylea ณ Acropolis ในกรุงเอเธนส์เป็นการจัดแสดงในที่สาธารณะเช่นกัน

ในยุคต่อมา สังคมโรมันยังคงให้ความสำคัญกับการสะสมวัตถุในแง่ที่วัตถุอันถือว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่า ประวัติศาสตร์ ความงาม และมูลค่า การสะสมจึงเพิ่มมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะในสงครามการยึดครองดินแดน วัตถุกลายมาเป็นสัญลักษณ์ของการมีอำนาจเหนือพื้นที่ที่ได้จากการรุกราน แต่ในขณะเดียวกัน วัตถุของวัฒนธรรมผู้ถูกรบรกรกลายมาเป็นสิ่งที่ต้องอนุรักษ์หวงแหน ถึงขนาดชาวโรมันทำวัตถุจำลองที่ไม่สามารถเป็นเจ้าของได้ ศาสนาของชาวโรมันมิได้รวบรวมเพียงผลงานศิลปกรรม ยังเป็นสถานที่ของการนำเสนอ “ของแปลก” ที่มาจากสังคมวัฒนธรรมอื่น วัตถุเหล่านั้นเป็นสิ่งที่เข้ามาพร้อมกับนักเดินทางและทหารที่ผ่านการรบทัพ อย่างที่ Hierapolis ที่มีวัตถุสะสมเป็นเครื่องประดับของชาวอินเดียน ขากรไกรปลาฉลาม งาช้าง หรืออย่างวิหาร Herculis ในกรุงโรมที่ปรากฏหนังสือพิชหายาก และอาวุธจากต่างแดน จากที่กล่าวมาเห็นได้ว่า งานสะสมไม่ใช่เป็นเพียงวัตถุที่ทิ้งไว้เพื่อศึกษาและสัมผัสความงาม หากแต่เกี่ยวเนื่องกับการอนุรักษ์ สงวน ซึ่งเป็นพัฒนาการที่สำคัญของรูปแบบงานพิพิธภัณฑ์ในวัฒนธรรมโลกตะวันตก¹

จากภายหลังจากล่มสลายของอาณาจักรโรมัน อันถือได้ว่าเป็นการสิ้นสุดอารยธรรมโบราณ สถาบันทางศาสนาเข้ามามีบทบาทอย่างมากในอำนาจของอาณาจักร และยังมีบทบาทสำคัญในการอนุรักษ์วัตถุทางวัฒนธรรมด้วยเหตุนี้ โบสถ์หรือสถิตยสถานแห่งอำนาจในยุคกลาง (ควบคู่ไปกับขนานการปกครอง) ทำหน้าที่เสมือนกับพิพิธภัณฑ์ศาสนศิลป์ แต่แน่นอนว่าศาสนสมบัติที่ปรากฏมิได้เป็นวัตถุศิลปะตามความคิดของพิพิธภัณฑ์สถานที่ในปัจจุบัน เพราะสิ่งของเหล่านั้นย่อมปรากฏวางในบริบทของศาสนสถาน มิใช่อาคารในชีวิตรโลก² และเมื่อศาสนจักรลดบทบาททางการเมืองในยุคต่อมา การสะสมวัตถุกลายเป็นความนิยมในราชสำนักและคนบด เนื่องจากสังคมในขณะนั้นหันมาให้ความสนใจต่อศิลปะและการอักษร วัตถุจากอดีตสมัยในฐานะเครื่องบ่งชี้คุณค่าของโบราณกาลกลายเป็นสัญลักษณ์สถานะภาพสังคมชั้นสูง อาทิ การสะสมศาสนวัตถุของ Abbot Bernard Suger (AD 1081 – 1151) ณ The Royal Abbey of St. Denis ในฝรั่งเศส หรืองานสะสมของ Henry of Blois ซึ่งเป็น Bishop of Winchester and Abbot of Glastonbury (AD 1099 – 1171)

¹ ในสมัยโรมัน พระราชวังของพระเจ้าเฮเดรียนมีห้องแสดงภาพเขียน และจัดห้องเพื่อแสดงภาพ พระองค์ยังโปรดให้จำลองสถานที่ที่มีชื่อเสียงของกรีกโบราณ มาสร้างไว้ที่เมืองทริบูรา ซึ่งถือได้ว่าเป็นพิพิธภัณฑ์กลางแจ้ง รวมทั้งการปรากฏ “ผู้รักษาความปลอดภัย” (*l'aeditumus*) ที่หน้าที่แจกเช่นเจ้าหน้าที่รักษางานสะสมของพิพิธภัณฑ์ในปัจจุบัน (Claude Pecquet, 1992: 14)

² Nick Prior, *Museums and Modernity: Art Galleries and the Making of Modern Culture* (Oxford; New York: Berg, 2002), pp. 14.

แรกสมัย (ศตวรรษที่ 15 – 18): พิพิธภัณฑ์สถานเพื่อการชื่นชมในวัฒนธรรมชั้นสูง และพิพิธภัณฑ์สถานของนักธรรมชาติศึกษา

ศตวรรษที่ 12 ความเปลี่ยนแปลงทางสังคม การเมือง และปรัชญาการหาความรู้เน้นลักษณะเชิงประจักษ์ หรืออย่างที่ชานานามยุคสมัยว่า ยุคแห่งการฟื้นฟูศิลปวิทยาการ เป็นช่วงสมัยของการให้คุณค่ากับการศึกษาทางประวัติศาสตร์ และการสร้างความรู้ด้วยการพินิจวิเคราะห์พยานหลักฐานจากอดีต และสรรพสิ่งร่วมสมัย การถือกำเนิดของพิพิธภัณฑ์สถาน (ตามความหมายในปัจจุบัน) จึงเชื่อมโยงกับวัฒนธรรมเช่นว่านี้ การสะสมมีความหมายทั้งนัยที่เป็นงานสะสมส่วนบุคคลเพื่อการศึกษา เป็นรสนิยมร่วมสมัยของชนชั้น และเป็นพยานหลักฐานของการจาริกไปยังแผ่นดินอันไกลโพ้น ฉะนั้น หากจะสรุปบุคลิกของพิพิธภัณฑ์ที่ปรากฏในช่วงเวลาดังกล่าว ก็จะเป็นไปใน 2 ลักษณะ คือ (1) พิพิธภัณฑ์สถานเพื่อการชื่นชมในวัฒนธรรมชั้นสูง และ (2) พิพิธภัณฑ์สถานของนักธรรมชาติศึกษา

พิพิธภัณฑ์สถานเพื่อการชื่นชมของวัฒนธรรมชั้นสูง งานสะสมของตระกูลการค้าบางตระกูล กลุ่มปกครองบางกลุ่มจัดแสดงในพื้นที่เฉพาะ Cosimo de Medici สมาชิกของตระกูลเมดิชี ซึ่งรุ่งเรืองขึ้นมาจากการค้าและการธนาคาร และเป็นผู้ปกครองนครฟลอเรนซ์ในอิตาลี ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 15 และ Lorenzo the Magnificent มีงานสะสมเป็นพวกหนังสือ ตราประทับ หินมีค่า เหริยญตรา พรม วัตถุในยุคโบราณ ไฉตกรรม และประติมากรรมร่วมสมัยอื่น ๆ คำว่า “museum” ปรากฏขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าว อย่างไรก็ตาม คำเรียกอื่นกลับเป็นที่นิยมมากกว่า “gallery”³ ที่อธิบายถึงที่จัดแสดงจิตรกรรมและประติมากรรม “cabinet” ใช้ในการอธิบายคลังเก็บของแปลก ของหายาก หรือสถานที่เก็บศิลปวัตถุ คำตามนิยามทั้งสองใช้อย่างแพร่หลายทั้งในภาษาอังกฤษและฝรั่งเศส⁴

รูปแบบของการสะสมและการจัดแสดงแพร่หลายทั่วไปในยุโรป⁵ ตั้งแต่ศตวรรษที่ 16 และ 17 พร้อมกับชีวอำนาจในยุโรปที่เปลี่ยนจากอิตาลีมาสู่ฝรั่งเศส สเปน โปรตุเกส และฮอลแลนด์ ในยุโรปตอนกลาง Wilhelm II และ Albrecht V ดุคแห่งบาวาเรียเก็บสะสมงานศิลปะในช่วงปี ค.ศ. 1563 – 1567 ณ เมืองมิวนิค Albrecht ยังได้สร้าง Antiquarium เพื่อเก็บงานสะสมที่เกี่ยวข้องกับอารยธรรมโรมันในช่วงปี ค.ศ. 1580 – 1584⁶ อย่างไรก็ตาม ลักษณะของงานสะสมที่พัฒนาไปพร้อมกันคือ การสะสมวัตถุที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติของนักธรรมชาติศึกษา ไม่ว่าจะเป็น herbarium ที่เก็บตัวอย่างพืชของ Luca Ghini (1490 – 1556), Historiae animalium ของ Konrad von Gesner ผู้สะสมวัตถุที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติวิทยา ซึ่งเป็นงานสะสมที่สำคัญในช่วงเวลานั้น หรือตัวอย่างพืช สัตว์ และแร่ธาตุ ของ Ulisse Aldrovandi (1522 – 1614) ในการเตรียมข้อมูลเพื่อจัดทำสารานุกรมประวัติศาสตร์ธรรมชาติ ซึ่งต่อมามีงานสะสมดังกล่าวได้พัฒนาเป็นพิพิธภัณฑ์ของมหาวิทยาลัยโบโลนาในปี ค.ศ. 1743

³ ชื่อเรียกในภาษาอิตาลีใช้คำว่า *galleria*

⁴ ในภาษาเยอรมันใช้คำว่า *Kabinet* และ *Kammer* และโดยมากจะใช้การชี้เฉพาะธรรมชาติของวัตถุสะสม เช่น *Naturalienkabinet* (Natural science collections), *Wunderkammer*

⁵ ตระกูล Bourbon-Parma เมืองเนเปืล, ตระกูล Habsbourg เมืองแมดริด, ตระกูล Wittelsbach เมืองมิวนิค, ตระกูล Hohenzollern เมืองเบอร์ลิน, ตระกูล Valois และ Bourbon เมืองปารีส, ตระกูล Romanov เมืองเซนต์ปีเตอส์เบิร์ก

⁶ John M.A. Thomas, *Manual of Curatorship*, (Oxford: Butterworth-Heinemann Ltd., 1992), pp. 8.

อย่างไรก็ตาม การสะสมวัตถุทางวัฒนธรรมทุกประเภทและทุกยุคสมัย⁷ เป็นความนิยมของยุคสมัยและกลายเป็นสัญลักษณ์ของลำดับชั้นอำนาจ⁸ ความยิ่งใหญ่ และความรุ่มรวยของเจ้าของวัตถุ ผู้กุมอำนาจปกครองหรืออยู่ในชนชั้นดังกล่าว นอกจากนี้ ยังเป็นสัญลักษณ์ของการรวมศูนย์กลางอำนาจไว้ที่ราชสำนัก ตัวอย่างงานสะสมและการจัดแสดงที่สะท้อนความยิ่งใหญ่ของราชสำนักได้แก่ พระราชวังแวร์ซายส์ในสมัยพระเจ้าหลุยส์ที่ 13 และ 14 ทั้งการตกแต่ง ผลงานศิลปกรรม และการจัดสวน หรือ “พื้นที่แสดง” ที่ปรากฏในความสัมพันธ์ระหว่างตัวปราสาท (เมือง – ศูนย์กลาง) และที่พำนักนอกเมือง (สวน Tuileries ด้านหน้า) ของพระราชวัง Louvre เป็นลักษณะการแสดงความยิ่งใหญ่ของราชสำนักในศตวรรษที่ 17 และต้นศตวรรษที่ 18

พื้นที่แสดงงานสะสมเช่นที่กล่าวมาเปิดให้คนทั่วไปเข้าชม แม้ในบางที่จะต้องมีการเสียเงินหรือต้องมีกฎ มีการนิยามที่เคร่งครัดต่อผู้ที่สามารถเข้าชมห้องแสดงหรือห้องเก็บของแปลกและหายาก (cabinet, closet of curiosities) แต่ส่วนมากผู้เข้าชมมักเป็นแขกเชิญของผู้เป็นเจ้าของ ดังนั้น ความคิดของการเปิดให้สาธารณชนเข้าชมอย่างเป็นทางการ (accessibility) ยังมีไม่เรื่องหลักของการจัดแสดงในยุคนั้น

การนำเสนองานสะสม ผลงานศิลปะ เป็นการเสนอปริมาณของวัตถุที่อยู่ในงานสะสม (spectacle of abundance) ผู้ที่เข้าชมสมบัติหรืองานสะสมย่อมรับรู้ถึงความมั่งมีผู้เป็นเจ้าของ และซึมซับความหมายของวัตถุไปตามความรู้สึกของการครอบครองทรัพย์สินสูงค่า มากกว่าเป็นการพินิจวิเคราะห์รูปทรงและเนื้อหาความหมายของวัตถุ การนำเสนอที่นำสิ่งของมาจัดแสดงทั้งหมด จึงเป็นประหนึ่งการเข้าไปชมคลังวัตถุ ฉะนั้น หากพิจารณาจากมุมมองของวัฒนธรรมปัจจุบัน ย่อมเป็นตัดสินใจว่าการนำเสนอเป็นเรื่อง “สัพเพเหระและไร้ระเบียบ”⁹ แต่เมื่อพินิจมองอีกมุมหนึ่งรูปแบบดังกล่าวกลับสะท้อนโลกทัศน์ ตัวตน สิ่งแวดล้อม โลกจักรวาล ความสนใจในสิ่งที่ใกล้และไกลตัว¹⁰ ของผู้ครอบครอง

สมบัติจากการสะสมและการสร้างสรรค์ผลงานของศิลปินในอุปถัมภ์ หรืองานวัฒนธรรมในยุคสมัยนั้น รับใช้ต่ออำนาจสมบูรณาญาสิทธิ แสดงออกถึงความมั่งคั่งเช่นที่กล่าวมา อย่างไรก็ตาม งานสะสมของราชวงศ์กลายเป็นสมบัติของพิพิธภัณฑ์ที่เกิดขึ้นอย่างเป็นทางการในระยะต่อมา อันได้แก่ Galerie des Offices ณ เมืองฟลอเรนซ์, พิพิธภัณฑ์ลูฟว์ ณ กรุงปารีส, พิพิธภัณฑ์ปราโด ณ เมืองแมดริด, Neue Pinakothek ณ กรุงมิวนิค, Hermitage

⁷ ด้วยความนิยมเช่นนี้จึงทำให้วัตถุหายาก โบราณ กลายเป็นสินค้าที่มีมูลค่า และถูกส่งออกจากอิตาลีไปสู่ต่างประเทศ (Thomas, 1992: 7) และยังเกิดระบบอุปถัมภ์ศิลปินในการผลิตงานศิลปะรับใช้ต่อผู้ให้การอุปถัมภ์ (Prior, 2002: 17)

⁸ ในศตวรรษที่ 17 คำเรียกสถานสถาปัตยกรรมของชนชั้นสูงเป็นสัญลักษณ์ของการแสดงอำนาจ la maison : ที่พำนักสำหรับคนหบด, l'hôtel : ที่อาศัยของราชนิกร และ le palais : ราชวัง พระราชวัง สำหรับราชวงศ์ พระมหากษัตริย์

⁹ Bazin ยกคำพรรณนาของผู้เขียน Paolozzo ในอิตาลีว่า “The entire decoration of a room consists in covering its four walls, from ceiling to floor with painting in such profusion and with so little space between them that in truth, the eye is often fatigued as amused (cited in Bazin, 1967: 192)” (Prior, 2002: 19)

¹⁰ นอกจากผลงานศิลปะแล้ว ยังมีสิ่งของหายากที่มาจากวัฒนธรรมอื่น ๆ ที่เป็นงานสะสมด้วย วัตถุเหล่านี้เป็นสิ่งของนำกลับมาพร้อมกับนักเดินทางสำรวจ หมอสอนศาสนา และพ่อค้าชาวต่างชาติ ที่ทำหน้าที่เป็น “ทูตทางวัฒนธรรม” เป็นทั้งผู้นำวัฒนธรรมของประเทศบ้านเกิดไปสู่ที่ซึ่งตนเองได้เดินทางไปถึง และในทางกลับกันทำหน้าที่เป็น “พาหนะ” นำเอาวัตถุทางวัฒนธรรมต่างแดนที่ตนเองได้ประสบกลับมาซึ่งบ้านเกิดเมืองนอน แม้ว่าภาวนาเอาวัตถุที่นักเดินทางสำรวจได้พบกลับมาซึ่งบ้านเกิด ในหลายกรณี ลักษณะของอดีตที่เกิดขึ้นจากการจัดแสดงคือ การนำเอา “ความไร้อารยะธรรม” กลับมาแสดงให้คนในบ้านเดียวกับตนเองได้เห็น

Museum ณ กรุงเซนต์ปีเตอส์เบิร์ก รวมทั้งการเกิดขึ้นของการจัดแสดงที่ "ทันสมัย" และพิพิธภัณฑ์สถานที่ดำเนินการ "เพื่อมวลชน" สถาปนาขึ้นในเวลาเดียวกัน

ยุคสิ้นสุด "การปกครองเดิม" (ปลายศตวรรษที่ 18 – ปลายศตวรรษที่ 19) : พิพิธภัณฑ์สถานที่เพื่อมวลชนในฐานะเครื่องมือของการส่งผ่านความรู้

ตั้งแต่ศตวรรษที่ 18 ด้วยการยึดอุดมการณ์ของความก้าวหน้า สิทธิมนุษยชนสากล และเหตุผลนิยม สังคมยุโรปเคลื่อนเข้าสู่ความเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม การปฏิวัติฝรั่งเศสในฐานะที่เป็นจุดเปลี่ยนและจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคม ปรากฏการณ์ดำเนินชีวิต การแสวงหาความรู้ นำพาสังคมไปสู่ยุคสมัยใหม่ ประชาชนเป็นผู้สร้างความชอบธรรมในกระบวนการปกครอง รัฐรวมอำนาจไว้ศูนย์กลางภายใต้แนวคิดราตินิยม อำนาจทางเศรษฐกิจตกสู่ประชาชนทั่วไป แต่ในความเป็นจริงกลับตกอยู่ในมือของคนเฉพาะกลุ่มที่สามารถเข้าถึงทรัพยากร ความมั่งคั่งและอิทธิพลทางสังคมจึงตกอยู่ที่พวกกระฎุมพี อย่างไรก็ตาม โครงสร้างของนโยบายการปกครองจึงเปลี่ยนไปสู่ความสนใจต่อสาธารณสุข ความมั่งคั่ง และการศึกษาในระดับกว้าง ประชาชนทั่วไปมีอิสระมากขึ้น และหันมาให้ความสนใจกับการศึกษา รวมทั้งมรดกของตนเองในระดับที่กว้างขวางขึ้น

ปรากฏการณ์แสวงหาความรู้ที่พัฒนาเรื่อยมาจากยุค Enlightenment เมื่อประมาณศตวรรษก่อนหน้านั้น ที่เน้นกระบวนการคิดที่เป็นความถูกต้องลงตัวดังเช่นสมการคณิตศาสตร์ การตัดทอนสรรพสิ่งต่าง ๆ ให้เป็นสิ่งย่อยที่สุดเพื่อทำความเข้าใจในธรรมชาติของสิ่งนั้น ๆ รวมทั้งการเข้าไปจัดแบ่ง ควบคุม และจัดลำดับ¹¹ เหล่านี้ทำให้กระบวนการทำงานวิเคราะห์วิจัยต่าง ๆ ในพิพิธภัณฑ์สถาน และการสร้างเนื้อหาสาระการจัดแสดงเชื่อมโยงกับโดยตรงกับโลกทัศน์ทางวิทยาศาสตร์ และที่สำคัญคือ พิพิธภัณฑ์สถานในช่วงสมัยกลายเป็นเครื่องมือของการถ่ายทอด หรือส่งผ่านความรู้ที่เห็นว่าความเป็น "ความรู้สาธารณะ" การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคมที่เชื่อมั่นในสิทธิของความเท่าเทียมกัน หรือที่เรียกขานกันว่า ประชาธิปไตย รวมทั้งความเปลี่ยนแปลงของการแสวงหาความรู้ที่ปฏิเสธโลกทัศน์แบบความเชื่อและศาสนา ส่งผลต่อการแปรเปลี่ยนรูปลักษณ์พิพิธภัณฑ์สถานจากพิพิธภัณฑ์ "คลังสมบัติ" สู่พิพิธภัณฑ์ในฐานะแหล่งเรียนรู้ที่เปิดประตูต้อนรับสาธารณชน

ในประเทศอังกฤษพิพิธภัณฑ์แอสโมเลียน หรือ Ashmolean Museum of Oxford (1677) กำเนิดจากงานสะสมของ John Tradescant และบุตรชายที่เกี่ยวกับพฤกษศาสตร์ ณ เมือง Lembeth ซึ่งเปิดให้คนเข้าเยี่ยมชมตั้งแต่ปี ค.ศ. 1623 ต่อมางานสะสมดังกล่าว รวมทั้งวัตถุสะสมเพิ่มเติมของ Elias Ashmole อาจารย์มหาวิทยาลัยที่มีชื่อเสียงในอังกฤษขณะนั้น ได้พัฒนาสู่การจัดตั้งพิพิธภัณฑ์สถานของมหาวิทยาลัยออกฟอร์ด ซึ่งเปิดให้ประชาชนเข้าชมในปี ค.ศ. 1683 British Museum of London (1759) งานสะสมของพิพิธภัณฑ์พัฒนามาจากวัตถุสะสมของเอกชน Sir Hans Sloane ซึ่งพระราชบัญญัติของสภาได้ตัดสินใจให้ถ่ายโอนงานสะสมไปสู่การจัดตั้งขึ้นเป็นพิพิธภัณฑ์เพื่อประโยชน์ของสาธารณชน¹²

¹¹ ตามทัศนะของ Foucault ซึ่งปรากฏใน Eileen Hooper-Greenhill, *Museums and the Shaping of Knowledge*, (London; New York: Routledge, 1993), pp. 168 – 170.

¹² Thompson, John M. A., *Manual of Curatorship: a guide to museum practice*, pp. 10.

ในฝรั่งเศส การปฏิวัติในปี ค.ศ. 1789 ส่งผลต่อการสร้างอุดมการณ์รัฐที่เรียกว่า “éduquer la Nation” (การให้ศึกษาแก่ชาติ) ตั้งแต่ปี ค.ศ. 1790 พระราชบัญญัติที่เกี่ยวข้องกับมรดกของชาติได้ในฐานะที่เป็นสมบัติของสาธารณชนได้รับการประกาศใช้ เรียกได้ว่าเป็นการต่อต้านต่ออำนาจเดิม เนื่องจากพระราชวัง ปราสาท และมรดกสถานหลายแห่งเป็นสัญลักษณ์ของการรวมศูนย์อำนาจ ในระหว่างปี ค.ศ. 1793 – 1795 พิพิธภัณฑ์ใหญ่ๆ ถึงกำเนิดขึ้นในนครหลวง ได้แก่ (1) le Museum central des Arts - le Louvre (พิพิธภัณฑ์ศิลปะ) (1793) (2) le Museum d'histoire naturelle (พิพิธภัณฑ์ธรรมชาติวิทยา) ซึ่งสร้างมาจาก “สวนหลวง” (Jardin du Roi) (1793) (3) le Conservatoire national des Arts et metiers (พิพิธภัณฑ์ประดิษฐกรรมและวิศวกรรม) (1794)¹³

ประเทศอื่น ๆ ในยุโรปก็สร้างพิพิธภัณฑ์สาธารณะขึ้นเช่นกัน Schloss Belvedere กรุงเวียนนา ประเทศออสเตรีย เปิดในปี ค.ศ. 1784 ซึ่งแสดงจิตรกรรมของราชสำนักต่อสาธารณชน ในสเปน แม้ว่าจะงานสะสมในราชสำนักของพระราชวัง Escorial เปิดให้ประชาชนเข้าชมตามความจำนงค์ตั้งแต่ศตวรรษที่ 17 แต่งานสะสมดังกล่าวพัฒนาเป็นพิพิธภัณฑ์สาธารณะในปี ค.ศ. 1785 ในรูปโฉมของพิพิธภัณฑ์ประวัติศาสตร์ธรรมชาติ เช่นเดียวกับพิพิธภัณฑ์ธรรมชาติวิทยาในโปรตุเกสที่เป็นสู่สาธารณชนในปี ค.ศ. 1772 ในเยอรมนี Altes Museum โดยความประสงค์ของ Frederick William III ซึ่งมีรากฐานงานสะสมจาก Unter den Linden Academy และเปิดให้ประชาชนเข้าชมในปี ค.ศ. 1830

ตั้งแต่ปลายศตวรรษที่ 18 กระบวนการทำงานจึงประยุกต์วิธีการทางวิทยาศาสตร์เข้ามาสู่การศึกษาวัตถุ และการให้ความรู้ต่อสาธารณชน ในเรื่องของวัตถุ การจัดแบ่งประเภทเข้ามาสู่ระบบงานพิพิธภัณฑ์ งานสะสมจึงมิใช่เพียงกองกรวัตถุที่ทับถมรวมกัน งานเขียนสามารถเป็นตัวแทนของกระบวนการทำงานดังกล่าวคือ *Museographia* ของ Casper F. Neikel ซึ่งพิมพ์ในปี ค.ศ. 1727 ที่ Leipzig¹⁴ และในระยะต่อมา ปรากฏงานการจัดแบ่งประเภทวัตถุธรรมชาติศึกษาและโบราณคดีศึกษาที่ทันสมัย ได้แก่ งานของ Linnaeus (พิมพ์ในปี ค.ศ. 1735) Thomsen (พิมพ์ในปี ค.ศ. 1836)

ส่วนการจัดแสดง หรือการให้ความรู้ต่อสาธารณชนนั้น กระบวนการส่งผ่านความรู้แบบ *didactique*¹⁵ เป็นฐานรากของการทำงาน นั้นหมายความว่า พิพิธภัณฑ์สถานเป็นผู้กุมอำนาจในการอธิบายและแสดงให้เห็น เพื่อเป็นการสอนสั่งกลุ่มผู้ชมเกี่ยวกับวัตถุที่จัดแสดง การทำงานพิพิธภัณฑ์เช่นนี้เอง ที่ก่อให้เกิดการจัดแบ่งพื้นที่ในพิพิธภัณฑ์ที่เป็นส่วนของคลังและส่วนของการจัดแสดง

ตัวอย่างงานพิพิธภัณฑ์ทางมานุษยวิทยาและโบราณคดีสามารถสะท้อนให้เห็นแนวทางการทำงานดังกล่าวได้เป็นอย่างดี วัตถุได้รับการจัดแบ่งตามประเภทความซับซ้อนทางเทคนิคและแหล่งที่มา และจัดแสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของการผลิตตามแนวคิดวิวัฒนาการนิยม และที่สำคัญคือ เป็นการนำเสนอสิ่งที่แปลกแยกจากสังคมยุโรป

¹³ Claude Badet (ed.), *Musées et Patrimoine* (Nancy: Bialec, S.A., 1997), pp. 22.

¹⁴ แต่แนวคิดในการจัดประเภทวัตถุมีมาตั้งแต่ในปี 1565 Samuel van Quiccheberg แพทย์ชาวแฟลมิชได้เสนอว่า งานสะสมควรเป็นตัวแทนการจัดแบ่งสรรพสิ่งต่างๆในสากลโลก

¹⁵ คำว่า *didactique* มาจากภาษากรีก *didacktikos* อันหมายถึง “อันเหมาะแก่การสอนสั่ง” (*propre à instruire*) ขณะเดียวกันคำว่า “*instruire*” มาจากภาษาละติน *instruere* อันหมายถึง “นำเสนอความรู้อันเป็นประโยชน์, ให้ข้อมูล (*munir de connaissances, informer*)”

และนำเสนอวัฒนธรรมของสังคมที่อยู่ในขั้นตอนของการพัฒนาความเป็นมนุษย์ (กรณีตัวอย่าง Musée de l'Homme, กรุงปารีส¹⁶) ในกรณีของพิพิธภัณฑ์ศิลปะ การนำเสนอต่อสาธารณชนเป็นการนำเสนอตามลำดับเวลา และแบ่งแยกตามสำนักศิลปะต่าง ๆ ซึ่งแสดงให้เห็นกระบวนการทำงานที่เป็นการจัดแบ่งประเภทตามกระบวนการวิเคราะห์เชิงวิทยาศาสตร์ ดังกรณีพิพิธภัณฑ์ Victoria and Albert ในกรุงลอนดอน

การเสนอชุดความรู้ที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์ในช่วงเวลาดังกล่าว เป็นการพยายามให้สาธารณชนรู้อย่างเช่นที่ผู้ศึกษาวิจัยได้รู้ ปรัชญาของการทำงานเป็นการให้ความรู้ที่เป็นประโยชน์ต่อผู้ชม พยายามที่จะ “สอนสั่ง” ผู้ชม แนวทางการทำงานกินเวลานานเป็นศตวรรษ และยังคงเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการทัศนในการสื่อสารความรู้สู่สาธารณชนจวบจนปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม ความเป็นอยู่ของสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องส่งผลต่อกระบวนการสร้างและสื่อสารความรู้ในบริบทของพิพิธภัณฑ์สถานเช่นกัน

สังคมร่วมสมัย : พิพิธภัณฑ์สถานเพื่อการศึกษาและเพื่อสังคม

ในอดีต พิพิธภัณฑ์เคยอยู่ภายใต้การทำงานที่ใช้งานสะสมเป็นฐานรากของกระบวนการคิดในการทำงาน นิทรรศการทำหน้าที่ในการรวบรวมและจัดแสดงงานสะสม เอกสารการเผยแพร่ทำหน้าที่ในการเผยแพร่ความรู้จากงานวิจัยเกี่ยวกับวัตถุ ผู้ปฏิบัติงานหลักของพิพิธภัณฑ์เป็นภัณฑารักษ์ที่ทำหน้าที่ในการดูแล สงวนรักษา และจัดแบ่งประเภทตามธรรมชาติของงานสะสมที่สอดคล้องกับสาขาวิชาต่าง ๆ หากแต่ว่าตั้งแต่ต้นศตวรรษที่ 20 พิพิธภัณฑ์ให้ความสนใจต่อกลุ่มผู้ชม หรือเรียกได้ว่า เป็นฐานรากของกระบวนการคิดในการทำงานพิพิธภัณฑ์ นิทรรศการมาจากการทำวิจัยเฉพาะเรื่องเฉพาะอย่างที่ตอบสนองกลุ่มเป้าหมายบางกลุ่ม เอกสารงานพิมพ์เผยแพร่เชื่อมโยงกับกลุ่มเป้าหมายต่าง ๆ กัน และงานวิจัยเองขยายขอบเขตมาสู่ผู้ชมศึกษา¹⁷ เช่นเดียวกับงานที่วิจัยวัตถุสะสมที่ยังคงดำเนินต่อไป

ในปัจจุบัน พิพิธภัณฑ์ไม่ได้ทำหน้าที่ในการกำหนดข้อสรุป ผู้ชมกลับทำหน้าที่ในการตัดสินใจ พิพิธภัณฑ์เป็นเพียงผู้เตรียมข้อมูลหรือสิ่งของต่าง ๆ สำหรับให้ผู้ชมได้ศึกษา การเรียนรู้จากพิพิธภัณฑ์จึงเป็นการพยายามทำความเข้าใจกับวัฒนธรรมต่าง ๆ กับคุณค่าของมรดกทางวัฒนธรรมด้วยตัวผู้ชมเอง การเรียนรู้เช่นนี้อยู่เหนือกฎระเบียบทุกอย่างทั้งสิ้น ไม่มีการสอบ ไม่มีการเรียนแบบ ไม่มีการเรียนการสอน หากแต่อยู่กับผู้ที่ต้องการอยากจะได้เรียนรู้เท่านั้น เพราะเราจะเข้ามาพิพิธภัณฑ์เมื่อรู้สึกอยากมาเท่านั้น ไม่มีการบังคับ การถ่ายทอดความรู้ระหว่างพิพิธภัณฑ์สถานและกลุ่มผู้ชมเปลี่ยนแปลงไป จากอดีตที่กระบวนการทำงานถ่ายทอดความรู้อยู่บนระบบคิดที่เป็น didactique ซึ่งเน้นการทำให้ผู้ชมเชื่อตามกับเนื้อหาหรือข้อสรุปบางที่พิพิธภัณฑ์ส่งผ่านสื่อต่าง ๆ ไปสู่การส่งผ่านความรู้ไปในแนวทาง

¹⁶ Jaques Galinier et Antoinette Molinié, « Le crépuscule des lieux : Mort et renaissance du Musée d'Anthropologie », *Gradhiva* (No. 24, 1998).

¹⁷ ทฤษฎีที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับการศึกษาของกลุ่มผู้ชมมีทั้งสำนักพฤติกรรมศาสตร์ จิตวิทยา สังคมวิทยา มานุษยวิทยา สุนทรียศาสตร์ ซึ่งล้วนแล้วแต่พิจารณาถึงพฤติกรรม ทักษะ การรับรู้ ฯลฯ ของกลุ่มผู้ชมที่เกิดขึ้นเมื่อเกิดสัมพันธภาพกับพิพิธภัณฑ์ โดยมีได้จำกัดการวิเคราะห์เพียงการสื่อสารที่เกิดขึ้นในบริบทของนิทรรศการ หากแต่รวมไปถึงความสัมพันธ์กับพิพิธภัณฑ์สถานในฐานะที่เป็นองค์กรหน่วยงาน สถาบันทางสังคม และที่สำคัญคือ เป็นส่วนหนึ่งของสังคม

pédagogique”¹⁸ ซึ่งเป็นการพยายามสร้างหนทางไปสู่ความรู้ นั้น ด้วยเหตุนี้ การส่งผ่านความรู้ภายใต้ระบบคิดดังกล่าว จึงไม่ใช่การถ่ายทอดความรู้แบบเบ็ดเสร็จ หากแต่เป็นการพยายามสร้างให้ผู้ชมปรารถนาที่จะเรียนรู้ และนำไปสู่การสร้างความรู้ด้วยตนเอง

กระบวนการส่งผ่านความรู้ที่เปลี่ยนแปลงไป จึงถือได้ว่าเป็นการให้ผู้ชมเข้ามามีส่วนร่วม ทั้งในการเรียนรู้ในบริบทของการจัดแสดงที่การนำเสนอจะเป็นทั้งการกระตุ้นให้เกิดการเรียนรู้ การสร้างสถานการณ์หรือบรรยากาศให้เกิดกระบวนการคิด การสามารถจับต้อง สัมผัส และการสร้างปัญหา คำถาม โดยคำตอบจะต้องมาจากการเข้าไปมีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งจัดแสดง การมีส่วนร่วมของกลุ่มผู้ชมมิได้มีลักษณะเป็นฝ่ายที่รับสาร ความรู้ แต่โดดเด่นอีกต่อไป หากแต่ให้ผู้ชมเข้ามามีบทบาทในการกำหนดความต้องการ เนื้อหาจัดแสดง ดังจะเห็นได้จากแนวโน้มในการเกิดการศึกษาผู้ชม ขบวนการคิดและการทำงานดังกล่าวนี้เองสะท้อนให้เห็นว่า พิพิธภัณฑ์ได้ตระหนักถึงบทบาทของตนเองต่อชุมชนและสังคมมากยิ่งขึ้น¹⁹

การตระหนักถึงผู้ชมพิพิธภัณฑ์ยังรวมถึงการเข้าถึงทรัพยากร ซึ่งในที่นี้หมายถึง พิพิธภัณฑ์สถาน จากอดีตผู้เข้าชมพิพิธภัณฑ์เป็นเพียงคนบางกลุ่มของสังคม ซึ่งเป็นปัญหาทางโครงสร้างที่เกิดจากช่องว่างทางเศรษฐกิจและการศึกษา รวมทั้งช่องว่างทางสังคมเช่นกัน พิพิธภัณฑ์เคยเป็นคลัง หรือกรุสมบัติของชนชั้นสูงที่มีคนเข้ามาชื่นชม วัตถุประสงค์คนในชนชั้นเดียวกันกับเจ้าของงานสะสม และพิพิธภัณฑ์เปิดประตูต้อนรับสาธารณชนในที่สุด แม้ว่ากลุ่มผู้ชมขยายตัวมากขึ้น แต่มีเพียงกลุ่มคนที่มีการศึกษาและชนชั้นกลางที่เป็นเข้ามาในพิพิธภัณฑ์สถาน คนเหล่านั้นพิจารณาว่า พิพิธภัณฑ์เปรียบเสมือนมหาวิทยาลัยของผู้ใหญ่ จนกระทั่งต้นศตวรรษที่ 20 ที่กลุ่มเด็ก เยาวชน และนักเรียนเป็นกลุ่มเป้าหมายที่เข้ามามีบทบาทสำคัญในการสร้างสรรค์งานในพิพิธภัณฑ์สถาน นอกจากนี้ พิพิธภัณฑ์ยังเริ่มที่จะหันมาให้ความสนใจ “สาธารณชนรายขอบ” ที่ไม่ใช่กลุ่มผู้ชมของพิพิธภัณฑ์ ทั้งนี้เป็นการเข้าใจธรรมชาติระหว่างระหว่างกลุ่มคนดังกล่าวกับพิพิธภัณฑ์สถาน และสร้างสรรค์กิจกรรมที่สามารถสร้างความสนใจ และหรือความต้องการเข้าชม พิพิธภัณฑ์ย่อมได้กลุ่มผู้ชมทุกประเภทมากยิ่งขึ้น (democratic audience) ด้วยการดำเนินการตามแนวทางดังกล่าว

¹⁸ คำว่า “pédagogique” มาจากภาษากรีก “paidos” แปลว่า เด็ก และ “paideia” แปลว่า การศึกษา และแต่เดิม paidagōgos ในภาษากรีก หมายถึง ทาสที่ทำหน้าที่นำเด็กๆ ไปโรงเรียน

¹⁹ Roger Miles and Lauro Zavala, *Towards the Museum of the Future: new European perspectives* (New York; London: Routledge, 1994), pp. 140 – 144.

- ส่วนที่ 3 -

การก่อตัวของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นไทย ในบริบทของนโยบายรัฐ

การพิจารณาถึงประวัติการก่อตัวพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในประเทศไทย พยายามที่จะสื่อให้เห็นถึงเงื่อนไข และบริบทบางประการที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการก่อเกิดพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นที่มีอยู่ด้วยกันหลายรูปลักษณะ ซึ่งไม่อาจที่จะแบ่งช่วงเวลาได้อย่างชัดเจน เนื่องจากมีการเหลื่อมซ้อนในเรื่องของเวลาอยู่มาก แต่ก็พยายามที่จะลำดับภาพให้เห็นหลักเขตเด่น ๆ ในเชิงโครงสร้างว่า ในห้วงเวลาประมาณหนึ่งศตวรรษที่ผ่านมา “นโยบายของรัฐ” ผ่านหน่วยงานราชการและกลไกทางการต่าง ๆ ได้ให้ความสนใจแก่การเก็บรวบรวมวัตถุสิ่งของในท้องถิ่น และสนับสนุนให้เกิดพื้นที่ทางวัฒนธรรมใหม่ ๆ อย่างเช่น พิพิธภัณฑ์ ศูนย์วัฒนธรรม ศูนย์การเรียนรู้ ขึ้นตามหัวเมืองต่าง ๆ ในภูมิภาค และในระดับชุมชนในท้องถิ่นอย่างไร วัตถุประสงค์ของการนำเสนออีกเพื่อให้เป็นภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ระดับมหภาค ซึ่งจะเชื่อมต่อกับรายละเอียดเฉพาะกรณีที่จะนำเสนอในส่วนตัวต่อไป

การก่อตัวของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในระยะเริ่มแรก: พิพิธภัณฑ์สถานในวังและวัด

เป็นการยากที่จะระบุอย่างชัดเจนว่าพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในไทยเกิดขึ้นตั้งแต่เมื่อใด หากเป็นพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในความหมายที่เกี่ยวข้องกับมิติของพื้นที่ ซึ่งหมายถึงพิพิธภัณฑ์ที่ตั้งอยู่นอกเขตกรุงเทพฯ แล้ว มีประวัติย้อนไปในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยหัวเมืองมณฑลอยุธยาได้มีความเคลื่อนไหวในเรื่องพิพิธภัณฑ์สถาน กล่าวคือ พระยาโบราณราชธานินทร์ สมุหเทศาภิบาลมณฑลอยุธยา ผู้ซึ่งได้รับแนวคิดในเรื่องการสะสมอนุรักษ์สมบัติทางศิลปวัฒนธรรมของชาติให้คงไว้บนแผ่นดินมิให้สูญสลายหายไป จากสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทววงศ์วโรปการ ซึ่งดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยในสมัยนั้น พระยาโบราณราชธานินทร์เป็นผู้หนึ่งที่สนใจด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี และเป็นผู้ที่ไดรวบรวมเก็บรักษาศิลปวัตถุและโบราณวัตถุในพื้นที่ไว้เป็นจำนวนมาก และจัดตั้งเป็นพิพิธภัณฑ์สถานขึ้นมา ณ พระราชวังจันทร์เกษม เรียกว่า “โบราณพิพิธภัณฑ์” เมื่อปี พ.ศ. 2445 28 ปี หลังก่อตั้ง “มิวเซียม” ณ ศาลาสหทัยสมาคม ต่อมาเมื่อวันที่ 23 กุมภาพันธ์ 2447 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ทรงเสด็จทอดพระเนตร และพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ย้ายสิ่งของมาจากโรงม้าพระที่นั่งไปจัดแสดงที่พลับพลาจตุรมุข และสร้างระเบียบตามแนวกำแพงด้านทิศเหนือและตะวันออก สำหรับจัดตั้งศิลาจารึกและประติมากรรมศิลาดังเป็นพิพิธภัณฑ์ชื่อว่า “อยุธยาพิพิธภัณฑ์”¹ พิพิธภัณฑ์สถานประจำท้องถิ่นที่เกิดขึ้นแห่งแรกนี้ กลายเป็นแบบอย่างของการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ให้กับสมุหเทศาภิบาลอื่น ๆ ในเวลาต่อมา²

การรับรู้ความหมายและแนวคิดของพิพิธภัณฑ์ในยุคนั้น จึงเป็นเรื่องของการเก็บรวบรวมโบราณวัตถุและศิลปวัตถุที่เป็น “ของมีค่าและของแปลก” เพื่อนำมาจัดแสดง การจะก่อตั้งพิพิธภัณฑ์ได้ต้องมี “ของ” ก่อน ซึ่งแหล่งที่มีของมีค่าหรือโบราณวัตถุมากที่สุดในท้องถิ่นก็คือวัด เพราะวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนมาแต่อดีต พุทธศาสนิกชน

¹ กรมศิลปากร กองพิพิธภัณฑ์สถาน, *พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติในประเทศไทย*, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2532), หน้า 132.

² สมลักษณ์ เจริญพจน์, “พัฒนาการพิพิธภัณฑ์สถานตามแนวพระราชดำริ”, ใน *พระมหากษัตริย์ไทยกับการพิพิธภัณฑ์*, (กรุงเทพฯ: บริษัททวีกาฬพอร์มแพท (ประเทศไทย) จำกัด, 2539), หน้า 58.

ไทยมักจะบริจาคของให้วัด วัดจึงเป็นที่รวมของศิลปวัตถุและโบราณวัตถุในท้องถิ่น สิ่งของเครื่องใช้ ศิลปหัตถกรรม
ท้องถิ่น สมุหเทศาภิบาลจึงไปหาวัดสำคัญที่มีการเก็บสะสมของมีค่าไว้แล้วสนับสนุนให้จัดตั้งเป็นพิพิธภัณฑ์ อาทิ วัด
พระปฐมเจดีย์ วัดพระธาตุหริภุญไชย เป็นต้น³ นอกจากนี้เป็นได้มากกว่าการก่อตั้งพิพิธภัณฑ์ในหัวเมืองต่าง ๆ อีกนัย
หนึ่งเป็นเครื่องมือสนับสนุนความพยายามของผู้ปกครองไทย ที่ต้องการแสดงถึงการเป็นชาติที่มีอารยะในยุคที่กำลัง
เผชิญหน้ากับลัทธิจักรวรรดินิยม

เมื่อส่วนกลางส่งต่อแนวคิดและวิธีการจัดการพิพิธภัณฑ์ผ่านผู้ปกครองในท้องถิ่นเข้ามายังวัดสำคัญ ๆ ที่
มีของมีค่าสะสม การก่อตัวและแพร่กระจายของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในไทยในระยะแรกจึงเกิดขึ้นในวัด และได้แพร่
ขยายต่อไปทั่วประเทศ อาทิ พระปฐมเจดีย์พิพิธภัณฑ์สถาน จังหวัดนครปฐม (พ.ศ. 2454)⁴ พิพิธภัณฑ์สถานวัดพระ
ธาตุหริภุญไชย จังหวัดลำพูน (พ.ศ. 2470)⁵ พิพิธภัณฑ์สถานวัดมหาธาตุวรวิหาร จังหวัดเพชรบุรี (พ.ศ. 2472)⁶
พิพิธภัณฑ์วัดพระบรมธาตุไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี (พ.ศ. 2478)⁷ ศรัทธมราชพิพิธภัณฑ์สถาน จังหวัด
นครศรีธรรมราช (พ.ศ. 2480)⁸ พิพิธภัณฑ์วัดพระพุทธชินราช จังหวัดพิษณุโลก (พ.ศ. 2480)⁹ พิพิธภัณฑ์วัดโบสถ์
จังหวัดสิงห์บุรี (พ.ศ. 2482)¹⁰ พิพิธภัณฑ์วัดมณีมาวาส จังหวัดสงขลา (พ.ศ. 2483)¹¹ พิพิธภัณฑ์วัดสุทธจินดา
จังหวัดนครราชสีมา (พ.ศ. 2497)¹² เป็นต้น ซึ่งพิพิธภัณฑ์วัดเหล่านี้ ต่อมาได้ถูกประกาศเป็นพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ
ในปี พ.ศ. 2504 ตามพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ

ตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา ด้วยเหตุผลต่าง ๆ ด้านสังคมวัฒนธรรมและเงื่อนไขทางการเมือง ซึ่ง
ซับซ้อนเกินกว่าที่จะบรรยายในที่นี้ ทำให้เกิดนโยบายพัฒนาจากหน่วยงานของรัฐหลายหน่วยงาน ที่เกี่ยวข้องกับการ
เกิดพิพิธภัณฑ์ หรือศูนย์วัฒนธรรมขึ้นในท้องถิ่น นโยบายการพัฒนาวัดของกรมศาสนาก็เป็นนโยบายหนึ่ง โดยการ
ประกาศใช้ปี พ.ศ. 2507 และปรับปรุงร่างโครงการอีกครั้งในปี พ.ศ. 2513 ความหมายของการพัฒนาวัดคือ การ
ปรับปรุงสภาพวัดและการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ของวัด เพื่อสนับสนุนให้วัดมีความเจริญรุ่งเรืองและเป็นศูนย์รวม
จิตใจของประชาชน เกณฑ์การจัดวัดเข้าสู่ทำเนียบ "วัดพัฒนาตัวอย่าง" การพัฒนาด้านศาสนวัตถุเป็นหนึ่งในหน้าที่
ของวัดที่ต้องทำ พันธกิจหนึ่งก็คือ การพัฒนาเขตสาธารณสงเคราะห์ ซึ่งเป็นบริเวณที่วัดกันไว้เพื่อสงเคราะห์แก่

³ กรมศิลปากร กองพิพิธภัณฑ์สถาน, เรื่องเดิม, หน้า 147, 174.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 147.

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 174.

⁶ สมลักษณ์ เจริญพจน์, เรื่องเดิม, หน้า 78.

⁷ กรมศิลปากร กองพิพิธภัณฑ์สถาน, เรื่องเดิม, หน้า 209.

⁸ พระสุทธสารสุธี ศรัทธมราช, วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร จังหวัดนครศรีธรรมราช, (มปพ.มปป.).

⁹ สมลักษณ์ เจริญพจน์, เรื่องเดิม, หน้า 85.

¹⁰ กรมศิลปากร กองพิพิธภัณฑ์สถาน, เรื่องเดิม, หน้า 138.

¹¹ กรมศิลปากร, ประวัติวัดมณีมาวาสและนำชมพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ มณีมาวาส(ภัทรศิลป์สังวร), (เอกสารประกอบเนื่องใน
โอกาสสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินพระราชทานเพลิงศพ พระเทพวิสุทธิคุณ(เลี่ยม อสีนเถร) และพระราช
ศีลสังวร(ช่วง อดุลเวที) อดีตเจ้าอาวาสวัดมณีมาวาส วันที่ 28 สิงหาคม 2525).

¹² กรมศิลปากร กองพิพิธภัณฑ์สถาน, เรื่องเดิม, หน้า 195.

ประชาชน การสร้างแหล่งเรียนรู้ของชุมชนนอกเหนือจากโรงเรียนพระปริยัติธรรมและห้องสมุดแล้ว พิพิธภัณฑ์ก็อยู่ในขอบข่ายงานนี้¹³

จากนั้นในปี พ.ศ. 2525 กรมการศาสนาได้ประกาศโครงการพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางวัฒนธรรมของท้องถิ่น โดยให้เริ่มเปิดดำเนินการภูมิภาคละหนึ่งแห่ง จำนวน 4 แห่งทั่วประเทศ ศูนย์ฯ แห่งแรกคือ ที่วัดมหาชัย จังหวัดมหาสารคาม¹⁴ ชื่อว่า “ศูนย์วัฒนธรรมท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” ซึ่งวัดมหาชัยก็มีความพร้อมอยู่ในระดับหนึ่งอยู่แล้ว เนื่องจากเจ้าอาวาสได้เก็บรวบรวมโบราณวัตถุและตั้งเป็นศูนย์วัฒนธรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนืออยู่ก่อนแล้วตั้งแต่ปี พ.ศ.2513¹⁵

พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในสถานศึกษา

ราวต้นทศวรรษที่ 2520 เกิดปรากฏการณ์การเกิดขึ้นของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นระลอกใหม่ นั่นคือ พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในสถาบันการศึกษา สืบเนื่องมาจากนโยบายของสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (สวช.) โดยหลังจากที่ได้มีการจัดตั้งสวช. ตามพระราชบัญญัติสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ พ.ศ. 2522 แล้ว ได้จัดให้มีการก่อตั้ง “ศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาวัฒนธรรม” ขึ้นในสถานศึกษาทั่วประเทศ เพื่อให้การปฏิบัติงานด้านการอนุรักษ์ส่งเสริมเผยแพร่และพัฒนาวัฒนธรรมของชาติดำเนินไปได้อย่างกว้างขวางและมีประสิทธิภาพ โดยให้พิจารณาจัดตั้งขึ้นในสถาบันที่มีความพร้อมโดยเฉพาะควรเป็นสถานศึกษา และมีบุคลากรพร้อมที่จะปฏิบัติงานได้¹⁶

ต่อมาในปี 2524 ได้มีการยกเลิกระเบียบกระทรวงศึกษาธิการว่าด้วยศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาวัฒนธรรม พ.ศ. 2523 และประกาศใช้ระเบียบกระทรวงศึกษาธิการว่าด้วยศูนย์วัฒนธรรม พ.ศ. 2524 แทน เมื่อวันที่ 27 กุมภาพันธ์ 2524 ซึ่งตามระเบียบนี้มีผลให้ศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาวัฒนธรรมเปลี่ยนชื่อเป็น “ศูนย์วัฒนธรรม” และเพื่อให้ทราบว่าศูนย์วัฒนธรรมนั้น ๆ ตั้งอยู่ที่ใด การเขียนชื่อศูนย์วัฒนธรรม จึงใช้คำว่า ศูนย์วัฒนธรรมขึ้นต้น ตามด้วยจังหวัดหรืออำเภอ แล้วตามด้วยชื่อสถานศึกษาที่จัดตั้งเป็นศูนย์ฯ นั้น ๆ เช่น ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดกาญจนบุรี วิทยาลัยครูกาญจนบุรี เป็นต้น¹⁷

ที่มาของการใช้คำว่า “ศูนย์วัฒนธรรม” เนื่องจากสวช.พยายามจะนิยามความหมายและหน้าที่ของศูนย์วัฒนธรรมให้แตกต่างจากความหมายพิพิธภัณฑ์ และสภาพของพิพิธภัณฑ์ที่เป็นอยู่ในตอนนั้นที่เป็นสถานที่หรือเป็นคลังสะสมวัตถุสิ่งของ ละเลยการเชื่อมโยงกับวิถีชีวิตของประชาชน มุ่งรับใช้นักวิชาการมากกว่าคนทั่วไปที่ไม่ได้มีความรู้ลึกซึ้ง โดยศูนย์วัฒนธรรมนอกจากจะจัดแสดงของ ซึ่งไม่จำเป็นต้องเป็นของจริงแต่อาจจะจำลองมา ทำให้ไม่

¹³ กรมการศาสนา กองพุทธศาสนสถาน, *วัดพัฒนา* 26, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, 2526), หน้า 191–192.

¹⁴ กรมการศาสนา กองพุทธศาสนสถาน, *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 40–41.

¹⁵ ข้อมูลจากการประชุมเครือข่ายเพื่อการวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ) จัดโดยศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร ระหว่างวันที่ 27–28 ธันวาคม 2546 ณ จังหวัดมหาสารคาม.

¹⁶ ดำรง ทองสม, “ศูนย์วัฒนธรรม”, ใน *คู่มือหน้าใหม่ของวัฒนธรรมกับการพัฒนา*, (กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ, 2532), หน้า 91–92.

¹⁷ *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 91.

ต้องผูกพันกับการมีคลังสะสมของผลงานอนุรักษ์ และยังมีกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อให้ประชาชนสามารถเข้าถึงสารที่ทาง ศูนย์วัฒนธรรมต้องการจะสื่อ¹⁸

ในปี พ.ศ. 2531 ได้มีการประกาศใช้ระเบียบกระทรวงศึกษาธิการว่าด้วยศูนย์วัฒนธรรม พ.ศ. 2531 ซึ่ง ประกาศใช้ตั้งแต่วันที่ 20 กันยายน พ.ศ. 2531 โดยมีการจัดตั้งศูนย์วัฒนธรรมอำเภอขึ้นด้วยในอำเภอต่าง ๆ ที่มี ความพร้อมและเหมาะสม¹⁹ ส่วนใหญ่จัดตั้งที่โรงเรียนมัธยมประจำอำเภอ เพื่อทำหน้าที่ทางด้านการวิชาการในการเก็บ ข้อมูล วิจัย ศึกษา พัฒนา ส่งเสริมและเผยแพร่วัฒนธรรมของท้องถิ่นต่าง ๆ ในอำเภอ²⁰

ศูนย์วัฒนธรรมมีหน้าที่ตามที่กำหนดไว้ในระเบียบกระทรวงศึกษาธิการว่าด้วยศูนย์วัฒนธรรม พ.ศ. 2531 ดังนี้

- 1) ศึกษา ค้นคว้า วิจัย และรวบรวมข้อมูลวัฒนธรรม
- 2) อนุรักษ์ ส่งเสริม พัฒนา และเผยแพร่วัฒนธรรม
- 3) ฝึกอบรมและสนับสนุนการฝึกอบรมวิทยากรและบุคลากรวัฒนธรรม
- 4) จัดนิทรรศการด้านวัฒนธรรมและหรือจัดดำเนินการหอวัฒนธรรม
- 5) ประสานงานและสนับสนุนการดำเนินงานวัฒนธรรมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในท้องถิ่นทั้งภาครัฐและ เอกชน
- 6) หน้าที่อื่น ๆ ที่ได้รับมอบหมายจาก สวช. คณะอนุกรรมการวัฒนธรรมจังหวัด หรือคณะกรรมการ วัฒนธรรมอำเภอแล้วแต่กรณี²¹

แม้ว่าสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติจะพยายามส่งเสริมและพัฒนาศูนย์วัฒนธรรมมาโดย ตลอด โดยมีการปรับปรุงแก้ไขระเบียบว่าด้วยศูนย์วัฒนธรรมหลายครั้ง และมีการจัดตั้งศูนย์วัฒนธรรมจังหวัด เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ขณะนี้มี 77 ศูนย์ครบทุกจังหวัด²² แต่ศูนย์วัฒนธรรมกลับไม่สามารถดำเนินการได้อย่างราบรื่นและมี ประสิทธิภาพ ด้วยเงื่อนไขหลายประการ ศูนย์วัฒนธรรมกลายเป็น “งานฝาก” ของสถาบันการศึกษา บุคลากรที่จะ มารับผิดชอบโดยตรงไม่มี มีงบประมาณสนับสนุนน้อยมาก²³ สถานที่ที่จะจัดเป็นศูนย์วัฒนธรรมต้องอาศัยห้องเรียน ซึ่งบางแห่งมีปัญหาเนื่องจากจำนวนห้องเรียนไม่เพียงพอต่อการเรียนการสอนอยู่ก่อนแล้ว รวมถึงโครงสร้างของ ระบบราชการที่ไม่เอื้ออำนวยต่อการบริหารจัดการ²⁴ แม้ตอนก่อตั้งเริ่มแรก ศูนย์วัฒนธรรมพยายามจะนิยาม ความหมายของตนให้แตกต่างไปจากพิพิธภัณฑ์สถานของรัฐที่เป็นเสมือนคลังสะสมของ เป็นพิพิธภัณฑ์ที่หยุดนิ่ง

¹⁸ หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู, รายงานผลการสัมมนาเรื่อง ศูนย์ศิลปวัฒนธรรมในฐานะพิพิธภัณฑ์เมือง, (หอประชุมศูนย์ ศิลปวัฒนธรรมอีสานใต้ สถาบันราชภัฏบุรีรัมย์ วันที่ 18-20 สิงหาคม 2536), หน้า 15-17.

¹⁹ ดำรง ทองสม, เรื่องเดิม, หน้า 92.

²⁰ พยุงศักดิ์ จันทรสุนทร, วิสัยทัศน์การดำเนินงานวัฒนธรรม, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2539), หน้า 27.

²¹ ดำรง ทองสม, เรื่องเดิม, หน้า 92.

²² พยุงศักดิ์ จันทรสุนทร, เรื่องเดิม, หน้า 26.

²³ หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู, เรื่องเดิม, หน้า 12-13.

²⁴ ข้อมูลจากการประชุมเครือข่ายเพื่อการวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น (ภาคใต้) จัดโดยศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร ระหว่างวันที่ 7-8 กุมภาพันธ์ 2547 ณ จังหวัดนครศรีธรรมราช.

ไม่มีชีวิต มีคนไปใช้บริการค่อนข้างน้อย แต่กาลต่อมาปรากฏว่าศูนย์วัฒนธรรมไม่สามารถพัฒนาตัวเองได้อย่างเต็มที่เพื่อให้สามารถทำหน้าที่ตามวัตถุประสงค์ที่วางเอาไว้

พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น : ปฏิริยาต่อกระแสโลกาภิวัตน์

พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเริ่มได้รับการกล่าวถึงขึ้นมาอีกครั้งในช่วงกลางปี พ.ศ. 2530 โดยความเคลื่อนไหวทางด้านพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในครั้งนี้ไม่ได้มาจากกลไกภาครัฐ แต่เป็นกลไกนอกภาครัฐคือ ชาวบ้านและนักวิชาการ ปัญญาชนชั้นนำ กลุ่มของอาจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม และมูลนิธิประไพ วิริยะพันธุ์ ซึ่งเข้าไปมีส่วนกระตุ้นและช่วยเหลือชาวบ้านในการตั้งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น เพื่อให้คนในท้องถิ่นได้รู้จักตนเอง โดยมีแนวคิดว่าการพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นมิใช่เรื่องของอาคารสถานที่และบรรดาโบราณวัตถุแต่เพียงอย่างเดียวใด หากจะต้องสัมพันธ์กับเนื้อหาทั้งในด้านประวัติศาสตร์ทางวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์สังคม และชีวิตวัฒนธรรมของผู้คนที่อยู่ตามชุมชนต่าง ๆ ในพื้นที่หรือท้องถิ่นเดียวกัน ทั้งนี้เรื่องราวทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์สังคมและชีวิตวัฒนธรรมของผู้คนในท้องถิ่นจะเป็นตัวตั้งหรือเป็นสิ่งที่กำหนดว่า จะนำโบราณวัตถุชนิดใดมาแสดง ทิศทางและหัวข้อในการแสดง และเป็นสิ่งที่แสดงลักษณะเฉพาะที่มักเรียกกันว่า “เอกลักษณ์ท้องถิ่น” ซึ่งสิ่งนี้จะนำไปสู่การแลเห็นความหลากหลายทางวัฒนธรรมและสภาพแวดล้อม เมื่อมีการนำเอาเนื้อหาของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นแต่ละแห่งมาเปรียบเทียบกัน²⁵

โดยเนื้อหาจะเน้นองค์รวม คือมองเห็นชุมชนเชื่อมโยงกันหลาย ๆ ส่วน กลายมาเป็นท้องถิ่น ซึ่งท้องถิ่นคืออาณาบริเวณแห่งหนึ่งที่มีมนุษย์ พืช สัตว์ ดำรงชีวิตอยู่ร่วมกัน ทำให้มนุษย์ต้องปรับตัวเองกับสภาพแวดล้อมเพื่อมีชีวิตอยู่ร่วมกัน กระบวนการปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมดังกล่าว ทำให้เกิดรูปแบบทางวัฒนธรรมแตกต่างไปจากท้องถิ่นอื่นที่มีสภาพแวดล้อมธรรมชาติแตกต่างกันออกไป ซึ่งผู้ที่เข้าใจรูปแบบวัฒนธรรมดังกล่าวได้อย่างถูกต้องและลุ่มลึก คงไม่มีใครตีไปกว่าคนในท้องถิ่นนั้น การดำเนินการจัดพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในรูปแบบนี้ จึงยึดความต้องการจากคนในท้องถิ่นมาก่อน และการได้มาซึ่งเนื้อหาในเรื่องที่จะแสดงนั้นนับเป็นการเรียนรู้ร่วมกัน ระหว่างชาวบ้านและนักวิชาการ

ในขณะเดียวกันก็ไม่ได้มองวัฒนธรรมอย่างหยุดนิ่งว่าจะต้องอนุรักษ์ แต่มองในลักษณะเป็นการเคลื่อนไหว พิพิธภัณฑ์จะต้องเล่าเรื่องอดีต ปัจจุบัน และสิ่งที่เปลี่ยนแปลงในอนาคตด้วย เพื่อให้เห็นพัฒนาการของชุมชนในท้องถิ่นนั้น ๆ ว่ามีความเป็นมาอย่างไร มีชีวิตความเป็นอยู่อย่างไร และในอนาคตจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร²⁶

แนวคิดดังกล่าวเป็นการหวนหาความแตกต่างหลากหลายทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการตอบโต้ต่อกระแสโลกาภิวัตน์ ที่พยายามเปลี่ยนให้โลกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในทุก ๆ ด้านไม่ว่าจะเป็นเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นจึงเป็นการเปิดพื้นที่ใหม่ให้กับท้องถิ่นในการสร้างความมีตัวตนของตนเองขึ้นผ่านพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ซึ่งก็ได้รับการตอบสนองจากชาวบ้านและนักวิชาการในท้องถิ่น ที่ต้องการ

²⁵ ศรีศักร วัลลิโภดม, “พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น: กระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน”, ใน เอกสารประกอบการสัมมนา พิพิธภัณฑ์ไทยในศตวรรษใหม่, (กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2544), หน้า 2.

²⁶ ศรีศักร วัลลิโภดม, เอกสารรายงานการสัมมนาเชิงปฏิบัติการพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น, (วันที่ 7-9 กันยายน 2539 จัดโดยมูลนิธิประไพ วิริยะพันธุ์, 2539), หน้า 4.

แสดงอัตลักษณ์ของตนเอง ที่แตกต่างไปจากภาพของประวัติศาสตร์วัฒนธรรมท้องถิ่นฉบับทางการที่ผลิตมาจาก ศูนย์กลาง

ตัวอย่างของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นตามแนวคิดนี้ ได้แก่ พิพิธภัณฑ์ที่บ้านวัดม่วง จังหวัดราชบุรี ที่ก่อตั้งในปี พ.ศ. 2535 โดยการสนับสนุนของมหาวิทยาลัยศิลปากร²⁷ เป็นตัวอย่างแรก ๆ ของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นตามแนวคิด ดังกล่าว และกลายเป็นแบบอย่างการดำเนินงานของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นที่ถือกำเนิดขึ้นตามมา อาทิ พิพิธภัณฑ์วัดจันเสน จังหวัดนครสวรรค์ (พ.ศ. 2538)²⁸ พิพิธภัณฑ์บ้านเขาอีสาร จังหวัดสมุทรสงคราม (พ.ศ. 2539)²⁹ พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นบ้านหนองขาว จังหวัดกาญจนบุรี (อยู่ในระหว่างดำเนินการ) เป็นต้น

เป็นที่น่าสังเกตว่าพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นที่เกิดขึ้นเวลานี้ยังไม่ทันที่จะเกิดขึ้นจากพระสงฆ์และวัด ในขณะที่ สังคมมักเชื่อกันว่าวัดได้ถูกทอดทิ้งบทบาทจากการเป็นศูนย์กลางในการสร้าง แลกเปลี่ยน และพัฒนาวิถีทาง วัฒนธรรมของท้องถิ่นมากกว่าศตวรรษแล้ว

ในขณะเดียวกันการจัดประชุมสัมมนาเกี่ยวกับพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นของหน่วยงานต่าง ๆ ก็มีส่วนทำให้ บรรยายภาพของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเริ่มมีความคึกคักมากขึ้น อาทิ งานสัมมนาทางวิชาการเรื่อง “พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นใน ประเทศไทย” จัดโดยศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (พ.ศ. 2539) “สัมมนาเชิงปฏิบัติการพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น” จัดโดยมูลนิธิ ประที วีริยะพันธุ์ (พ.ศ. 2539) “สัมมนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในเขตภาคเหนือตอนบน” จัดโดยมูลนิธิประที วีริยะพันธุ์ (พ.ศ. 2540) “สัมมนาพิพิธภัณฑ์ไทยในศตวรรษใหม่” จัดโดยศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธรร่วมกับสถาบันวิจัยภาษาและ วัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยมหิดล (พ.ศ. 2544) เป็นต้น การสัมมนาดังกล่าวก่อให้เกิดบรรยากาศที่จะ กระตุ้นให้นักวิชาการทั้งในส่วนกลาง นักวิชาการท้องถิ่น สถาบันการศึกษา รวมถึงชุมชน มีความตื่นตัวและสนใจงาน ด้านพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นมากขึ้น

อำนาจของท้องถิ่นในการจัดการพิพิธภัณฑ์

พลังของภาคประชาชนเริ่มเข้ามามีบทบาทสำคัญต่องานพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นมากขึ้น เมื่อสังคมไทยมีการ ปฏิรูปกฎหมายครั้งสำคัญที่ยอมรับสิทธิของชุมชนมากขึ้น ทั้งพระราชบัญญัติสมาคมตำบล และองค์การบริหารส่วน ตำบลที่ประกาศใช้ในปี พ.ศ. 2537 สาระสำคัญคือการกระจายอำนาจลงสู่ท้องถิ่น โดยหน้าที่ขององค์การบริหารส่วน ท้องถิ่นร่อนหนึ่งระบุไว้คือ บำรุงรักษาศิลปะ จารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น และวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่น และ รัฐธรรมนูญฉบับใหม่ที่ประกาศใช้ในปี พ.ศ. 2540 ตามมาตรา 46 ที่ให้สิทธิแก่ท้องถิ่นในการจัดการอนุรักษ์และฟื้นฟู จารีตประเพณีท้องถิ่นด้วยตนเอง บริบทที่เปลี่ยนไปนี้เปิดช่องทางให้การสร้างแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมในรูปของ พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นได้สะดวกขึ้น พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นกลายเป็นองค์กรที่ต้องเกิดขึ้นตามเงื่อนไขและบริบทของสังคมที่

²⁷ มหาวิทยาลัยศิลปากร, พิพิธภัณฑ์ที่บ้านวัดม่วง เสนอพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถเจริญพระชนมพรรษา 5 รอบ, (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2535).

²⁸ ข้อมูลจากทางท้องถิ่นเองในวาระที่ครบปีที่ 5 พิพิธภัณฑ์จันเสน เนื่อง ความรู้และความเข้าใจใหม่จากการดำเนินงานพิพิธภัณฑ์ ท้องถิ่น ณ ศาลาประชารชนวัดจันเสน อ.สามโก้ จ.นครสวรรค์ วันที่ 28 ตุลาคม 2543 ณ ศาลาประชารชนวัดจันเสน อ.สามโก้ จ.นครสวรรค์.

²⁹ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร(องค์การมหาชน), สังคมและวัฒนธรรมชุมชนคนอีสาร, (กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2545), หน้า 45.

เปลี่ยนแปลงไป ความอยากรมีพิพิธภัณฑที่ท้องถิ่นรวมทั้งสำนักงวมของชุมชนที่อยากเป็นตัวของตัวเองนั้นมามีมากจนกลายเป็นปรากฏการณ์อย่างหนึ่งในสังคมไทย ณ ปัจจุบัน

พิพิธภัณฑที่ท้องถิ่นหลายแห่งเกิดขึ้นจากการได้รับบสนับสนุนจากองค์การบริหารส่วนตำบล ทั้งนี้การให้งบประมาณสนับสนุนโครงการกิจกรรมต่าง ๆ องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นจะมีงบประมาณหมวดที่เรียกว่าเงินอุดหนุน โดยการตั้งงบประมาณหมวดเงินอุดหนุนนี้ ไม่ได้มีการกำหนดวงเงินเอาไว้ แต่คำนึงถึงฐานะการคลังขององค์การบริหารส่วนท้องถิ่น และโครงการกิจกรรมดังกล่าวสอดคล้องกับนโยบายประจำปี³⁰ พพิธภัณฑที่ท้องถิ่นที่ได้รับเงินสนับสนุนจากเทศบาลตำบล เช่น ศูนย์อนุรักษ์มรดกท้องถิ่นกะทู้ จังหวัดภูเก็ต ได้รับงบประมาณอุดหนุนการดำเนินงานจากเทศบาลตำบลกะทู้ พพิธภัณฑที่พื้นบ้านละงู จังหวัดสตูล ได้รับเงินสนับสนุนการก่อสร้างอาคารจัดแสดงจากเทศบาลตำบลกำแพง อำเภอละงู พพิธภัณฑที่พ้อมะรงค์ จังหวัดสงขลา ที่ดำเนินงานและบริหารจัดการโดยเทศบาลนครสงขลา³¹

ในขณะที่เดียวกันพิพิธภัณฑที่ท้องถิ่นบางแห่งที่เกิดขึ้นจากการสนับสนุนขององค์การบริหารส่วนท้องถิ่น นอกจากจะการสร้างให้เป็นแหล่งเรียนรู้ของคนในท้องถิ่นแล้ว ยังคำนึงถึงผลประโยชน์จากการท่องเที่ยวตามกระแสส่งเสริมการท่องเที่ยว ซึ่งเป็นกระแสหลักของสังคมไทยในเวลานี้ อาทิเช่น พพิธภัณฑที่พื้นบ้านละงู ชั้นล่างของอาคารทำเป็นศูนย์บริการท่องเที่ยวเทศบาลตำบลกำแพง พพิธภัณฑที่พ้อมะรงค์เป็นศูนย์บริการข้อมูลการท่องเที่ยวของจังหวัดสงขลา เหตุผลหนึ่งที่อธิบายได้คือ หน้าที่ข้อหนึ่งในบทบัญญัติตามกฎหมายของเทศบาลนคร คือการส่งเสริมกิจการการท่องเที่ยว พพิธภัณฑที่ท้องถิ่นจึงถูกผนวกรวมเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของแผนส่งเสริมการท่องเที่ยวของเทศบาล

หน้าที่อีกประการหนึ่งขององค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) ที่ระบุไว้ในพระราชบัญญัติสภาตำบลและองค์การบริหารส่วนตำบลข้อหนึ่งคือ ส่งเสริมการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ทำให้อบต.เข้าไปผูกพันกับงานด้านสร้างแหล่งเรียนรู้ให้กับชุมชนด้วย นั่นคือการจัดให้มีศูนย์การเรียนรู้ชุมชน (ศรช.) ตามพระราชบัญญัติการปฏิรูปการศึกษา พ.ศ. 2542 “ศรช.” ถือเป็นพิพิธภัณฑที่ท้องถิ่นอีกลักษณะหนึ่ง โดยมี อบต.เป็นผู้กำกับดูแล และมีศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนเป็นผู้สนับสนุนส่งเสริม วัดอุประสงค์หลักคือเพื่อเป็นศูนย์กลางจัดการศึกษาเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตสำหรับประชาชนในชุมชน เป็นสถานที่เสริมสร้างโอกาสการเรียนรู้ ถ่ายทอด และแลกเปลี่ยนประสบการณ์ วิทยาการ ตลอดจนภูมิปัญญาของชุมชน

นอกจากนี้ยังมีกลไกใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นจากความร่วมมือของภาครัฐและนอกภาครัฐ เข้ามาเป็นเพียงจักรที่สำคัญในการขับเคลื่อนการสร้างแหล่งเรียนรู้ในรูปของพิพิธภัณฑที่ท้องถิ่นให้แพร่กระจายลงสู่ท้องถิ่น อาทิ โครงการปฏิบัติการชุมชนและเมืองน่าอยู่ ที่เกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2545 อันเป็นโครงการที่เกิดจากความร่วมมือของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) มูลนิธิชุมชนไท สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) และเครือข่ายองค์กรชุมชนเมือง โดยเมืองน่าอยู่นั้นจะต้อง

³⁰ ว.สุวรรณ (นามแฝง), *ไทยใญ่หาอบต.* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิญญูชน, 2543), หน้า 53, 202.

³¹ ข้อมูลจากการประชุมเครือข่ายเพื่อการวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑที่ท้องถิ่น (ภาคใต้) จัดโดยศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร ระหว่างวันที่ 7-8 กุมภาพันธ์ 2547 ณ จังหวัดนครศรีธรรมราช.

มีลักษณะเป็นองค์รวมที่หลากหลาย ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม และกายภาพ³² ซึ่งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นก็ถือเป็นองค์ประกอบหนึ่งของ "เมืองน่าอยู่" พิพิธภัณฑ์ที่ได้รับการสนับสนุนจากโครงการนี้ อาทิ พิพิธภัณฑ์วัดเกตุการาม จังหวัดเชียงใหม่ พิพิธภัณฑ์ชุมชน อำเภอสามชุก จังหวัดสุพรรณบุรี เป็นต้น³³

นอกจากนี้สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (สวช.) ซึ่งเคยมีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมการสร้างแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมในท้องถิ่น ได้มีแนวนโยบายเกี่ยวกับการส่งเสริมการสร้างแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมออกมา ซึ่งก็สอดคล้องกับนโยบายในการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่นของรัฐ โดยส่วนไทยนิทัศน์ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ได้จัดตั้ง "หอวัฒนธรรมนิทัศน์" ขึ้นในภูมิภาคต่าง ๆ ทั่วประเทศ ในปี พ.ศ. 2537 เพื่อสนองตอบนโยบายการกระจายอำนาจการบริหารงานวัฒนธรรม การขยายเครือข่ายการดำเนินงานวัฒนธรรมให้แพร่หลาย³⁴ โดยสวช. พยายามให้ท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมมากขึ้น ดังนโยบายที่ว่า

"...มีแนวนโยบายในการสนับสนุนส่งเสริมการดำเนินงานวัฒนธรรมในรูปแบบต่างๆ รวมไปถึงการส่งเสริมสนับสนุนให้มีการจัดตั้งหอวัฒนธรรมนิทัศน์ในส่วนภูมิภาค ซึ่งต้องเกิดจากการรวมตัวของประชาชนที่เป็นเจ้าของท้องถิ่นนั้นๆ และให้ท้องถิ่นได้รับผิดชอบการศึกษา การจัดตั้งและบริหารงานต่าง ๆ ด้วยตนเอง เพื่อเป็นแหล่งกลางในการเรียนรู้วิถีชีวิตและภูมิปัญญาชาวบ้านอย่างเป็นรูปธรรม...."³⁵

สวช.พยายามสร้างให้หอวัฒนธรรมนิทัศน์ เป็นศูนย์กลางในการศึกษา ค้นคว้า รวบรวมและถ่ายทอดวิถีชีวิตของคนในชุมชนท้องถิ่น โดยการสร้างความมั่นใจให้คนในชุมชนท้องถิ่นนั้น ๆ ให้รวมตัวกันทำการศึกษาค้นคว้า เก็บข้อมูล และนำเสนอเรื่องราววิถีชีวิตของตน ซึ่งจะก่อให้เกิดการเรียนรู้ เกิดความเข้าใจในการดำเนินชีวิตของท้องถิ่นมากยิ่งขึ้น³⁶

พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในรูปแบบของหอวัฒนธรรมนิทัศน์ จึงเป็น "แหล่งเรียนรู้ตลอดชีวิต" อันสอดคล้องกับนโยบายการปฏิรูปการศึกษา ตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 มาตราที่ 25 ที่รัฐต้องส่งเสริมการดำเนินงานและการจัดตั้งแหล่งเรียนรู้ตลอดชีวิตทุกรูปแบบ ได้แก่ ห้องสมุดประชาชน พิพิธภัณฑ์ หอศิลป์ สวนสัตว์ สวนสาธารณะ สวนพฤกษศาสตร์ อุทยาน วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ศูนย์การกีฬา และนันทนาการ แหล่งข้อมูล และแหล่งเรียนรู้อย่างพอเพียงและมีประสิทธิภาพ³⁷

ข้อมูล ณ ปี พ.ศ. 2544 เครือข่ายหอวัฒนธรรมนิทัศน์ทั่วประเทศมีทั้งสิ้น 44 แห่ง มีทั้งที่จัดตั้งขึ้นใหม่ เช่น หอวัฒนธรรมนิทัศน์วัดศรีโคมคำ จังหวัดพะเยา หอวัฒนธรรมนิทัศน์เฉลิมพระเกียรติกาญจนาภิเษก จังหวัดเชียงราย หอวัฒนธรรมนิทัศน์ลุ่มน้ำโขง จังหวัดนครพนม เป็นต้น บางแห่งเป็นศูนย์วัฒนธรรมจังหวัด หรือเป็นพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น

³² มูลนิธิชุมชนไทย, โครงการปฏิบัติการชุมชนและเมืองน่าอยู่, [Online]. Available: <http://www.chumchonhai.or.th>. [Accessed 10 มีนาคม 2547].

³³ สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน, กิจกรรมชุมชน, [Online]. Available: <http://www.codi.or.th>. [Accessed 10 มีนาคม 2547].

³⁴ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, คู่มือแนวทางการจัดตั้งและดำเนินงานหอวัฒนธรรมนิทัศน์, (กรุงเทพฯ: หอวัฒนธรรมนิทัศน์ ส่วนไทยนิทัศน์ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2544), หน้า 1.

³⁵ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, เรื่องเดียวกัน, หน้า คำนำ.

³⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า บทนำ.

³⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า บทนำ.

อยู่แล้ว แต่เมื่อมาเข้าร่วมโครงการอบรมผู้บริหารหอไทยนิทัศน์ จึงถือเป็นเครือข่ายหอวัฒนธรรมนิทัศน์ด้วย เช่น ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดตราด โรงเรียนสตรีประเสริฐศิลป์ ศูนย์วัฒนธรรมโรงเรียนบางพลีราษฎร์บำรุง จังหวัดสมุทรปราการ พิพิธภัณฑ์วัดคลองท่อม จังหวัดกระบี่ หอวัฒนธรรมบ้านละไม เกาะสมุย จังหวัดสุราษฎร์ธานี พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดฝั่งคลอง (ไทยพวน) จังหวัดนครนายก เป็นต้น³⁸

ศูนย์บูรณาการวัฒนธรรมไทยสายใยชุมชน เป็นอีกโครงการของสวช. ที่เชื่อมโยงกับงานพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น โครงการดังกล่าวออกมาในปี พ.ศ. 2546 มีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริม สนับสนุน การสืบค้น การถ่ายทอด การเรียนรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นและการนำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนด้วยวัฒนธรรม โดยการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเป็นองค์ประกอบหนึ่งในทงส่วนของศูนย์บูรณาการวัฒนธรรมไทยสายใยชุมชนนี้ สวช. ได้ตั้งเป้าไว้ว่าหลังจากที่ตั้งศูนย์บูรณาการวัฒนธรรมไทยสายใยชุมชนครบทุกจังหวัดแล้ว จะเตรียมขยายศูนย์ให้ครบทุกอำเภอ ซึ่งขณะนี้ได้เริ่มจัดตั้งแล้ว 5 ศูนย์ ใน 5 อำเภอของจังหวัดนครปฐม สุพรรณบุรี กาญจนบุรี ลพบุรี และ เชียงใหม่ ในปี พ.ศ. 2548 เตรียมขยายไปทุกตำบล³⁹ ซึ่งถ้าเป็นไปตามแผนงานที่สวช. ตั้งไว้ พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นที่กำลังเกิดขึ้นมาเป็นจำนวนมากนี้จะกลายเป็นปรากฏการณ์ใหม่ของสังคมไทย

พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในรูปแบบของการมีส่วนร่วมบุคคล

การเกิดขึ้นของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นอีกรูปแบบหนึ่ง คือการมีส่วนร่วมบุคคล ความสนใจของคนที่จะสะสมวัตถุของเป็นสิ่งที่ติดตัวมากับทุกคน อันเกิดจากอารมณ์ชื่นชอบในสิ่งของต่าง ๆ ที่ตนเองสนใจและต้องการเก็บของเหล่านั้นไว้ชื่นชม รวมทั้งเกิดจากความรู้สึกร่วมบางอย่าง ในการเก็บรักษาสีของที่เป็นตัวแทนของวิถีชีวิตแบบเดิมที่สูญหายไปแล้ว ซึ่งจะมีรายละเอียดเฉพาะกรณีที่แตกต่างออกไป รวมทั้งมีเหตุผลในการสะสมวัตถุที่ซับซ้อน ซึ่งยังต้องการการศึกษาต่อไปอีก แต่เงื่อนไขหนึ่งที่จำกัดว่า ใครคือคนที่สามารถสะสมของมีค่าได้ คือฐานะทางการเงิน ผู้ที่จะสามารถสะสมวัตถุมีค่าได้ส่วนใหญ่จึงเป็นคนที่มีความรู้ดี เช่นในหมู่ของชนชั้นสูง เจ้านาย คนบด ของที่สะสมส่วนใหญ่มักเป็นประเภทสิ่งของมีค่าของวงศ์ตระกูล ของแปลก หรือวัตถุที่เป็นความนิยมชมชอบเป็นการส่วนตัว และพฤติกรรมหนึ่งที่แยกกันไม่ออกจากการสะสมวัตถุ ก็คือการนำของมาอวด มาชม หรือมาแลกเปลี่ยนในหมู่ผู้สนใจเหมือนกัน อันนำไปสู่การเปิดเป็นพิพิธภัณฑ์ให้คนอื่นได้เข้าชม

อย่างไรก็ดีเราจะสามารถทราบเรื่องราวของคนกลุ่มนี้ก็เฉพาะผู้ที่เปิดเผยว่าตนสะสมวัตถุ หรือมีงานตีพิมพ์เท่าที่มีหลักฐานนั้น แต่ยังมีกลุ่มคนสะสมวัตถุอีกจำนวนมากมายที่เก็บสะสมของมานานแล้วและไม่เปิดเผยตัว พิพิธภัณฑ์ที่เป็นของสะสมส่วนบุคคลแห่งแรกคือ พิพิธภัณฑ์สถานส่วนพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า

³⁸ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, เอกสารการฝึกอบรมผู้บริหารหอวัฒนธรรมนิทัศน์ รุ่นที่ 6

26 มิถุนายน - 2 กรกฎาคม 2544, (กรุงเทพฯ: ฝ่ายหอวัฒนธรรมนิทัศน์ ส่วนไทยนิทัศน์ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2544), หน้า 76-83.

³⁹ ผกาภค ใจฉลาด, "บ้านศูนย์สายใยชุมชน ให้นักวิชาการทำงานกับชาวบ้าน", ใน หนังสือพิมพ์ คมชัดลึก, (ฉบับวันที่ 19 มกราคม 2547).

เจ้าอยู่หัว นามว่า “พระที่นั่งประพาสพิพิธภัณฑ” ที่ก่อตั้งขึ้นในปี พ.ศ.2402⁴⁰ นอกจากนี้ยังมีพิพิธภัณฑของสะสมส่วนบุคคลของเจ้านาย เช่น พิพิธภัณฑวังสวนผักกาด ที่ก่อตั้งในปี พ.ศ. 2502 โดย ม.ร.ว.พันธุ์ทิพย์ บริพัตร⁴¹ เป็นต้น

อย่างไรก็ดีนักสะสมของเก่าในเมืองไทยไม่ใช่แค่กลุ่มเจ้านายเท่านั้น แต่ยังมีประชาชนธรรมดาด้วย แต่เรากลับเริ่มเห็นการก่อตั้งหรือเปิดพิพิธภัณฑของเอกชนที่เป็นของสะสมส่วนบุคคลที่ไม่ใช่เจ้านาย ราวปี พ.ศ.2520 เป็นต้นมาเอง เช่น สารพิพิธภัณฑผ้าทองคำ (พ.ศ. 2525)⁴² พิพิธภัณฑพื้นบ้านจำทวี (พ.ศ. 2526)⁴³ พิพิธภัณฑหนังตะลุงสุราติ ทรัพย์สิน (พ.ศ. 2528)⁴⁴ เป็นต้น สังเกตได้ว่าคนกลุ่มนี้ส่วนใหญ่ก็ไม่ใช่คนดี แต่เป็นชนชั้นกลางที่พอจะมีฐานะ และมี “ใจรัก” เป็นผู้ที่แลเห็นอดีต และต้องการนำภูมิปัญญาและความรู้ในอดีตมาเผยแพร่ เข้าใจว่าด้วยสภาพสังคมหลังแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาตินับตั้งแต่ฉบับแรกที่เร่งรัดพัฒนา มุ่งสร้างความเจริญทางวัตถุ ละเลยวิถีชีวิตวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น สภาพสังคมเกิดการเปลี่ยนแปลงจากสังคมเกษตรกรรมเป็นอุตสาหกรรม ทำให้เกิดความรู้สึกโหยหาต้องการหวนกลับไปหาวิถีชีวิตท้องถิ่น อดีตที่รุ่งเรือง เป็นปัจจัยสำคัญหนึ่งที่ทำให้พิพิธภัณฑท้องถิ่นของเอกชนที่ส่วนใหญ่เป็นประเภทที่ไว้วัตถุเป็นตัวแทนเพื่อรื้อฟื้นภาพอดีตเกิดขึ้นมา

แต่ทั้งนี้การเปิดพิพิธภัณฑเอกชนในระยะแรกนั้น เป็นสิ่งที่ไม่คุ้นชินในสังคมไทย ลำพังการที่คนธรรมดาคนหนึ่งจะลุกขึ้นมาเปิดพิพิธภัณฑขึ้นในยุคนี้ นอกจากมีเงินแล้วยังต้องอาศัยความกล้าหาญอย่างมากทีเดียว ด้วยความรับรู้ของคนส่วนใหญ่ในสังคมไทยในตอนนั้นต่อความสำคัญของพิพิธภัณฑยังมีน้อยมาก มักจะยึดติดภาพว่าพิพิธภัณฑเป็นของ “หลวง” มีפקต้องพูดถึงพิพิธภัณฑท้องถิ่นของเอกชน ดังคำพูดของจำสิบเอกทวี บุรณเขตต์ ที่ว่า

“... ในช่วงแรก ๆ ไม่มีใครเข้าใจการกระทำของผม แม้แต่ภรรยายังร้องไห้เสียใจ เพราะมีเงินเท่าไรก็นำไปซื้อของเก่าหมด ซึ่งผู้คนในสมัยเมื่อสิบปีก่อนนั้นยังไม่เข้าใจ และไม่อาจเข้าใจได้ ...”⁴⁵

หรืออย่างกรณีพิพิธภัณฑบ้านหนังตะลุงสุราติ ทรัพย์สิน และพิพิธภัณฑพื้นบ้านละงู ที่เล่าไว้ในการประชุมเครือข่ายฯ ภาคใต้⁴⁶

“... เวลาจะสร้างพิพิธภัณฑปัญหาก็เกิด อันแรกคือ ญาติพี่น้องและเพื่อน ๆ นั้นแหละ เขาบอกว่าสร้างห้องแถวดีกว่า ...” (สุราติ ทรัพย์สิน พิพิธภัณฑบ้านหนังตะลุง จังหวัดนครศรีธรรมราช)

⁴⁰ จิรา จงกล, “พัฒนาการพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติในประเทศไทย”, ใน *กิจการพิพิธภัณฑสถาน*, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2517), หน้า 27.

⁴¹ สุภัทรดิศ ดิศกุล, “พิพิธภัณฑวังสวนผักกาด”, ใน *กิจการพิพิธภัณฑสถาน*, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2517), หน้า 94.

⁴² กรมศิลปากร สำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ, *นามานุกรมพิพิธภัณฑสถานในประเทศไทยภาคเหนือ (เล่ม 2)*, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2546), หน้า 153.

⁴³ ทวี บุรณเขตต์, “พิพิธภัณฑพื้นบ้านจำทวี อีกตัวอย่างของการสรรสร้างเพื่อแสดงภูมิปัญญาท้องถิ่น”, ใน *เอกสารทางวิชาการทางวิชาการ พิพิธภัณฑท้องถิ่นในประเทศไทย*, (วันที่ 23-24 พฤศจิกายน 2539 จัดโดยศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร), หน้า 29

⁴⁴ แผนพัฒนาประชาสัมพันธ์ บ้านหนังตะลุงสุราติ ทรัพย์สิน.

⁴⁵ ทวี บุรณเขตต์, *เรื่องเดิม*, หน้า 29

⁴⁶ ข้อมูลจากการประชุมเครือข่ายเพื่อการวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑท้องถิ่น (ภาคใต้) จัดโดยศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร ระหว่างวันที่ 7-8 กุมภาพันธ์ 2547 ณ จังหวัดนครศรีธรรมราช.

“...วันนั้นผมตั้งใจมากที่มาเจอเพื่อนร่วมแก๊งค์เดียวกัน เพราะแถวบ้านผมเชื่อว่า ผมบ้าทำอะไรไร้สาระ มีแต่
หมดเงิน ไม่เห็นมีรายได้เข้าบ้านเลย สะสมของโบราณจนบ้านทรุดพัง เลี้ยงหนู เลี้ยงงูเท่า...” (ชัยวัฒน์ ไชยกุล
พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านลวง จังหวัดสตูล)

การเกิดพิพิธภัณฑ์เอกชนเริ่มมีมากขึ้นอีกระลอกราวทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา เช่น พิพิธภัณฑ์บ้านผื่น
จังหวัดเชียงราย (พ.ศ. 2533)⁴⁷ บ้านร้อยอันพันอย่าง จังหวัดเชียงใหม่ (พ.ศ. 2538)⁴⁸ บ้านเกวียนมุก จังหวัด
มุกดาหาร (พ.ศ. 2538)⁴⁹ พิพิธภัณฑ์เปลือกหอย จังหวัดภูเก็ต (พ.ศ. 2540)⁵⁰ พิพิธภัณฑ์สุภา จังหวัดเชียงใหม่
(พ.ศ. 2541) พิพิธภัณฑ์วิถีชีวิตชาวนาไทย บ้านลานแหลม จังหวัดนครปฐม (พ.ศ. 2542)⁵¹ บ้านพิพิธภัณฑ์
(พ.ศ. 2544)⁵² พิพิธภัณฑ์ปลาน้ำจืด จังหวัดสุราษฎร์ธานี (พ.ศ. 2544)⁵³ พิพิธภัณฑ์ผ้าโบราณสถาบันฯ จังหวัดเชียงใหม่
(พ.ศ. 2545)⁵⁴ เป็นต้น

กล่าวโดยสรุป การเกิดขึ้นของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในประเทศไทยสัมพันธ์เกี่ยวโยงอย่างแนบแน่นกับเงื่อนไข
และบริบททางสังคมในหลายระดับ แนวคิดและการรับรู้เกี่ยวกับพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในสังคมไทย มีการเปลี่ยนแปลง
ท่ามกลางเงื่อนไขและบริบทของสังคมแต่ละช่วงเวลา กล่าวได้ว่าระยะเริ่มแรกของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นของไทยโดยมาก
เกิดขึ้นที่วัด โดยมีหน่วยงานของรัฐเข้ามาจัดการ เนื่องจากรัฐมีแนวคิดที่ว่าของเก่าส่วนใหญ่ที่อยู่ในวัดนั้นเป็นทรัพย์สิน
แผ่นดิน เป็นสมบัติของชาติ ท้องถิ่นยังไม่มีความสามารถที่จะจัดการเองโดยลำพัง แม้กระทั่งต่อมา เมื่อรัฐขยายงาน
พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นให้กว้างขวางมากขึ้นผ่านสถาบันการศึกษาทั่วประเทศ ด้วยการตั้งศูนย์วัฒนธรรมขึ้นมา โดยนิยาม
บทบาทของศูนย์วัฒนธรรมในรูปของการให้การศึกษา ให้ความรู้แก่ประชาชน อย่างไรก็ตาม แผนงานและหลักคิดต่าง ๆ
ของศูนย์วัฒนธรรมก็รับมาจากส่วนกลาง ความสามารถพัฒนาองค์ความรู้ในท้องถิ่นตัวเองอย่างจริงจัง และบทบาท
ในการบริการสังคมในวงกว้างของศูนย์วัฒนธรรม จึงยังคงต้องถูกตั้งคำถาม ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่างานพิพิธภัณฑ์
ท้องถิ่นระยะแรกยังอิงอยู่กับศูนย์กลางอำนาจรัฐมากกว่าชุมชนและท้องถิ่น

เป็นเวลากว่าเกือบศตวรรษหลังจากเกิดพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นระยะแรก เมื่อรัฐเริ่มกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่นใน
ปี พ.ศ. 2537 ในช่วงเวลานี้เองพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเกิดขึ้นเป็นจำนวนมากอีกระลอกหนึ่ง เมื่อแนวคิดและการรับรู้เรื่อง

⁴⁷ กรมศิลปากร สำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ, นามานุกรมพิพิธภัณฑสถานในประเทศไทยภาคเหนือ (เล่ม 1), (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2546), หน้า 15.

⁴⁸ กรมศิลปากร สำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ, เรื่องเดียวกัน, หน้า 165.

⁴⁹ ข้อมูลจากการประชุมเครือข่ายเพื่อการวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ) จัดโดยศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร
ระหว่างวันที่ 27-28 ธันวาคม 2546 ณ จังหวัดมหาสารคาม.

⁵⁰ กุศล เอี่ยมอรุณ, เทียวทั่วไทยไปกับนายรอบรู้: ภูเก็ต, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สารคดี, 2543).

⁵¹ ข้อมูลจากการประชุมเครือข่ายเพื่อการวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น (ภาคกลาง-ตะวันตก) จัดโดยศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร
ระหว่างวันที่ 26-27 กรกฎาคม 2546 ณ จังหวัดนครปฐม.

⁵² บ้านพิพิธภัณฑ์, แนะนำบ้านพิพิธภัณฑ์, [Online]. Available: <http://www.houseofmuseums.org/information.htm> [Accessed 10
เมษายน 2547].

⁵³ ข้อมูลจากการประชุมเครือข่ายเพื่อการวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น (ภาคใต้) จัดโดยศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร ระหว่างวันที่ 7-8
กุมภาพันธ์ 2547 ณ จังหวัดนครศรีธรรมราช.

⁵⁴ กรมศิลปากร สำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ, เรื่องเดิม, หน้า 97.

พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเปลี่ยนไป พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นถูกนิยามให้มีบทบาทมากขึ้นต่อการบริการสังคมในฐานะเป็น “แหล่งเรียนรู้ตลอดชีวิต” นอกจากนี้ ยังมีการเชื่อมโยงพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเข้ากับเรื่องของสิทธิในการจัดการทรัพยากรในท้องถิ่น ที่จะต้องกระทำโดยคนในท้องถิ่นเองไม่ใช่หน่วยงานของรัฐ พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นมีความเกี่ยวข้องกับเรื่องของความสัมพันธ์เชิงอำนาจและสิทธิ เป็นกระบวนการเรียนรู้ทางวัฒนธรรมที่เริ่มต้นได้ในชุมชนหรือท้องถิ่นเอง โดยเป็นการเปิดพื้นที่ใหม่ให้ท้องถิ่นนิยามตนเอง ซึ่งมีลักษณะเป็นการคัดทานการครอบงำจากภายนอก ทั้งระดับส่วนกลางจนถึงระดับโลก ชื่อของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในยุคปัจจุบันจึงมักมีคำว่า “ท้องถิ่น” “พื้นบ้าน” เข้ามาร่วมอยู่ในชื่อเสมอ

ทั้งหมดที่กล่าวมาข้างต้นเป็นบริบทเชิงนโยบาย และความเปลี่ยนแปลงทางสังคมระดับมหภาค การเกิดขึ้นของพิพิธภัณฑ์แต่ละแห่งในท้องถิ่น และการก่อตัวของความสนใจและสำนึกในความเป็นพิพิธภัณฑ์แต่ละแห่ง ซึ่งมีความแตกต่างหลากหลายอยู่มาก บางแห่งอาจจะเกิดมาจากการริเริ่มของหน่วยงานของรัฐหรือราชการ และอาศัยทรัพยากรด้านต่าง ๆ จากภาครัฐ บางแห่งอาจจะเกิดโดยเอกเทศ หรือโดยความร่วมมือกันเองในชุมชน และไม่ต้องเกี่ยวข้องกับหน่วยงานราชการ ภาพของการสนองตอบ หรือตอบโต้ ต่อรองกับแนวความคิดที่ถูกนำเข้าจากภายนอก เป็นเนื้อหาที่จะนำเสนอในส่วนต่อไป.

- ส่วนที่ 4 -

วิธีการเก็บข้อมูล และข้อมูลพื้นฐาน

การวิจัยในระยะแรกเป็นการสำรวจ เพื่อเก็บข้อมูลพื้นฐานเรื่อง “พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในประเทศไทย” เมื่อเริ่มศึกษานั้น ปัญหาประการหนึ่งคือ การระบุว่า พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นคืออะไร ซึ่งก็ก่อให้เกิดปัญหาของการนิยามและการจำแนกประเภทอยู่พอสมควร เนื่องจากพิพิธภัณฑ์ที่อาจส่งเคราะห์เป็นพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น มีความหลากหลายมากทั้งในด้านชื่อที่เรียก บางแห่งเรียกพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นบ้าง พื้นบ้านบ้าง บางแห่งเรียกว่า ศูนย์วัฒนธรรม แต่ก็ยังมีลักษณะคล้ายกัน บางแห่งอาจมีหลายชื่อเรียก สิ่งที่จัดแสดงก็มีความแตกต่างกัน องค์กรหรือบุคคลที่ดูแล รวมทั้งประวัติความเป็นมา และบทบาทที่ทำในชุมชน ก็มีได้หลายลักษณะ ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ในขณะที่ต้องทำความรู้ของเราในเรื่องนี้ ยังมีจำกัด น่าจะเป็นการสำรวจในลักษณะที่กว้าง มากกว่าที่จะพยายามขีดเส้นล้อมกรอบลงไปอย่างเด็ดขาด ในเบื้องต้นว่าจะครอบคลุมเฉพาะพิพิธภัณฑ์บางลักษณะ สิ่งที่เราขีดเจนนคือ เราไม่ครอบคลุม พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พิพิธภัณฑ์ขนาดใหญ่ของหน่วยงานของรัฐ หรือเอกชน ในเมืองหลวง หรือเมืองใหญ่ พิพิธภัณฑ์ของสถานศึกษา แต่จะเน้นไปที่พิพิธภัณฑ์ที่แสดงเรื่องราวชีวิตของสามัญชนในบริเวณท้องถิ่นต่าง ๆ ซึ่งมีลักษณะบางอย่างที่มีความเฉพาะของตนเอง และเป็นลักษณะที่หล่อหลอมขึ้นมาจากวิถีชีวิต สิ่งแวดล้อม และประวัติศาสตร์ของกลุ่มคน

พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นเหล่านี้ มักจะเป็นพิพิธภัณฑ์ขนาดเล็ก และในขณะนี้ยังไม่มียานศึกษาใดที่ได้รวบรวมทำเนียบของพิพิธภัณฑ์ขนาดเล็กเหล่านี้ไว้ได้โดยครบถ้วนสมบูรณ์ ซึ่งอันที่จริงแล้วก็อาจจะเป็นสิ่งที่ไม่อาจเป็นไปได้ เนื่องจากในปัจจุบันมีความเคลื่อนไหวเรื่องพิพิธภัณฑ์สูงมาก มีโครงการพิพิธภัณฑ์ใหม่ ๆ เกิดขึ้นตลอดเวลา บางแห่งที่เคยมีชื่ออยู่อาจปิดไป หรือสถานที่บางแห่งที่เก็บของสะสมไว้ อาจไม่ได้ประกาศว่าเป็นพิพิธภัณฑ์ เป็นต้น ดังนั้นวัตถุประสงค์ของการสำรวจคือ การจัดทำทำเนียบพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในเบื้องต้น เพื่อไว้ใช้เปรียบเทียบดูความเคลื่อนไหวที่กำลังจะเกิดขึ้นต่อไปในอนาคต

วิธีการเก็บข้อมูล อาจแบ่งได้เป็น 3 ส่วนใหญ่ ๆ ส่วนแรก เป็นการเก็บข้อมูลจากเอกสาร โดยค้นหาจากรายชื่อของพิพิธภัณฑ์ที่ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธรเคยรวบรวมไว้เป็นทำเนียบนาม และจัดใส่ไว้ในเว็บไซต์ของศูนย์ รวมทั้งเก็บรวบรวมจากฐานข้อมูลเดิม ซึ่งได้มาจากแบบสอบถามที่ศูนย์ฯ ส่งออกไปตั้งแต่ประมาณปี พ.ศ.2540 จากรายงานการสำรวจพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นของศูนย์ฯ ที่ได้เคยทำมา นอกจากนั้นได้ค้นหาเพิ่มเติมจากแหล่งต่าง ๆ ได้แก่ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ซึ่งได้สำรวจและรวบรวมไว้ส่วนหนึ่ง หนังสือนามานุกรมพิพิธภัณฑ์สถานในประเทศไทย ภาคเหนือ ของสำนักพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ข้อมูลจากมูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์ เว็บไซต์ของจังหวัดต่าง ๆ เอกสารคู่มือการท่องเที่ยว หนังสือพิมพ์ จดหมายข่าว นิตยสาร และวารสารต่าง ๆ ที่นำเสนอเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมท้องถิ่น เช่น เมืองโบราณ ศิลปวัฒนธรรม สารคดี ทักษิณคดี แลได้ รุสมีแล รวมถึงหนังสือแนะนำจังหวัด หนังสือประวัติศาสตร์และโบราณคดีภูมิภาคต่าง ๆ สารานุกรมวัฒนธรรม ฯลฯ งานวิจัยทั้งที่เกี่ยวกับเรื่องพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ซึ่งยังมีจำนวนไม่มากนัก และงานวิจัยที่ไม่เกี่ยวข้องกับพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นโดยตรง แต่เกี่ยวข้องกับมิติทางสังคมวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ ท้องถิ่นศึกษา ชุมชนศึกษา ภูมิปัญญาชาวบ้าน การเคลื่อนไหวทางสังคม ความ

เข้มแข็งของชุมชน ฯลฯ ซึ่งได้จากรายชื่องานวิจัยที่ได้รับทุนสนับสนุนจากแหล่งทุนวิจัยหลัก ๆ ภายในประเทศอย่าง สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ สภาวิจัยแห่งชาติ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ตลอดจนรายงานวิจัยที่ตีพิมพ์หรือนำเสนอในเวทีสัมมนา และการประชุมทางวิชาการต่าง ๆ

นอกจากข้อมูลทางเอกสารแล้วยังได้สอบถามจากนักวิชาการพิพิธภัณฑ์หลายท่าน ได้แก่ รศ.ศรีศักร วัลลิโภดม และคณะฯ ผศ.อภิญา บัวสรวง มหาวิทยาลัยมหิดล อ.ปฐมฤกษ์ เกตุทัต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ดร.สุภาพร นาคบัลลังค์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ อ.บุปผา จิระพงษ์ สถาบันราชภัฏเชียงใหม่ ผศ.ชุติมา เวทการ สถาบันราชภัฏลำปาง รศ.ดร.ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ และ อ.สมชาย นิลอาธิ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ผศ.แสงอรุณ กนกพงษ์ชัย มหาวิทยาลัยหัวเฉียวเฉลิมพระเกียรติ เป็นหลัก

ส่วนที่สองนั้น เป็นการเก็บข้อมูลภาคสนาม ใช้วิธีการเดินทางไปสำรวจเองโดยทีมวิจัยของศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร มีการเดินทางไปสำรวจภาคสนามในระยะเวลาที่ 1 (กรกฎาคม 2546 - เมษายน 2547) รวมทั้งสิ้น 8 ครั้ง ดังต่อไปนี้

ครั้งที่ 1 วันจันทร์ที่ 11 สิงหาคม 2546 (สมุทรปราการ – ฉะเชิงเทรา – จันทบุรี)

พิพิธภัณฑ์ศูนย์วัฒนธรรมอำเภอบางพลี โรงเรียนบางพลีราษฎร์บำรุง จ.สมุทรปราการ
ชมรมดนตรีไทย โรงเรียนวัดบางโรง ต.บางโรง กิ่ง อ.คลองเขื่อน จ.ฉะเชิงเทรา
ศูนย์บูรณะหอไตรวัดตะกาดเจ้า วัดตะกาดเจ้า อ.ท่าใหม่ จ.จันทบุรี

ครั้งที่ 2 วันอังคารที่ 19 สิงหาคม 2546 (นครนายก – ปราจีนบุรี)

พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นบ้านปากพลี วัดโพธิ์ปากพลี ต.ปากพลี อ.ปากพลี จ.นครนายก
พิพิธภัณฑ์วัดฝั่งคลอง ต.เกาะหวาย อ.ปากพลี จ.นครนายก
พิพิธภัณฑ์วัดสว่างาม ต.บางบริบูรณ์ อ.เมือง จ.ปราจีนบุรี
พิพิธภัณฑ์วัดแก้วพิจิตร ต.บางบริบูรณ์ อ.เมือง จ.ปราจีนบุรี
พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดบางแตน ต.บางแตน อ.บ้านสร้าง จ.ปราจีนบุรี

ครั้งที่ 3 วันเสาร์ที่ 23 สิงหาคม 2546 (ระยอง – จันทบุรี)

พิพิธภัณฑ์หนังใหญ่วัดบ้านดอน ต.เชิงเนิน อ.เมือง จ.ระยอง
พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดเขากระโดน ต.ชากโดน อ.แกลง จ.ระยอง
ศูนย์ศิลปวัฒนธรรมของ โรงเรียนคลองพลูวิทยา ต.ตะเคียนทอง กิ่ง อ.เขาฉกรรจ์ จ.จันทบุรี

ครั้งที่ 4 วันพฤหัสบดีที่ 28 – วันอาทิตย์ที่ 31 สิงหาคม 2546 (มหาสารคาม – ร้อยเอ็ด – กาฬสินธุ์)

พิพิธภัณฑ์วัดมหาชัย อ.เมือง จ.มหาสารคาม
พิพิธภัณฑ์บ้านเชียงเหียน ต.เขวา อ.เมือง จ.มหาสารคาม
วัดปรางค์กู๋ ต.เขวา อ.เมือง จ.มหาสารคาม
พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดพุทธมงคล อ.กันทรวิชัย จ.มหาสารคาม
พิพิธภัณฑ์บ้านอีสาน สถาบันวลัยรุกขเวช สถานปฏิบัติการนาฏน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

วัดโพธาราม บ้านดงบัง ต.ดงบัง อ.นาตุ้ม จ.มหาสารคาม

วัดท่าม่วง ต.ท่าม่วง อ.เสลภูมิ จ.ร้อยเอ็ด

วัดกลางมิ่งเมือง อ.เสลภูมิ จ.ร้อยเอ็ด

วัดโพธิ์ชัยเสมาราม (ศาลาหน้า) อ.กมลาไสย จ.กาฬสินธุ์

เมืองโบราณฟ้าแดดสงยาง ต.กมลาไสย อ.กมลาไสย จ.กาฬสินธุ์

พิพิธภัณฑ์วัฒนธรรมท้องถิ่นและภูมิปัญญาชาวบ้าน โรงเรียนไตรรัตน์วิทยาคม อ.กมลาไสย จ.กาฬสินธุ์

พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นผู้ไท หอเย็น วัดสิมนาโก อ.กุฉินารายณ์ จ.กาฬสินธุ์

พิพิธภัณฑ์ปลาหิน 160 ล้านปี วัดป่าพุทธบุตร ต.กุศลคุ้มใหม่ อ.เขาวง จ.กาฬสินธุ์

ครั้งที่ 5 วันจันทร์ที่ 22 – วันพฤหัสบดีที่ 25 กันยายน 2546 (ลำพูน – ลำปาง)

เมืองโบราณเวียงกุมกาม อ.เมือง จ.ลำพูน

พิพิธภัณฑ์วัดพระยืน อ.เมือง จ.ลำพูน

พิพิธภัณฑ์วัดต้นแก้ว บ้านเวียงยอง ต.เวียงยอง อ.เวียงยอง จ.ลำพูน

วัดพระธาตุหริภุญไชย ถนนไชยมงคล ต.ในเมือง อ.เมือง จ.ลำพูน

วัดปงยางครก ต.ปงยางครก อ.ห้างฉัตร จ.ลำปาง

วัดศรีรองเมือง อ.เมือง จังหวัดลำปาง

พิพิธภัณฑ์วัดไหล่หิน ต.ไหล่หิน อ.เกาะคา จ.ลำปาง

พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติลำปาง วัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม อ.เมือง จ.ลำปาง

พิพิธภัณฑ์เขลางค์นคร วัดพระเจดีย์ขาวหลัง ต.ต้นธงชัย อ.เมือง จ.ลำปาง

ครั้งที่ 6 วันพุธที่ 14 มกราคม 2547 (ลพบุรี)

พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติสมเด็จพระนารายณ์ อ.เมือง จ.ลพบุรี

พิพิธภัณฑ์สถานบ้านโป่งมะนาว วัดโป่งมะนาว ต.ห้วยขุนราม อ.พัฒนานิคม จ.ลพบุรี

ครั้งที่ 7 วันศุกร์ที่ 16 – วันพุธที่ 21 มกราคม 2547

(สุราษฎร์ธานี – นครศรีธรรมราช – พัทลุง – ตรัง – กระบี่ – สงขลา)

พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านไชยา ต.ตลาดไชยา อ.ไชยา จ.สุราษฎร์ธานี

เมืองโบราณไชยา (วัดเวียง – วัดหลง – วัดกลาง) อ.ไชยา จ.สุราษฎร์ธานี

พิพิธภัณฑ์ปลาหิน ต.ดอนสัก อ.ดอนสัก จ.สุราษฎร์ธานี

พิพิธภัณฑ์วัดเขาสวรรณประดิษฐ์ ต.ดอนสัก อ.ดอนสัก จ.สุราษฎร์ธานี

พิพิธภัณฑ์วัดเขาขุนพนม อ.พรหมคีรี จ.นครศรีธรรมราช

ศรีธรรมราชพิพิธภัณฑ์สถาน วัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร อ.เมือง จ.นครศรีธรรมราช

พิพิธภัณฑ์บ้านหนังตะลุงชาติ ทรัพย์สิน ต.ในเมือง อ.เมือง จ.นครศรีธรรมราช

พิพิธภัณฑ์วัดพะโคะ ต.ชุมพล อ.สทิงพระ จ.สงขลา

พิพิธภัณฑ์ภัทรศิลปะสงวร วัดมณีมาวาสวรมหาวิหาร ต.บ่อทราย อ.เมือง จ.สงขลา

พิพิธภัณฑ์คติชนวิทยา สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยทักษิณ อ.เมือง จ.สงขลา

พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านควนเนียง โรงเรียนควนเนียงศึกษา อ.ควนเนียง จ.สงขลา

พิพิธภัณฑ์ของชาติ วัดเขียนบางแก้ว อ.เขาชัยสน จ.พัทลุง

พิพิธภัณฑ์พระครูพิทักษ์ชัยเขต วัดรัตนาราม ต.ท่ามะเดื่อ อ.บางแก้ว จ.พัทลุง

ศูนย์ศิลปหัตถกรรมบางแก้ว (ครูอิม จันทรู่ม ช่างแกะสลักหนังตะลุง) ต.ท่ามะเดื่อ อ.บางแก้ว จ.พัทลุง

พิพิธภัณฑ์มรดกพื้นเมืองตำบลนาหมื่นศรี กลุ่มทอผ้าานหมื่นศรี อ.นาโยง จ.ตรัง

พิพิธภัณฑ์วัดคลองท่อม ต.คลองท่อมใต้ อ.คลองท่อม จ.กระบี่

ครั้งที่ 8 วันอาทิตย์ที่ 18 – วันพุธที่ 21 เมษายน 2547 (แพร่)

เวียงต้า อ.ลอง จ.แพร่

วัดพระธาตุพระลอ เวียงสอง อ.สอง จ.แพร่

วัดพระธาตุช่อแฮ – บ้านป่าแดง อ.เมือง จ.แพร่

วัดพระธาตุจอมแจ้ง ต.ป่าแดง อ.เมือง จ.แพร่

พิพิธภัณฑ์วัดพระหลวง อ.เมือง จ.แพร่

วัดจอมสวรรค์ อ.เมือง จ.แพร่

คุ้มเจ้าหลวงเมืองแพร่ อ.เมือง จ.แพร่

บ้านวงศ์บุรี ต.ในเวียง อ.เมือง จ.แพร่

บ้านประทับใจ ต.ป่าเมต อ.เมือง จ.แพร่

วัดพระบรมธาตุถิ่นแดนหลวง ต.บ้านถิ่น อ.เมือง จ.แพร่

บ้านลุงสอน (เก็บสะสมของโบราณ) อ.เมือง จ.แพร่

วัดพระธาตุสุโทนมงคลคีรีฯ อ.เด่นชัย จ.แพร่

การสำรวจในลักษณะนี้มีเวลาไม่มากนักสำหรับแต่ละที่ เนื่องจากต้องรีบเร่งแข่งกับเวลา แต่ก็สามารถเก็บข้อมูลสภาพทั่วไปของพิพิธภัณฑ์แต่ละแห่ง ชาวของที่มียอยู่ และได้พูดคุยกับผู้ดูแล ซึ่งมักจะเป็นพระสงฆ์ การพูดคุยทำให้ได้ทราบความเป็นมาของการก่อตั้งพิพิธภัณฑ์ ความคิดเบื้องหลังการก่อตั้ง การดำเนินงาน กิจกรรม และความเกี่ยวข้องกับองค์กรต่าง ๆ สมาชิกในชุมชน และผู้ที่มาจากภายนอก และได้ทราบถึงปัญหาโดยสังเขปของพิพิธภัณฑ์

ส่วนที่สาม นอกจากข้อมูลจากเอกสารและการสำรวจภาคสนามเองแล้ว ข้อมูลหลักอีกส่วนหนึ่งได้มาจากการจัดการประชุมเครือข่ายพิพิธภัณฑ์ ซึ่งเป็นการเชิญตัวแทนจากพิพิธภัณฑ์ในท้องถิ่น มาร่วมพูดคุย แลกเปลี่ยนประสบการณ์กัน เพื่อสำรวจสภาพการโดยทั่วไปของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ลักษณะพื้นฐานของพิพิธภัณฑ์ ปัญหาและความต้องการ การจัดการประชุมนี้เกิดขึ้นทั้งหมด 5 ครั้งด้วยกัน¹ ในเวลา 8 เดือน คือ ระหว่างเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2546 ถึง เดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2547

¹ สรุปภาพการประชุมเครือข่ายฯ แต่ละภูมิภาค รายชื่อผู้เข้าร่วมประชุม และบันทึกการประชุมโดยสังเขป โปรดดูได้ที่ภาคผนวก.

- ครั้งที่ 1 การประชุมเครือข่ายเพื่อการวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น (ภาคกลาง – ตะวันตก)
26 - 27 กรกฎาคม พ.ศ. 2546 ณ โรงแรมริเวอร์ จังหวัดนครปฐม
- ครั้งที่ 2 การประชุมเครือข่ายเพื่อการวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น (ภาคตะวันออก)
6 - 7 กันยายน พ.ศ. 2546 ณ โรงแรมพี.เอ็ม.วาย. บีช รีสอร์ท จังหวัดระยอง
- ครั้งที่ 3 การประชุมเครือข่ายเพื่อการวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น (ภาคเหนือ)
14 - 15 ตุลาคม พ.ศ. 2546 ณ โรงแรมลำปางเวียงทอง จังหวัดลำปาง
- ครั้งที่ 4 การประชุมเครือข่ายเพื่อการวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ)
27 - 28 ธันวาคม พ.ศ. 2546 ณ โรงแรมตักสิลา และสถาบันวิจัยวลัยรุกขเวช
สถานีวิจัยนาควิน มหวิทยาลัยมหาสารคาม จังหวัดมหาสารคาม
- ครั้งที่ 5 การประชุมเครือข่ายเพื่อการวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น (ภาคใต้)
7 - 8 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2547 ณ โรงแรมแกรนด์ปาร์ค จังหวัดนครศรีธรรมราช

จุดที่เลือกจัดการประชุม ได้พยายามจะให้มีการกระจายตามภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศ เพื่อให้เห็นภาพความหลากหลายของพิพิธภัณฑ์ในแต่ละท้องถิ่น และเกิดเครือข่ายที่กว้างขวางพอสมควร

การจัดการประชุมในแต่ละครั้ง มีรูปแบบและกระบวนการทำนองเดียวกัน กล่าวคือในขั้นแรก ผู้วิจัยได้ติดต่อหน่วยงาน หรือนักวิชาการในแต่ละภูมิภาค ที่มีประสบการณ์หรือทำงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพิพิธภัณฑ์ในแต่ละที่ เพื่อที่จะสอบถามภูมิหลัง จำนวนพิพิธภัณฑ์ แหล่งที่ควรจะไปสำรวจ และบุคคลที่ควรที่จะเชิญมาร่วมประชุม รวมทั้งอาจขอให้ช่วยประสานงานกับพิพิธภัณฑ์แต่ละแห่ง เพื่อติดต่อในขั้นแรก

ผู้ช่วยให้ข้อมูลเบื้องต้น และประสานงานกับพิพิธภัณฑ์ในท้องถิ่น มีลักษณะแตกต่างกันไปตามแต่ละภูมิภาคดังนี้

ในภาคตะวันตก ได้อาศัยประสบการณ์ของพิพิธภัณฑ์หุ่นขี้ผึ้งไทย โดยเฉพาะ คุณชำนาญ ส่งแสงทอง เจ้าหน้าที่ด้านมวลชนสัมพันธ์ ซึ่งได้สำรวจพิพิธภัณฑ์ชาวบ้านในท้องที่จังหวัดนครปฐม และจังหวัดใกล้เคียง และรู้จักชุมชนต่าง ๆ เป็นอย่างดี

ส่วนในภาคตะวันออกนั้น ได้ติดต่อนักวิชาการของมหาวิทยาลัยหัวเฉียว ซึ่งมีนักวิชาการที่เคยสำรวจพิพิธภัณฑ์และโครงการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ต่าง ๆ อยู่บ้าง และเคยมีการประเมินโครงการที่ได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม (SIF) ซึ่งก็มีหลายโครงการที่เกี่ยวข้องกับการจัดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

สำหรับภาคเหนือ ได้ติดต่อนักวิชาการของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ลำปาง ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ สถาบันราชภัฏเชียงใหม่ และลำปาง ซึ่งดูจะมีเครือข่ายที่รู้จักกันดีอยู่แล้ว

ในภาคอีสาน ได้อาศัยความร่วมมือ ประสานงานของนักวิชาการมหาวิทยาลัยมหาสารคาม บางท่านที่ได้เคยสนับสนุนวัด และชุมชน จัดทำพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นมาแล้ว บางท่านมีประสบการณ์ให้ความคิดเห็นในการจัดพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ และพิพิธภัณฑ์ของเทศบาลด้วย

ท้ายที่สุดในการภาคใต้นั้น เราได้ประสานงานการจัดประชุมและรวบรวมรายชื่อพิพิธภัณฑ์ จากการเดินทางไปสำรวจพิพิธภัณฑ์ภาคสนามโดยคณะผู้วิจัยเอง แต่ก็ได้รับคำแนะนำจาก ศ.สุริวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ ซึ่งเป็นผู้ก่อตั้ง

สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยทักษิณ และได้รายชื่อส่วนหนึ่งจาก อ.เบญจวรรณ บัวขวัญ สถาบันวัฒนธรรมศึกษากัลยาณิวัฒนา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี

การจัดประชุมแต่ละครั้ง ใช้เวลา 2 วัน มีผู้เข้าร่วมประชุมแต่ละครั้งประมาณ 30 - 40 ท่าน จากพิพิธภัณฑ์ประมาณ 20 - 25 แห่งในแต่ละที่ ลักษณะของการประชุม ส่วนแรกเป็นการบรรยายนำสั้น ๆ โดยนักวิชาการ เพื่อนำเสนอทิศทางของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ที่มีรูปแบบหลากหลาย แต่มีหลักการในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ และองค์ความรู้ของวัฒนธรรมท้องถิ่น หลังจากนั้น จะเป็นการเดินทางไปชมพิพิธภัณฑ์ในบริเวณใกล้เคียงประมาณ 2-3 แห่ง เพื่อให้เห็นลักษณะที่หลากหลาย และระหว่างนั้นจะเป็นโอกาสให้ผู้เข้าร่วมประชุม ซึ่งมาจากภูมิหลังหลากหลาย ได้สร้างความคุ้นเคย และแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างกัน และส่วนที่สามเป็นการประชุม เพื่อให้พิพิธภัณฑ์แต่ละแห่งเล่าถึงประสบการณ์ของตนเอง เสนอแนะรูปแบบความร่วมมือในอนาคตของเครือข่าย และให้ความคิดเห็นว่าต้องการให้ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธรสนองตอบความต้องการโดยของต้นบ้าง

เนื่องจากการสังเคราะห์เนื้อหาของรายงานการสำรวจ อยู่บนพื้นฐานของข้อมูลที่ได้รับมาจากการสำรวจ และการจัดประชุม คณะผู้วิจัยใคร่ขอกล่าวไว้ ณ ที่นี้ว่า เราเองตระหนักถึงความจำกัดบางประการของข้อมูล อันเป็นสิ่งทีหลีกเลี่ยงได้ยาก ด้วยเงื่อนไขของการสำรวจในลักษณะข้างต้น และมีความพยายามในการก้าวข้ามข้อจำกัดเหล่านั้นเท่าที่จะทำได้ ดังนี้

ข้อจำกัดประการแรกคือ ข้อมูลต่าง ๆ ที่ได้มานั้น เกือบทั้งหมด เป็นคำให้การจากมุมมองของผู้ดูแลพิพิธภัณฑ์ อยู่ในปัจจุบัน บางท่านเป็นผู้ที่ริเริ่มก่อตั้งบุกเบิกมาด้วยตนเอง บางท่านก็ได้รับมรดกของพระภิกษุที่เป็นเจ้าอาวาสที่ริเริ่มมาก่อน บางครั้งก็เป็นพระหรือเณรที่มีหน้าที่ไขกุญแจ พาเข้าไปชม แต่ไม่สามารถให้ข้อมูลใด ๆ ได้ ดังนั้นข้อมูลส่วนที่ยังขาดหายไปอยู่มากจากงานสำรวจ คือ บริบท ของการก่อตัวและดำรงอยู่ของพิพิธภัณฑ์เหล่านั้นในชุมชน ต่างๆ เราไม่ค่อยเห็นว่า มีกลุ่มคนใดอีกบ้าง นอกเหนือจากคนทำพิพิธภัณฑ์ที่จะมีบทบาทเกี่ยวข้องด้วยอย่าง สม่ำเสมอ เราไม่สามารถจะทราบได้ว่า ชาวบ้าน ที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้วัดที่มีพิพิธภัณฑ์มีทัศนะอย่างไร เคยเข้ามาดูหรือไม่ ในโอกาสใด หรือครูในโรงเรียนที่อยู่ข้างเคียง มีความคิดความเห็นอย่างไร หรือคิดว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของพิพิธภัณฑ์หรือไม่ เป็นต้น ในกรณีที่ทำได้ เมื่อเราเข้าไปสำรวจโดยมีผู้วิจัยหลายคน ก็พยายามจะแยกกันไปคุยกับคนกลุ่มต่าง ๆ เท่าที่จะสามารถทำได้ ซึ่งก็อาจจะทำได้ไม่มากนัก แต่ในหลายกรณีก็ทำให้เกิดคำถาม ที่น่าจะค้นหา คำตอบในการศึกษาที่ต้องทำในลักษณะที่เราจะลึกลงไป

ข้อจำกัดประการที่สอง การถามความคิดเห็นจากผู้ทำพิพิธภัณฑ์ โดยเฉพาะในเรื่องของการประเมิน บทบาทของพิพิธภัณฑ์นั้น มักจะทำในบรรยากาศของการพบกันเป็นครั้งแรก ระหว่างผู้มาร่วมประชุมกับผู้วิจัย และระหว่างผู้มาร่วมประชุมด้วยกันเอง ดังนั้นลักษณะของคำบอกเล่าต่าง ๆ มักจะเริ่มด้วยคำบอกเล่าที่เป็นทางการ บางครั้งก็สงวนท่าที และบางครั้งก็ต้องการจะเสนอภาพของตนเองในทางบวก ทำให้เราไม่สามารถจะแยกแยะได้ว่า คำบอกเล่าเหล่านั้นเป็นภาพของบทบาท "ที่ควรจะเป็น" หรือ "เชิงอุดมคติที่อยากจะเป็น" หรือ เป็นสภาพที่เกิดขึ้นจริง ๆ ในชีวิตประจำวัน อย่างไรก็ตาม เราก็มีข้อสังเกตว่า ระดับของความเป็นทางการนั้น มักจะผกผันไปกับกลุ่มของผู้ที่มาร่วมประชุม ในการประชุมที่มีผู้ดูแลพิพิธภัณฑ์ที่เป็นข้าราชการ หรือมีตำแหน่งทางการค่อนข้างมาก ภาษาที่เป็นสูตรทางการก็จะมีค่อนข้างมากตามไปด้วย

ข้อจำกัดประการที่สาม ในเรื่องของการประเมินความต้องการ และรูปแบบของความช่วยเหลือนั้น ข้อมูลที่

ได้มา มักจะเคลือบแฝงด้วยความเข้าใจว่า จะสามารถคาดหวังอะไรได้บ้างจากศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดประการหนึ่ง คือพิพิธภัณฑสถานส่วนมากจะกล่าวว่า ขาดแคลนงบประมาณ ทำให้ไม่สามารถขยับขยายอาคารสถานที่ได้ ปัญหาการขาดงบประมาณมักเป็นสิ่งที่จะได้รับทราบเป็นอันดับต้น ๆ แต่ว่าเมื่อได้ทำความเข้าใจว่า ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธรสนับสนุนได้เฉพาะด้านวิชาการ ไม่สามารถสนับสนุนงบประมาณการก่อสร้างอาคารได้ คำตอบในเรื่องความต้องการก็จะเน้นไปที่ความช่วยเหลือทางวิชาการแต่อย่างเดียว เป็นต้น ในกรณีเหล่านี้ เราจึงไม่สามารถที่จะระบุได้อย่างมั่นใจว่าพิพิธภัณฑสถานมีความเห็นว่า ตนเองจัดลำดับความสำคัญของความต้องการความช่วยเหลือไว้อย่างไรแน่

อย่างไรก็ตาม ข้อจำกัดเหล่านี้ก็เป็นข้อจำกัดสามัญของการทำงานวิจัยแบบสำรวจภาพกว้าง และความจำกัดหรือช่องว่างนี้ สามารถจะนำไปสร้างเป็นคำถามสำหรับงานวิจัยในระดับลึกต่อไปได้.

ข้อมูลพื้นฐาน

ตารางข้างล่างนี้ เป็นการสรุปภาพรวมเชิงปริมาณของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นที่ได้สำรวจไปในระยะที่ 1 ตารางที่หนึ่ง แสดงจำนวนของพิพิธภัณฑ์ทั้งหมดที่มีอยู่ในทำเนียบพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในประเทศไทย โดยจำแนกตามภาค และในแต่ละภาคจำแนกให้เห็นว่า ระดับความรู้จักคุ้นเคย ตั้งแต่น้อยที่สุด ไปหามากที่สุด คือ

- ระดับที่ 1 เป็นพิพิธภัณฑ์ที่เพียงแต่รู้จักชื่อนั้น
- ระดับที่ 2 คือพิพิธภัณฑ์ที่มีข้อมูลประกอบจากเอกสารและสื่อสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ
- ระดับที่ 3 เป็นพิพิธภัณฑ์ที่ส่งตัวแทนมาร่วมการประชุมเครือข่ายฯ
- ระดับที่ 4 คือพิพิธภัณฑ์ที่ได้ไปสำรวจภาคสนามโดยคณะผู้วิจัยเอง

ข้อสรุปจากตารางที่หนึ่งนี้ กล่าวได้ว่า พิพิธภัณฑ์ที่คณะผู้วิจัยได้สำรวจอย่างใกล้ชิดนั้น มีจำนวนเพียงหนึ่งในห้าของพิพิธภัณฑ์ที่จัดได้ว่าเป็นพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในประเทศไทย และในขณะนี้จำนวนพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นทั้งหมดที่มีรายชื่ออยู่ในทำเนียบพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นจากการสำรวจระยะที่ 1 คือ เกือบ 350 แห่ง

ตารางที่ 1 พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในประเทศไทย จำแนกตามภาคและระดับความรู้จักของคณะผู้วิจัย

ระดับความรู้จัก (พิพิธภัณฑ์)	ภาคเหนือ		ภาคใต้		ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ		ภาคอีสาน		ภาคกลาง-ตะวันตก		รวม	
	จำนวน	%	จำนวน	%	จำนวน	%	จำนวน	%	จำนวน	%	จำนวน	%
1. มีชื่ออยู่ในทำเนียบพิพิธภัณฑ์	5	3.47	20	34.48	5	20.00	31	46.27	19	34.55	80	22.92
2. มีข้อมูลเอกสาร - สื่อสิ่งพิมพ์	114	79.17	11	18.97	1	4.00	11	16.42	4	7.27	141	40.40
3. เข้าร่วมการประชุมเครือข่ายฯ	18	12.50	10	17.24	8	32.00	17	25.37	9	16.36	62	17.77
4. เดินทางไปสำรวจภาคสนาม	7	4.86	17	29.31	11	44.00	8	11.94	23	41.82	66	18.91
รวม	144	100.00	58	100.00	25	100.00	67	100.00	55	100.00	349	100.00

ตารางที่สอง แสดงจำนวนพิพิธภัณฑ์กลุ่มที่มาร่วมประชุมเครือข่ายฯ 5 ครั้ง รวมทั้งสิ้น 128 แห่ง จำแนกตามภาค และตามประเภทของวัตถุสิ่งของที่เก็บสะสม ข้อสรุปจากตารางนี้ กล่าวได้ว่า พิพิธภัณฑ์ส่วนใหญ่เก็บของที่เกี่ยวกับวัดและศาสนิก และของที่แสดงวิถีชีวิตท้องถิ่น

ตารางที่ 2 พิพิธภัณฑ์ที่เข้าร่วมประชุมและได้สำรวจ จำแนกตามภาคและเนื้อหาของสิ่งที่เก็บสะสม

ประเภท เนื้อหา/ สิ่งที่สะสม (เฉพาะที่เข้า ร่วมประชุม ที่ได้สำรวจ)	ภาคเหนือ		ภาคใต้		ภาคตะวันออก		ภาคอีสาน		ภาคกลาง- ตะวันตก		รวม	
	จำนวน	%	จำนวน	%	จำนวน	%	จำนวน	%	จำนวน	%	จำนวน	%
พิพิธภัณฑ์ แนววัด ท้องถิ่น	1	4.00	0	0.00	0	0.00	0	0.00	4	12.50	5	3.90
พิพิธภัณฑ์ ที่เกี่ยวข้อง กับวัด และ ศาสนิก	9	36.00	7	25.93	6	31.58	5	20.00	9	28.13	36	28.13
พิพิธภัณฑ์ เกี่ยวกับ โบราณคดี	2	8.00	2	7.41	0	0.00	4	16.00	2	6.25	10	7.81
พิพิธภัณฑ์ ธรรมชาติ- วิทยา	0	0.00	0	0.00	0	0.00	1	4.00	0	0.00	1	0.78
พิพิธภัณฑ์ ที่เกี่ยวข้อง ชาติพันธุ์	2	8.00	0	0.00	1	5.26	1	4.00	3	9.38	7	5.47
พิพิธภัณฑ์ วิถีชีวิต ท้องถิ่น	7	28.00	7	25.93	9	47.37	11	44.00	11	34.38	45	35.16
พิพิธภัณฑ์ เฉพาะ ประเด็น	4	16.00	8	29.63	3	15.79	3	12.00	3	9.38	21	16.41
พิพิธภัณฑ์ ของสะสม ส่วนบุคคล	0	0.00	3	11.11	0	0.00	0	0.00	0	0.00	3	2.34
รวม	25	100.00	27	100.00	19	100.00	25	100.00	32	100.00	128	100.00

ตารางที่ 3 แสดงพิพิธภัณฑที่เข้าร่วมประชุม จำแนกตามประเภทขององค์กรที่บริหารจัดการ ซึ่งโดยสรุปแล้ววัด และองค์กรของชุมชน ทำหน้าที่เป็นผู้ดูแลพิพิธภัณฑท้องถิ่นเป็นส่วนใหญ่

ตารางที่ 3 พิพิธภัณฑที่เข้าร่วมประชุมและได้สำรวจ จำแนกตามภาคและประเภทองค์กรที่บริหารจัดการ

ประเภท การบริหาร จัดการ [เฉพาะพิพิธภัณฑ ที่เข้าร่วมประชุม และที่ได้สำรวจ]	ภาคเหนือ		ภาคใต้		ภาค ตะวันออก		ภาคอีสาน		ภาคกลาง- ตะวันออก		รวม	
	จำนวน	%	จำนวน	%	จำนวน	%	จำนวน	%	จำนวน	%	จำนวน	%
วัด	9	36.00	9	33.33	7	36.84	12	48.00	11	34.38	48	37.50
โรงเรียน	5	20.00	2	7.41	6	31.58	6	24.00	3	9.375	22	17.18
สถานบันอุดมศึกษา	0	0.00	2	7.41	0	0.00	2	8.00	1	3.125	5	3.91
เอกชน	3	12.00	6	22.22	1	5.26	1	4.00	5	15.63	16	12.50
องค์กรชุมชน	7	28.00	5	18.52	3	15.79	4	16.00	12	37.5	31	24.22
อื่นๆ	1	4.00	3	11.11	2	10.53	0	0	0	0	6	4.69
รวม	25	100.00	27	100.0	19	100.0	25	100.0	32	100.0	128	100.0

- ส่วนที่ 5 -

ความหลากหลายของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น

รายงานส่วนนี้จะเป็นการกล่าวถึงความหลากหลายของพิพิธภัณฑ์ที่เข้าร่วมประชุม และที่คณะผู้วิจัยได้มีประสบการณ์จากการสำรวจภาคสนาม เพื่อจะเสนอภาพของความเคลื่อนไหวตื่นตัวที่เกิดขึ้นในแต่ละบริเวณ ซึ่งก็มีลักษณะคล้ายกันบ้าง และแตกต่างจากกันบ้าง คำถามที่คณะผู้วิจัยให้ความสนใจ ได้แก่ (1) การก่อตัวของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นแต่ละแห่ง เกิดมาจากปัจจัยอะไร มีบุคคลหรือกลุ่มคนใดเกี่ยวข้อง และมีกระบวนการอย่างไร เท่าที่มีข้อมูล (2) เป็นการนำเสนอในเบื้องต้นว่า พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นมีความหมายทางวัฒนธรรมอย่างไรสำหรับชุมชนและท้องถิ่น ความหมายนั้นอยู่ในรูปแบบของสิ่งของ วัตถุที่เลือกมาจัดแสดง กิจกรรม หรือกระบวนการอะไร และความหมายเหล่านี้ สามารถแสดงถึงสภาพชีวิตท้องถิ่น ความเปลี่ยนแปลง หรือประเด็นปัญหาทางวัฒนธรรมอย่างไร

เพื่อที่จะให้เห็นภาพของความหลากหลายของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น จะขอเล่าถึงตัวอย่างบางตัวอย่างที่ได้พบมาจากการสำรวจและจัดประชุมในแต่ละภาค ควรจะกล่าวไว้แต่ต้นว่า ภาคเป็นหน่วยที่เกิดมาจากการปกครอง มิใช่หน่วยทางวัฒนธรรม ที่แสดงลักษณะเด่นของความเป็นท้องถิ่น อันที่จริงแล้ว สิ่งที่พบในภาคต่าง ๆ นั้น มีทั้งความแตกต่างกัน และความคล้ายคลึงกัน ลักษณะที่อาจจะดูเป็นอัตลักษณ์เฉพาะนั้น อาจเป็นเพียงภาพลวงตา ที่เกิดจากการมองอย่างผิวเผิน และเป็นเพียงความประทับใจที่เกิดขึ้นกับกลุ่มคนบางกลุ่มที่ได้พบเท่านั้น นอกจากนั้น ตัวอย่างที่ยกมา ไม่ได้มีความหมายว่าเป็นพิพิธภัณฑ์ที่เป็นตัวอย่างของท้องถิ่นในแต่ละภูมิภาค หากแต่เป็นกรอบทางสถานที่ที่ผู้วิจัยมีข้อมูลอยู่ในขณะนี้ และแต่ละแห่งที่ยกมา มีประเด็นบางอย่างที่ชวนให้ตั้งคำถาม ที่สามารถนำไปสู่การวิจัยที่ลึกลงไปในระยะต่อไปได้

นอกจากนั้น ดังที่กล่าวแต่ต้นแล้วว่า การเก็บข้อมูล เป็นไปในลักษณะของการสำรวจภาพกว้าง มากกว่าการเจาะลึกแต่ละกรณี ฉะนั้น การตีความต่าง ๆ ต่อไปนี้ จึงเป็นไปในลักษณะของการเสนอประเด็นเพื่อการศึกษาวิเคราะห์ในระดับลึกต่อไป มากกว่าเป็นการให้ข้อสรุป

พิพิธภัณฑ์ในบริเวณภาคกลางด้านตะวันตก

บริเวณภาคกลางในซีกตะวันตก เมื่อเปรียบเทียบกับภาคอื่น ๆ ที่ได้จัดประชุม มีความตึงเครียดทางด้านพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นค่อนข้างมาก ความตึงเครียดนี้มาจากกระบวนการอย่างน้อยสองประการ คือ

(1) เครือข่ายเพื่อนพิพิธภัณฑ์นครปฐม

ในบริเวณนี้มีการรวมตัวของพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นอยู่แล้ว ในรูปของเครือข่ายเพื่อนพิพิธภัณฑ์จังหวัดนครปฐม ซึ่งตั้งขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ.2543 เครือข่ายนี้เป็นการริเริ่มของพิพิธภัณฑ์หุ่นขี้ผึ้งไทย ซึ่งเป็นพิพิธภัณฑ์ของเอกชนตั้งอยู่ในจังหวัดนครปฐม พิพิธภัณฑ์หุ่นขี้ผึ้งมีนโยบายสนับสนุนให้เกิดเวทีเพื่อให้พิพิธภัณฑ์ต่าง ๆ ในบริเวณจังหวัดนครปฐม ราชบุรี และจังหวัดใกล้เคียง ได้มีการพบปะกันอย่างสม่ำเสมอ แลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ และมีกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกัน เช่น การสัมมนาประจำปี รวมทั้งมีการส่งตัวแทนไปเยี่ยมเยียนทำความรู้จักชุมชนต่าง ๆ ในนครปฐม

ซึ่งมีกลุ่มวัฒนธรรมที่หลากหลาย และให้ความสนับสนุนกิจกรรมทางวัฒนธรรมของชุมชนเหล่านั้น

พิพิธภัณฑ์หุ่นขี้ผึ้งไทย ซึ่งเป็นพิพิธภัณฑ์เอกชนที่ประสบความสำเร็จอย่างสูงมากที่สุดแห่งหนึ่งในประเทศไทย โดยอาจจะพิจารณาได้จากจำนวนคนที่มาเข้าชม และความมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จัก ดังจะเห็นได้ว่าการประชุมต่างๆ ที่ว่าด้วยพิพิธภัณฑ์ หรือการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม ก็จะปรากฏมีตัวแทนของพิพิธภัณฑ์หุ่นขี้ผึ้งไทยไปร่วมอยู่ด้วยเสมอ จึงเป็นองค์กรที่มีทรัพยากรหลายด้านและมีความสามารถที่จะทำหน้าที่เสมือนหนึ่งศูนย์กลางวัฒนธรรมภาคเอกชนของจังหวัดนครปฐม พิพิธภัณฑ์มีการจัดกิจกรรมในวันสำคัญต่าง ๆ ตลอดปี ในการจัดงานแต่ละครั้ง จะเชิญชวนให้โรงเรียนต่างๆ นำนักเรียนมาแสดงผลงาน และนำผลิตภัณฑ์ของกลุ่มแม่บ้าน กลุ่มหัตถกรรมในชุมชน มาจัดแสดงหรือจำหน่ายในบริเวณพิพิธภัณฑ์ ในบางกรณีที่มีผู้วิจัยไปร่วมงานของพิพิธภัณฑ์หุ่นขี้ผึ้งไทย ก็มักจะได้รับข่าวสารความคืบหน้าของการทำพิพิธภัณฑ์ แต่ละแห่งไปด้วย การมีองค์กรที่มีทรัพยากรและมีแนวความคิดที่จะสร้างเวทีให้คนที่ทำงานด้านวัฒนธรรมรวมทั้งพิพิธภัณฑ์ มาพบปะแลกเปลี่ยนกันอย่างสม่ำเสมอ ทำให้กลุ่มพิพิธภัณฑ์ในบริเวณนี้ มีความรู้จักมักคุ้นกันใกล้ชิดและมีความรู้สึกผูกพันกันเป็นกลุ่มเป็นก้อนสูง

ดังนั้นโดยทั่วไปแล้ว บรรยากาศของกลุ่มคนที่มีประชุม จึงเป็นบรรยากาศของกลุ่มที่มีความสัมพันธ์กันมาก่อน อย่างค่อนข้างเหนียวแน่น ในขณะที่ผู้วิจัยมีข้อสังเกตว่า เจ้าหน้าที่ของทางการ คือวัฒนธรรมจังหวัดนั้น ยังมีข้อมูลและความรับรู้เกี่ยวกับกิจกรรมพิพิธภัณฑ์และตัวบุคคลที่เกี่ยวข้องในเครือข่ายค่อนข้างน้อย ส่วนหนึ่งเนื่องจากว่า ตำแหน่งวัฒนธรรมจังหวัด เป็นงานของกระทรวงวัฒนธรรมซึ่งกระทรวงเกิดขึ้นใหม่ และผู้ที่มารับหน้าที่เป็นคนมาจากกระทรวงอื่น และมาจากท้องถิ่นอื่น ไม่ได้มีความผูกพันกับความเป็นไปทางวัฒนธรรมเท่ากับคนที่ทำพิพิธภัณฑ์ ซึ่งส่วนใหญ่แล้วเป็นคนที่เกิดและเติบโตขึ้นมาในบริเวณนั้น

(2) กลุ่มพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นที่ได้รับแนวคิดสำนักท้องถิ่น

พิพิธภัณฑ์กลุ่มหนึ่งในบริเวณนี้ อยู่ในเครือข่ายของการทำงานแนวสร้างสำนักท้องถิ่น ซึ่งมี รศ. ศิริศกร วาลิโกดม และมูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์ เป็นผู้บุกเบิก ได้แก่ พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดม่วง จังหวัดราชบุรี ซึ่งแสดงถึงวิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์มอญในประเทศไทย พิพิธภัณฑ์วัดจันเสน จังหวัดนครสวรรค์ ที่ตั้งอยู่ในบริเวณที่เรียกว่า ลอนลูกคลื่น อันเป็นที่ตั้งของเมืองโบราณจันเสน ซึ่งเป็นชุมชนก่อนประวัติศาสตร์ และมีการตั้งถิ่นฐานต่อเนื่องกันเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน เนื้อหาภายในพิพิธภัณฑ์จันเสน จัดแสดงพัฒนาการของชุมชนจันเสน ด้วยหลักฐานก่อนประวัติศาสตร์ และหลักฐานทางโบราณคดีสมัยทวารวดี และสมัยต่อ ๆ มา นอกจากนั้นยังมีพิพิธภัณฑ์บ้านเขายี่สาร จังหวัดสมุทรสงคราม ซึ่งแสดงถึงวิถีชีวิตของชุมชนที่ตั้งอยู่ในบริเวณพื้นที่ที่เป็นป่าชายเลน แสดงถึงเทคโนโลยีการเก็บน้ำ เช่น โถงเก็บน้ำจืด หรือการนำเรือไป "ลมน้ำ" เพื่อนำน้ำจืดจากที่อื่นมาใช้ เป็นสิ่งที่ประดิษฐ์ขึ้นเพื่อเอาชนะปัญหาการขาดแคลนน้ำจืดที่จำเป็นในการอุปโภคบริโภค นอกจากนั้นยังมีคลังของเอกสารโบราณจำนวนมาก

ในกลุ่มนี้ยังมีพิพิธภัณฑ์บ้านหนองขาว จังหวัดกาญจนบุรี ซึ่งก็ได้รับความบันดาลใจจากพิพิธภัณฑ์ในรุ่นแรกของมูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์ ประกอบกับความผูกพันที่คนหนองขาวมีต่ออาคารเรียนหลังแรกของโรงเรียนโกวิทอินทราพร ซึ่งตั้งอยู่ในบริเวณวัดหนองขาว เป็นอาคารที่มีอายุกว่า 70 ปี และกำลังจะถูกทุบทิ้ง แต่ชาวบ้านไม่เห็นด้วย จึงคิดกันว่าจะเก็บอาคารนี้ไว้เป็นพิพิธภัณฑ์ ขณะนี้อยู่ระหว่างดำเนินการ การจัดพิพิธภัณฑ์ที่บ้านหนองขาวเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมวัฒนธรรมที่มีฐานกว้างไปกว่าตัวพิพิธภัณฑ์ มีการจัดนำชมหมู่บ้าน และสิ่งของเครื่องใช้ที่แสดงถึงความเชื่อ เช่น "หม้อยาย" การทอผ้าขาวม้าลายจักรใช้สีส้นเข้มสดที่เป็นเอกลักษณ์ของหนองขาว

นอกจากพิพิธภัณฑสถานกลุ่มนี้แล้ว ในการประชุมยังมีพิพิธภัณฑสถานบ้านจำทวี พิษณุโลก ซึ่งเป็นพิพิธภัณฑสถานเอกชนระดับแนวหน้า ซึ่งก่อนหน้านี้นี้ประมาณเดือนตุลาคม พ.ศ. 2545 ตกเป็นข่าวในหน้าหนังสือพิมพ์ เกี่ยวกับปัญหาในการดำเนินการ มีการประกาศขายพิพิธภัณฑสถานหลังจากทำมาเป็นเวลากว่า 30 ปี ซึ่งก่อให้เกิดกระแสความตื่นตัวเรื่องความยั่งยืนของพิพิธภัณฑสถาน และทำให้แวดวงชาวพิพิธภัณฑสถานรู้สึกสั่นสะเทือนอย่างรุนแรง เหตุการณ์การประกาศขายพิพิธภัณฑสถาน นำไปสู่การอภิปรายปัญหาการทำพิพิธภัณฑสถานในประเทศไทยอยู่ระยะหนึ่ง พิพิธภัณฑสถานบ้านจำทวี เป็นที่รู้จักของกลุ่มคนที่ทำพิพิธภัณฑสถานทั่วไป โดยเฉพาะในกลุ่มพิพิธภัณฑสถานแนวสำนักท้องถิ่น และผู้ดูแลพิพิธภัณฑสถานได้เล็งถึงผลกระทบและให้ข้อสังเกตในการทำพิพิธภัณฑสถานบ้านอย่างเข้มข้นและเข้มข้น การประชุมครั้งนี้ จึงมีบรรยากาศของกลุ่มคนที่รู้จักกัน ที่มาจากพิพิธภัณฑสถานบุกเบิก มีอุดมการณ์ร่วมกัน เคยมีกิจกรรมร่วมกัน และมีประสบการณ์ปัญหาที่แลกเปลี่ยนกันได้ในทิศทางร่วมกัน และเกิดความรู้สึกร่วมกันว่ามีพลังของคนที่มีเรื่องราวชีวิตร่วมกัน ดังที่คุณพรศิริ บุรณเขตต์ ตัวแทนพิพิธภัณฑสถานบ้านจำทวีบรรยายว่า การมาครั้งนี้เหมือนกับได้มาพบ “คนที่อาบน้ำโอ่งเดียวกัน”

นอกเหนือจากพิพิธภัณฑสถานในกลุ่มที่ได้รับแรงบันดาลใจ และแรงกระตุ้นเรื่องสำนักท้องถิ่น พิพิธภัณฑสถานอื่น ๆ ในภูมิภาคด้านตะวันตกยังมีที่มาจากความหมาย หรือสำนักทางวัฒนธรรมอย่างอื่นอีกด้วย ที่เด่นชัดคือเรื่องของความศรัทธาในวีรบุรุษท้องถิ่น โดยเฉพาะพระภิกษุที่เป็นที่เคารพนับถือ มีลูกศิษย์ลูกหาจำนวนมาก และความต้องการที่จะแสดงอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์บางอย่าง และรักษาไว้ลูกหลาน เพื่อให้เห็นรายละเอียดของความหลากหลายนี้ จะขอนำเสนอพิพิธภัณฑสถานบางแห่งที่เป็นตัวอย่างของความหมายเฉพาะในท้องถิ่นสองอย่างนี้

พิพิธภัณฑสถานวัดท่าพูด นครปฐม

วัดท่าพูดเป็นวัดที่มีอายุประมาณ 600 ปี ตั้งอยู่ริมแม่น้ำนครชัยศรี ความคิดในการตั้งพิพิธภัณฑสถานเริ่มมีมาตั้งแต่ พ.ศ. 2540 เมื่อเจ้าอาวาสองค์ก่อน คือพระครูพิศาลสาธุวัฒน์ ถึงแก่มรณภาพ จากคำบอกเล่าของคุณมานะ เกียรติทวี และคุณวิรัตน์ น้อยประชา ซึ่งเป็นกรรมการของวัด และดูแลพิพิธภัณฑสถาน รูปได้ว่า คณะกรรมการของวัดมีความเห็นว่า วัดท่าพูดมีโบราณวัตถุ และข้าวของต่าง ๆ จำนวนมาก ซึ่งอยู่ทั้งภายในวัด และเก็บอยู่ภายในกุฏิหลังเก่าของท่านเจ้าอาวาสองค์เดิม เกรงว่าของเหล่านี้จะกระจัดกระจายสูญหาย คุณมานะ เกียรติทวี ซึ่งปัจจุบันเป็นประธานสภาวัฒนธรรมตำบลเล่าว่า ตนเองเป็นคนที่นี่ แต่ได้ไปเรียนจบเพาะช่าง และภายหลังกลับมาใช้ชีวิตอยู่ในบ้านเกิด เคยเห็นว่า ของที่มีค่าถูกปล่อยทิ้งให้ผุพังหรือทำลาย เช่นไม้แกะสลักถูกทิ้งตากแดดตากฝน หรือสมุดข่อยถูกเผาไปบ้าง เกิดการสูญหายไปมาก ทำให้รู้สึกว่าของเหล่านี้มีค่า ควรจะเก็บรักษาเอาไว้ จึงได้มีการหารือและตกลงกันที่จะจัดทำพิพิธภัณฑสถานวัดขึ้น และเริ่มนำสิ่งของต่างๆ ที่มีอยู่มาเก็บ เพื่อรักษาไว้ไม่ให้สูญหาย โดยที่ใช้นอไตรของวัดมาทำเป็นพิพิธภัณฑสถานชั่วคราว เปิดให้คนเข้าชมตั้งแต่วันที่ 7 ธันวาคม 2540 ซึ่งเป็นวันพระราชทานเพลิงศพของท่านเจ้าอาวาสที่ถึงแก่มรณภาพไป จึงถือเอาวันนั้นเป็นวันเปิดพิพิธภัณฑสถาน และต่อมาในปี พ.ศ. 2543 ได้บูรณะกุฏิเจ้าอาวาสหลังเก่า และทำอาคารหลังนี้เป็นพิพิธภัณฑสถานอีกหลังหนึ่ง ใช้อาคารว่า พิพิธภัณฑสถานบ้านวัดท่าพูด โดยนำสิ่งของจำนวนหนึ่งจากนอไตรมาจัดแสดงไว้ในอาคารหลังใหม่นี้

ข้าวของในพิพิธภัณฑสถานวัดท่าพูด มีทั้งกลุ่มโบราณวัตถุ ซึ่งมีทั้งรุ่นก่อนประวัติศาสตร์ เช่นภาชนะดินเผา แม่พิมพ์เครื่องมือ เครื่องมือสำริด และโบราณวัตถุในช่วงประมาณ 200 ปีที่ผ่านมา ได้แก่พระพุทธรูป คัมภีร์ใบลาน

นอกจากนั้นเป็นกลุ่มข้าวของเครื่องใช้ในวัดและในครัวเรือนในอดีต เช่น เครื่องลายคราม ด้วยขาม หม้อไห เครื่องจักสาน เครื่องมือจับปลา หนังสือพิมพ์เก่า เครื่องใช้ไฟฟ้ารุ่นเก่า โต๊ะนักเรียน เครื่องทองเหลือง ของที่เป็นโบราณวัตถุนั้น บางส่วนเป็นของที่ขุดพบในบริเวณนครปฐม แต่บางส่วนก็ไปหาซื้อมาจากที่อื่น ส่วนข้าวของเครื่องใช้นั้น มักจะเป็นของที่ชาวบ้านนำมาถวายให้วัด หรือนำมามอบให้คณะกรรมการเมื่อมีการจัดทำพิธีภักดิ์

ในบรรดาข้าวของต่าง ๆ สิ่งที่จัดแสดงอยู่นั้น ของที่ผู้จัดให้ความสำคัญเป็นพิเศษ เวลาที่นำชม จะเป็นของที่เกี่ยวกับประวัติของวัด และหรือสิ่งของที่แสดงบทบาทของวัดนี้ในประวัติศาสตร์ ของสำคัญนี้ ได้แก่ พระยานมาศกระโถนถมปิด กาน้ำชา และหัวเรือกัญญา ซึ่งมีตำนานว่าพระเจ้าตากสินพระราชทานให้แก่หลวงพ่อรอด เจ้าอาวาสองค์แรกของวัดท่าพุท ของใช้เหล่านี้เป็นสิ่งของชิ้นเด่นที่สร้างความภาคภูมิใจให้แก่พิพิธภัณฑ์แห่งนี้มากที่สุด จะเป็นสิ่งแรกที่ผู้จัดและนำชมกล่าวถึง และเรียกความสนใจจากผู้ชม ส่วนสิ่งของสำคัญอีกชิ้นหนึ่ง ได้แก่ แผ่นอิฐมอญที่เป็นฐานพระอุโบสถ ซึ่งมีจารึกเป็นตัวอักษรไทยปรากฏอยู่ นอกจากนั้นยังมีการเล่าถึงวัตถุสำคัญบางอย่างที่อยู่ที่พระอุโบสถ ได้แก่การค้นพบลูกนิมิตร พาน พระธาตุ ตะกวด ในบริเวณโบสถ์ ซึ่งกล่าวกันว่ามีอายุในรุ่นอยุธยาตอนปลาย ส่วนพระพุทธรูปสมัยต่าง ๆ ที่ค้นพบในกรุของวัด จะเก็บรวมกันไว้ในห้องชั้นบน

เป็นที่น่าสังเกตว่า ผู้จัดให้ความสำคัญแก่วัตถุสิ่งของบางอย่าง ที่เชื่อมโยงวัดเข้ากับประวัติบุคคลสำคัญที่เป็นที่รู้จักในระดับชาติ แต่ก็เน้นประวัติส่วนที่มากเกี่ยวข้องกับวัด ทำให้วัดและตำบลท่าพุทมีพื้นที่และมีตัวตนอยู่ในประวัติศาสตร์ฉบับของชาติ นอกจากนั้นก็ยังให้ความสำคัญแก่โบราณวัตถุของวัด ที่มีอยู่เพียงแห่งเดียวในวัดนี้ ไม่สามารถจะหาที่อื่นได้

การดำเนินงานของพิพิธภัณฑ์วัดท่าพุท อยู่ในความดูแลของคณะกรรมการพิพิธภัณฑ์ของวัด แต่ก็ดูจะมีคุณมานะ และคุณวิรัตน์ เป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญ การดำเนินงานของท่านทั้งสอง มีทั้งงานพิพิธภัณฑ์ ซึ่งมีทั้งการจัดทำทะเบียน จัดแสดง และนำชม เท่าที่ทราบในขณะนี้ไม่ได้มีความร่วมมือกับโรงเรียนใดโรงเรียนหนึ่งในบริเวณนั้น เพื่อมีกิจกรรมการมาใช้พิพิธภัณฑ์เพื่อการศึกษา การมาชมพิพิธภัณฑ์ดูจะควบคู่ไปกับงานกิจกรรมอื่น ๆ ของวัดเป็นหลัก เป็นต้นว่า การจัดงานประเพณี เช่น งานลอยกระทง ซึ่งเป็นโอกาสที่คนจะมาในท้องถิ่นและบริเวณใกล้เคียง จะมาที่พิพิธภัณฑ์มากที่สุด นอกจากนั้นในโอกาสที่มีคณะไปเยี่ยมชม เช่น คณะของการประชุม พิพิธภัณฑ์ก็จะเป็นส่วนหนึ่งของการนำเสนองานของศิลปหัตถกรรมของท้องถิ่น เช่น การแทงหยวก ที่มีคุณลุง บุญปลุก รอดจินดา อายุ 70 ปี เป็นผู้สืบทอด และมีการทำ "เถรอดเพล" ซึ่งเป็นงานฝีมือที่น่าไม่ขึ้นเล็ก ๆ ซึ่งตัดไว้ มาประกอบเข้าสลักกันภายในขวดแก้ว โดยที่จะต้องค่อย ๆ ใส่ไม้เข้าไปทีละชิ้นทางคอขวด คนทำคือคุณลุง สว่าง ชูสุวรรณ อายุ 76 ปี

ดังนั้นอาจจะกล่าวในเบื้องต้นได้ว่า กระบวนการก่อตั้งและดำเนินการพิพิธภัณฑ์วัดท่าพุท ก่อตัวขึ้นมาจากความศรัทธาที่มีต่อเจ้าอาวาสองค์ก่อน ผสมกับความสำนึกเรื่องการสูญเสียของมีค่าที่เคยมีอยู่ในวัด ทำให้เกิดความห่วงแหน อยากจะเก็บรักษาส่วนที่ยังเหลือให้คงอยู่

พิพิธภัณฑ์วิถีชีวิตชาวนาไทย บ้านลานแหลม นครปฐม

พิพิธภัณฑ์แห่งนี้ต่างจากวัดท่าพุท ตรงที่เป็นพิพิธภัณฑ์ส่วนบุคคล ของอาจารย์เจียงชัย แจ่มนิยม อาจารย์เจียงชัย บรรยายตนเองว่าเป็นลูกชาวนา เคยเห็นการทำนามาตั้งแต่เกิด แต่ว่าตนเองเป็นข้าราชการครูอยู่หลายปี อาจารย์เริ่มคิดอยากจะให้ลูกหลานได้เห็นวิถีชีวิตของชาวนาในสมัยก่อนนั้นเป็นอย่างไร เพราะชีวิตของเด็กใน

ปัจจุบันเปลี่ยนไปจากแต่ก่อนมาก จึงอยากจะ"ย้อนยุค"ให้เด็ก ๆ ได้เห็นชีวิตความเป็นอยู่ของบรรพบุรุษของตัว
ดังนั้นตั้งแต่ประมาณ ปี พ.ศ.2532 อาจารย์จึงได้เริ่มปลูกต้นสะเดาเป็นรั้วล้อมรอบบ้าน และในปี พ.ศ.2541 ซึ่งเป็นปี
ที่อาจารย์เกษียณราชการ จึงได้เริ่มใช้ไม้สะเดา มาสร้างเป็นเรือนไทยเครื่องผูก ซึ่งเป็นเรือนไทยของท้องถิ่นใต้ถุนสูง
และหลังจากนั้น ก็ได้้นำเครื่องมือเครื่องใช้ทางการเกษตร มาตั้งไว้บริเวณใต้ถุนเรือน และเปิดให้คนเข้าชมตั้งแต่ปี
2542 เป็นต้นมา

พิพิธภัณฑ์ของอาจารย์เริงชัย จัดแบ่งเนื้อที่เป็นสองส่วนหลัก ส่วนแรก เป็นอาคารสำนักงานด้านหน้า จะ
เต็มไปด้วยแผนภูมิต่าง ๆ อธิบายขั้นตอนต่าง ๆ ของการทำนา วงจรการเพาะปลูก และประเพณีต่าง ๆ ประวัติความเป็น
มาของบ้านลานแหลม นอกจากนั้นบริเวณชั้นล่างของสำนักงานนี้ยังเป็นที่ตั้งของกลุ่มสตรีอาสาพัฒนาบ้านลาน
แหลม ซึ่งรวมกลุ่มกันทำงานหัตถกรรมจักสานจากเส้นใยผักตบชวา และจัดวางผลิตภัณฑ์สำเร็จแล้วไว้เพื่อ
จำหน่าย

ส่วนที่สอง คือบริเวณเรือนไทยลึกเข้าไปด้านในนั้น ได้ถนัดวางเครื่องมือเครื่องใช้ไว้เป็นกลุ่มๆ ได้แก่กลุ่ม
เครื่องมือการทำนา เช่นเครื่องสีข้าว กระดังมัดข้าว ครกตำข้าว เครื่องมือดักจับสัตว์น้ำ เครื่องมือใช้สอยในครัวเรือน
และเครื่องมือช่างไม้ ส่วนชั้นบน พยายามจะทำจำลองสภาพของครัวเรือนไทยสมัยก่อน แต่ยังไม่เสร็จสมบูรณ์

ถึงแม้จะเป็นพิพิธภัณฑ์ส่วนบุคคลของอาจารย์เริงชัย แต่เวลาที่ไปชม ก็จะมีกลุ่มแม่บ้านที่มาให้การต้อนรับ
จัดการเรื่องอาหารการกินและร่วมพูดคุย ร่วมกันเล่าถึงชีวิตเมื่อก่อน บางคนแสดงการมัดข้าว ผู้หญิงวัยกลางคนกลุ่ม
หนึ่งเล่าถึงงานไร่รวง และเดินรำยาคสุนทรภรณ์ และอาจารย์เริงชัย ในปัจจุบันก็อยู่ในเครือข่ายอย่างเข้มแข็ง ขณะนี้
กำลังไปช่วยจัดพิพิธภัณฑ์ที่วัดละมุด ความสัมพันธ์เหล่านี้คงจะต้องเป็นเรื่องที่ทำความเข้าใจโดยละเอียดต่อไปอีก
แต่ข้อสังเกตในเบื้องต้นก็ดูเหมือนว่า การจัดการพิพิธภัณฑ์ ก็ทำให้เกิดเครือข่ายความร่วมมือกันขึ้น ในแง่ที่ว่าเมื่อมี
คณะผู้มาชม อาจารย์เริงชัย โดยมีภรรยาเป็นกำลังสำคัญก็จะอาศัยกลุ่มแม่บ้าน มาต้อนรับและทำอาหารเลี้ยง
รับรอง อาจารย์เริงชัยเองก็มีกำลังหนุนในการรับรองผู้มาเยี่ยมชมเป็นหมู่คณะ และได้รับคำชมเชยว่าอาหารอร่อย
ไม่แพง ส่วนกลุ่มแม่บ้านก็ได้แสดงฝีมือ และมีรายได้จากการทำอาหารเลี้ยงแขกที่มาชม

ความหมายของการเกิดพิพิธภัณฑ์ชีวิตชาวนา ของที่นี่ รวมทั้งของอีกหลายวัดในย่านนี้ ที่หยิบยกเรื่องของ
ชีวิตชาวนามาเป็นประเด็นสำคัญ น่าจะเป็นเรื่องของการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิต ที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วในช่วงชีวิต ซึ่ง
ทำให้เกิดอารมณ์ ซึ่งคงจะไม่ใช่ว่าของอาจารย์เริงชัยท่านเดียว แต่ของหลาย ๆ คนที่เคยมีประสบการณ์ทางวัฒนธรรม
ของวันวานร่วมกัน และรู้สึกได้ว่าเป็นสิ่งที่ผ่านพ้นไปแล้ว พิพิธภัณฑ์อาจจะเป็นสิ่งที่ทดแทนสิ่งที่สูญหายไปแล้ว และ
ไม่อาจจะจกกลับมาได้ในชีวิตประจำวันปัจจุบัน

พิพิธภัณฑ์วัดกลางบางแก้ว นครปฐม

พิพิธภัณฑ์วัดกลางบางแก้ว มีชื่อเต็มๆว่า พิพิธภัณฑ์พุทธวิถีนายก ตามสมณศักดิ์ของหลวงปู่สององค์ คือ
หลวงปู่บุญ หรือท่านเจ้าคุณพระพุทธรวิถีนายก (บุญ ชันธโชติ) เป็นเจ้าอาวาสปี พ.ศ. 2429 – 2478 อีกองค์หนึ่งคือ
หลวงปู่เพิ่ม ซึ่งได้รับพระราชทานสมณศักดิ์พระพุทธรวิถีนายก (เพิ่ม ปุญญสโน) เช่นเดียวกัน ท่านเป็นศิษย์และสืบ
ต่อตำแหน่งเจ้าอาวาสจากหลวงปู่บุญ มรณภาพเมื่อปี พ.ศ. 2526 หลวงปู่บุญเป็นเจ้าคณะมณฑลนครชัยศรี
ปกครองท้องที่จังหวัดสุพรรณบุรี สมุทรสาครและนครปฐม ท่านเป็นที่พึ่งพาของผู้คนมากมายในด้านกฤตยาาคมขลัง

แพทย์แผนโบราณของไทย การสร้างพระเครื่องบูชาและเครื่องรางของขลังหลายชนิด เมื่อหลวงปู่บุญมรณภาพไป หลวงปู่เพิ่มก็ได้สืบทอดงานสร้างสรรพสิ่งต่าง ๆ ของหลวงปู่บุญทั้งหมด และยังดูแลวัดพร้อมกับข้าวของมีค่าทั้งหลาย ทั้งที่เป็นของเก่าแก่คู่กันมากับวัดและที่หลวงปู่บุญสร้างหรือมีผู้นำมาถวายไว้เป็นอย่างดี

เมื่อหลวงปู่เพิ่มถึงแก่มรณภาพ พระครูสิริชัยคนารักษ์ เจ้าคณะอำเภอหนองครกศรี เจ้าอาวาสวัดกลางบางแก้วองค์ปัจจุบัน จึงได้ร่วมมือกับคณะศิษย์จัดสร้างพิพิธภัณฑสถาน โดยได้นำรายได้จากการให้เช่าเหรียญหลวงปู่ที่ทำขึ้นในโอกาสพิธีศพของท่าน ซึ่งมีรายได้เป็นเรือนล้าน มาใช้สร้างอาคารสี่ชั้น เพื่อบรรจุข้าวของมีค่าทั้งหลายและเปิดโอกาสให้ผู้สนใจเข้าชมและศึกษาค้นคว้าได้ตามหลักเกณฑ์การอนุรักษ์มรดกศิลปวัฒนธรรมไทย ในการสร้างและจัดวัตถุสิ่งของ สามารถระดมความช่วยเหลือจากลูกศิษย์ลูกหา โดยเฉพาะลูกศิษย์ลูกหาที่เดิมเป็นคนที่นี่ แล้วไปเป็นใหญ่เป็นโตภายนอก ยกตัวอย่างเช่นการจัดสิ่งของในพิพิธภัณฑสถานนั้น เป็นผลงานของอาจารย์อาวโศกท่านหนึ่งในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ที่เป็นลูกศิษย์ของท่าน

วัดกลางบางแก้วเป็นพิพิธภัณฑสถานที่เกิดมาจากความศรัทธาในพระภิกษุผู้เป็นที่เคารพนับถือสูงในชุมชน ตัวพิพิธภัณฑสถานเองเป็นถาวรวัตถุที่มีวัตถุประสงค์เพื่อเฉลิมฉลองบุญญาบารมีของปูชนียบุคคลในท้องถิ่นเป็นหลัก การจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานมีขนาดใหญ่ สูงถึงสี่ชั้น แต่ละชั้นมีข้าวของที่มีค่าจำนวนมาก จึงโยงอยู่กับประวัติชีวิตของหลวงปู่ทั้งสององค์เป็นส่วนมาก ไม่ได้ให้ความสนใจแก่ข้าวของที่เกี่ยวข้องกับชีวิตชุมชนโดยตรงมากนัก จุดเด่นอย่างหนึ่งคือการจำลองภูมิของท่าน ซึ่งมีเครื่องใช้ต่าง ๆ ของท่านครบครัน รวมทั้งเครื่องเรือนและเครื่องไม้บางส่วน มาจัดไว้ที่ชั้นบนสุด สำหรับให้ผู้เข้าชมได้ชมและสักการะท่านไปด้วยในเวลาเดียวกัน

พิพิธภัณฑสถานวัดม่วง - อีสาน - จันเสน - หนองขาว

การก่อตัวของพิพิธภัณฑสถานกลุ่มนี้ น่าจะกล่าวได้ว่าเป็นการประจวบเหมาะขององค์ประกอบหลายประการ ได้แก่ การที่มีนักวิชาการจากภายนอก ที่เคยศึกษาวิจัยบริเวณนี้ และเห็นประเด็นความมั่งคั่งทางวัฒนธรรมของท้องถิ่น การกระตุ้นจากนักวิชาการที่ได้รับการตอบสนองจากชุมชน หรือกลุ่มคนบางกลุ่มในชุมชน ที่กระตือรือร้นที่จะมีส่วนร่วม มองเห็นคุณค่าหลังจากที่ได้แลกเปลี่ยนกับคนภายนอก ความสามารถในการระดมทรัพยากรนานาชนิดที่จำเป็น ทางด้านการเงิน กำลังคน กำลังทางวิชาการ กำลังของแนวร่วมที่มีบารมีทางราชการ

พิพิธภัณฑสถานในกลุ่มนี้มีประวัติสืบต่อมาราวสองทศวรรษ และมีพัฒนาการของแนวความคิด "พิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น" ที่ไม่ได้เน้นคุณค่าของตัวเองแต่อย่างใด ทว่ามีความผันแปรทางความคิดและปฏิบัติการอยู่ตลอดเวลา จากกรณีวัดม่วง-จันเสน ที่เน้นไปที่การวิพากษ์การจัดพิพิธภัณฑสถานแนวกรมศิลปากรที่เน้น "วัตถุ" มากกว่า "เนื้อหา" มาเป็นเนื้อหามากกว่าวัตถุ และเล็งถึงเรื่องราวของประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ไม่ใช่ประวัติศาสตร์ชาติไทยฉบับมาตรฐานหรือฉบับทางการ ลักษณะของพิพิธภัณฑสถานแนวสำนักท้องถิ่นในยุคแรก เช่น พิพิธภัณฑสถานวัดม่วง หรือวัดจันเสน ยังคงให้ความสำคัญกับอาคารและวัตถุสิ่งของในพิพิธภัณฑสถาน ตัวพิพิธภัณฑสถานเป็นอาคารขนาดใหญ่ วัตถุสิ่งของก็เป็นโบราณวัตถุและสิ่งของมีค่า แต่ก็จะมีแนวทางบางอย่างในการจัดแสดงร่วมกัน เช่น การเน้นให้เห็นลักษณะของท้องถิ่น ทั้งทางด้านภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม แต่ในยุคต่อมา ตัวอย่างเช่น พิพิธภัณฑสถานเขาชัยสน หรือที่หนองขาว อาคารพิพิธภัณฑสถานขนาดใหญ่ และวัตถุสิ่งของค่อย ๆ ลดความสำคัญลงไป และใช้อาคารเดิมที่เป็นศาลา หรือโรงเรียน มาดัดแปลงปรับปรุง พร้อมกับเน้นคำว่า "พิพิธภัณฑสถาน" ก็ได้ขยายออกไปนอกกรอบบริบทของอาคาร ครอบคลุมไปถึงหมู่บ้าน สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ดังเช่นสำนวนที่ใช้กันว่า "ทั้งหมู่บ้านคือพิพิธภัณฑสถาน"

ในปัจจุบัน แนวความคิดของค่ายสำนักทองถิ่นได้ย้ายจากการสร้างพิพิธภัณฑ์ ไปอยู่ที่กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของสมาชิกในชุมชน การทำงานจึงเริ่มด้วยการให้ชาวบ้าน และนักวิชาการ วิจัย เก็บรวบรวมความรู้ด้านสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่น การปรับตัว ประวัติศาสตร์ วิถีชีวิต ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ ความคิดต่าง ๆ ที่พัฒนาขึ้นมาในอดีต ดังนั้นกรณีตัวอย่างหนึ่ง คือกลุ่มลูกหลานเมืองแพร่ (ซึ่งไม่ได้อยู่ในภาคตะวันตกนี้ แต่กำลังทำงานร่วมกันกับมูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์) เป็นกลุ่มที่กำลังดำรงจะทำพิพิธภัณฑ์ร่วมกับนักวิชาการ แต่มีกลุ่มคนที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรม การทำงานที่กว้างขวางมาก โดยมีแกนกลางอยู่ที่ “พิพิธภัณฑ์ที่มีชีวิต” เน้นที่บริเวณเมืองเก่าของจังหวัดแพร่ที่ยังคงมีกำแพงเมืองที่สมบูรณ์ และรักษาสถาปัตยกรรมเดิมไว้ได้ ว่าเป็นพิพิธภัณฑ์ที่มีชีวิต และพยายามเชื่อมโยงกับเมืองบิหาร และสถานที่ศักดิ์สิทธิ์คือพระธาตุ ว่ามีความเชื่อมโยงกันทั้งหมด การวิจัยและกิจกรรมต่าง ๆ ในขณะนี้ เป็นไปเพื่อให้เกิดการเคลื่อนไหวให้ชาวบ้านตื่นตัวในการสร้างองค์ความรู้ และจัดการแหล่งที่มีความสำคัญทางวัฒนธรรมท้องถิ่นของตนเอง โดยเป็นผู้ศึกษาวิจัย เก็บรวบรวมและสังเคราะห์ความรู้ทางด้านประวัติศาสตร์ วิถีชีวิต และความเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น และนำไปสู่การจัดพิพิธภัณฑ์และการทำกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง

พิพิธภัณฑ์โซ่งหรือโตดำ เพชรบุรี

ข้อมูลเกี่ยวกับพิพิธภัณฑ์โซ่งหรือโตดำ ได้จากคำบอกเล่าของคุณป้าณอม อดีตอาจารย์โรงเรียนในท้องถิ่น และเป็นตัวอย่างของพิพิธภัณฑ์ที่เกิดมาจากแรงผลักดันในการอนุรักษ์วัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ คุณณอมเป็นคนเชื้อสายโตดำ ในอำเภอเขาชัยวัน จังหวัดเพชรบุรี แต่มีโอกาสทางการศึกษามากกว่าชาวบ้านทั่วไป ท่านเป็นคนโตดำคนแรกที่จบการศึกษาระดับปริญญาตรี และกลับมาเป็นครูสอนในโรงเรียนในชุมชน สิ่งที่น่าสนใจจากคำพูดบางอย่างของคุณณอม คือการที่เธอเริ่มเห็นคุณค่าของของเก่า เช่นเสื้อผ้าเก่าของโตดำ และพยายามจะเก็บรวบรวมเอาไว้ไม่ให้สูญหาย ถึงขนาดขายสร้อยเพื่อเอาเงินไปซื้อชิ้น (หรือเสื้อ) เก่ามาเก็บเอาไว้ นอกจากนั้นคุณณอมยังมีความภาคภูมิใจในของที่สะสมไว้ ของบางอย่างเช่นเสื้ออี (เสื้อตัวยาว สีดำ ของคนโตดำ ในบางที่เป็นของใช้ในพิธี) ที่เธอเก็บไว้นั้น เธอกล่าวว่าไม่มีที่ไหนอีกแล้ว แม้แต่ในกลุ่มคนโตดำในเวียดนาม ซึ่งเป็นถิ่นฐานดั้งเดิมของชาวโตดำในประเทศไทย ในปัจจุบันคุณณอมเป็นผู้ที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับโซ่งหรือโตดำที่สำคัญคนหนึ่ง มักจะมีนักวิชาการและนักศึกษาที่ท้าววิจัยวิทยานิพนธ์แวะไปพบและขอข้อมูลบ่อย ๆ ซึ่งเธอบอกว่า ได้ (ข้อมูล) ไปแล้วก็ “หายหัว” ไปหมด

พิพิธภัณฑ์ในบริเวณภาคกลางด้านตะวันออก

ประเด็นที่สังเกตเห็นเป็นลักษณะเฉพาะของการประชุมที่นี่ คือ การที่มีตัวแทนหลายคนจากหน่วยงานเดียวกัน แต่มีหลายชื่อหลายตำแหน่งที่เป็นทางการ หรือคนเดียวมีหลายตำแหน่งพร้อมกัน ซึ่งเป็นตัวอย่างของการทำงานแบบใส่ป้ายของราชการ จนทำให้ข้าราชการคนเดียวหรือหน่วยงานเดียวมีชื่อซ้อนกันหลายอย่าง เช่นบางท่านเป็นทั้งอาจารย์ในโรงเรียน เป็นเลขานุการศูนย์วัฒนธรรมจังหวัด และเป็นฝ่ายวิชาการของสภาวัฒนธรรม จนเธอเองบอกว่าคนคนเดียวทำงาน 3 กระทรวง เนื่องจากมีหลายท่านที่อยู่ในฐานะท่านองเดียวกันนี้ คือ สวมหมวกทางราชการด้านวัฒนธรรมหลายใบมาก ทำให้เราสังเกตได้ว่า ข้าราชการสายวัฒนธรรมเหล่านี้ก็มี “เครือข่าย” อีกประเภทหนึ่ง และดูเหมือนเครือข่ายที่คึกคักมาก โดยเฉพาะในเรื่องการท่องเที่ยว เนื่องจากภาคตะวันออกได้รับการสนับสนุนให้เป็นเมืองท่องเที่ยว จึงมีแนวความคิดและกิจกรรมประเภทวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยวอย่างเห็นได้ชัด ตัวอย่างเช่น การจัดรายการเกี่ยวกับชาวซ่ง ซึ่งเป็นกลุ่มชาติพันธุ์พูดภาษาตระกูลมอญเขมร และเป็นคนพื้นถิ่น

ดั้งเดิมของภาคตะวันออก ในปัจจุบันชุมชนของที่รู้จักกันคืออยู่ในจังหวัดจันทบุรี แต่ในจังหวัดอื่น เช่นระยอง ก็มีคนเชื้อสายของอยู่ เพียงแต่ผสมผสานกับกลุ่มอื่น หรือถูกกลืนไปเป็นคนไทยไปมากและไม่ได้แสดงความเป็นของอย่างเด่นชัด งานวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับชาวของที่มีผู้กล่าวถึงในการประชุม จึงมีลักษณะของการจัดโปรแกรมท่องเที่ยวเป็นชุดสำเร็จรูป เช่น ไปดูของ กินอาหารของ ซื้อโปสเตอร์ของ เป็นต้น จึงมีแนวโน้มของการนิยามงานวัฒนธรรมในแง่ของการจัดรูปแบบการท่องเที่ยวโดยเจ้าหน้าที่ค่อนข้างมาก

นอกจากนั้นตัวแทน ที่เป็นข้าราชการมักมีความสนใจ ประสพการณ์ ความคุ้นเคย และความชำนาญ ในเรื่องของการหาหนทางเข้าไปสู่ทรัพยากรของรัฐ ฉะนั้นจะมีการใช้เวลาบางส่วนแลกเปลี่ยนกันถึงเรื่องวิธีที่จะเขียนโครงการของงบประมาณอย่างละเอียดละออ เช่น มีการให้ข้อมูลว่า องค์กรท้องถิ่นเช่นพิพิธภัณฑ์จะสามารถไปหางบประมาณมาจากไหนได้บ้าง งบประมาณภาครัฐกับนอกภาครัฐต่างกันอย่างไร หน่วยงานใดมีงบให้งานวัฒนธรรม วิธีเขียนโครงการจะต้องเตรียมอะไรอย่างไรบ้าง ดังนั้น อาจจะตั้งเป็นข้อสังเกตได้ว่า มีกลุ่มพิพิธภัณฑ์บางกลุ่มที่มองรัฐในฐานะที่เป็นกระเป๋เงิน และทำให้แตกต่างจากบรรยากาศของการประชุมกลุ่มอื่น ๆ ที่มองว่ารัฐไม่เคยให้อะไรเลย

พิพิธภัณฑ์หนังใหญ่วัดบ้านดอน ระยอง

พิพิธภัณฑ์หนังใหญ่วัดบ้านดอน เกิดมาจากการที่วัดบ้านดอนมีตัวหนังใหญ่เก่าอายุราว 200 ปี ที่เคยเป็นของเจ้าเมืองระยองท่านหนึ่ง และภายหลังมาเก็บไว้สำหรับแสดงที่วัด เมื่อราวร้อยกว่าปีมานี้ และชาวบ้านในบริเวณใกล้เคียง ๆ วัด ก็ได้นำมาใช้แสดง แต่ว่าต่อมาการแสดงหนังใหญ่เสื่อมความนิยมไป ตัวหนังชุดนี้จึงไม่มีผู้ใดสนใจ เพียงแต่เก็บไว้อย่างเดียว ที่มาของพิพิธภัณฑ์นั้น ท่านเจ้าอาวาสองค์ปัจจุบันเล่าว่า เริ่มจากการที่หลวงพ่เจ้าอาวาสองค์ก่อนท่านป่วย และเห็น “พ่อแก่” หรือศิษษะฤาษี มาต่อว่า ว่าไม่รักษารูปหนังให้ดีปล่อยให้ผุพัง เจ้าอาวาสองค์ปัจจุบันท่านมีความชอบด้านการแสดง จึงเสนอให้เก็บรักษา ดูแลตัวหนังให้เหมาะสม และเกิดความคิดที่จะสร้างพิพิธภัณฑ์ขึ้น

ในราวปี พ.ศ. 2537 เจ้าอาวาสองค์ปัจจุบันได้เริ่มลงมือด้วยการขอยืมเงินจากเจ้าอาวาสองค์ก่อนจำนวน 100,000 บาท ต่อมาชาวบ้านช่วยกันบริจาคเป็นเงิน 350,000 บาท จึงนำบางส่วนไปคืนหลวงพ่ ส่วนที่เหลือนำมาใช้ซ่อมแซมตัวหนัง และสร้างอาคารพิพิธภัณฑ์หลังแรก ต่อมาท่านได้จัดทอดผ้าป่าได้เงินมาอีก 540,000 บาท จึงนำมาสร้างตัวหนังใหม่ สำหรับใช้หัดเด็กนักเรียนโรงเรียนวัดบ้านดอนขึ้นมาเป็นคณะหนังใหญ่ และได้รับเงินสนับสนุนจากองค์การบริหารส่วนตำบล นำมาสร้างอาคารหลังใหม่ สำหรับใช้เป็นที่จัดการแสดงหนังใหญ่

การสร้างพิพิธภัณฑ์ อาจจะเกิดจาก “นิมิต” ของหลวงพ่เจ้าอาวาส แต่ว่าในขณะเดียวกัน ก็ประจวบกันที่ท่านเจ้าอาวาสองค์ปัจจุบันท่านมีความสนใจที่จะรื้อฟื้นศิลปะการแสดงดั้งเดิม ผนวกกับได้รับความร่วมมือจากสภาวัฒนธรรมอำเภอเชิงเนินอย่างมาก ทั้งนี้อาจเพราะหนังใหญ่ เป็นเรื่องซึ่งกรรมการสภาวัฒนธรรมอำเภอหลายท่านมีความผูกพันอยู่มาก บางท่านเป็นครูหนังและเป็นลูกหลานของครูหนัง เช่น อาจารย์อำนาจ มณีแสง และท่านอื่น ๆ ที่เป็นเชื้อสายของคณะแสดงละครชาตรี จึงสามารถรวมกันตั้งวงปีพาทย์ ขับร้อง และพากย์ได้

นอกจากนั้นการรื้อฟื้น พื้นฟู ศิลปะการแสดงโบราณ ยังเป็นนำเอาอดีตมาเป็นประโยชน์แก่เยาวชนในปัจจุบัน คณะหนังใหญ่วัดบ้านดอนในขณะนี้รับแสดงทั้งในและนอกเขตจังหวัดระยอง ทำให้เด็ก ๆ มีรายได้ การ

นำไปแสดงที่ต่าง ๆ ทำให้ท่านได้รู้จักกับคุณภักทราวดี มีฐาน เจ้าของภักทราวดีเธียเตอร์ ซึ่งเกิดความสนใจ และได้มา ให้คำแนะนำในการจัดเวที การเจิด การแต่งกาย ทำให้การแสดงหนังใหญ่ของวัดบ้านดอนมีการปรับรูปแบบและ อาศัยเทคนิคการละครร่วมสมัย แตกต่างไปจากคณะหนังใหญ่อีกสองคณะในประเทศไทย คือ คณะวัดชนอน และ วัดสว่างอารมณ์ ซึ่งแสดงตามแบบประเพณีมากกว่า

การเติบโตของพิพิธภัณฑ์ และกิจกรรมการแสดงที่เกี่ยวข้องในกรณีของวัดบ้านดอน จึงเกิดมาจาก องค์ประกอบหลายอย่าง ทั้งคำอธิบายเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ของตัวหนัง ความผูกพันกับศิลปะการแสดงของหลวงพ่อ ความศรัทธาของชาวบ้าน และความร่วมมือจากองค์กรที่เป็นทางการภายใน และจากศิลปินระดับชาติ

ศูนย์วัฒนธรรมอำเภอบางพลี โรงเรียนบางพลีราษฎร์บำรุง สมุทรปราการ

ศูนย์วัฒนธรรมที่นี่เป็นตัวอย่างของการดำเนินงานตามความริเริ่มของนโยบายรัฐ ให้มีศูนย์วัฒนธรรม อำเภอ แต่ในขณะเดียวกันนโยบายของรัฐบาล ได้รับการตอบรับจากอาจารย์ที่มีประสบการณ์พบเห็นความ เปลี่ยนแปลงของชุมชนที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วและรุนแรง

ศูนย์วัฒนธรรมของโรงเรียนบางพลี ซึ่งมีลักษณะไม่ต่างไปจากพิพิธภัณฑ์ ประกอบด้วยข้าวของ และ กิจกรรมให้นักเรียนทำโครงการหาข้อมูลกันอย่างคึกคักนั้น มีผู้ดูแลอาจารย์สุทธิดา คุ่มภู ท่านเป็นคนปากน้ำ และหลังจากไปสอนในจังหวัดอื่นได้ย้ายมาประจำที่บางพลี อาจารย์เล่าให้ฟังว่า ย้ายมาอยู่ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2525 ได้ เห็นชีวิตเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว แต่แรกที่เริ่มมาสอนนั่งเรือมาทำงาน มองเห็นมีทุ่งนาสองฝั่งคลอง ต่อมาทุ่งนา หายไปเกือบหมดจนในปัจจุบันเหลืออยู่เพียงผืนเล็ก ๆ ผืนเดียวเท่านั้น อาจารย์จึงอยากจะเก็บรักษาชีวิตท้องถิ่นที่ หมดสิ้นสูญหายไปเกือบหมดแล้วไว้ โดยเริ่มให้เด็กไปหาของ หรือขอบริจาคสิ่งของในบ้านจากผู้ปกครอง และนำมา จัดไว้ให้นักเรียนใช้เรียน ความสนใจของอาจารย์สุทธิดา ได้รับการตอบส่งเสริมจากผู้อำนวยการโรงเรียน ซึ่งได้ทราบ ถึงโครงการจัดตั้งศูนย์วัฒนธรรมอำเภอ และต้องการจะทำให้โรงเรียนเป็นที่ตั้งของศูนย์วัฒนธรรม จึงได้อนุมัติให้ใช้ สถานที่และงบประมาณของโรงเรียน และสนับสนุนให้ใช้ศูนย์วัฒนธรรมเป็นส่วนหนึ่งของหลักสูตรวิชาต่าง ๆ ใน ปัจจุบันศูนย์วัฒนธรรมได้รับการสนับสนุนจากผู้ปกครองและได้รับงบประมาณสนับสนุนจากโรงเรียน และดูจะยังคง ขยายตัวต่อไปอีก ไม่นานมานี้ การสร้างสนามบาสสุวรรณภูมิ ทำให้ชาวบ้านที่เคยทำนาขายที่ และย้ายไปที่อื่น ทั้ง เครื่องมือเครื่องใช้เก่าที่เคยใช้ทำนาหรือมีเก็บไว้ในบ้าน เช่น คันไถ ล้อเกวียน ไร่เป็นจำนวนมาก อาจารย์และนักเรียน ได้ไปช่วยกันขนมาเก็บไว้บางส่วน

พิพิธภัณฑ์พวนวัดฝั่งคลอง นครนายก

พิพิธภัณฑ์แห่งนี้ แสดงข้าวของเครื่องใช้ของชาวพวน ซึ่งเป็นประชากรหลักของละแวกบ้านใกล้เคียงวัดแห่งนี้ ชาวพวนเป็นกลุ่มคนพูดภาษาตระกูลไท ที่มีถิ่นฐานอยู่ในแขวงเวียงจาง ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชน ลาวในปัจจุบัน คนพวนที่อยู่บริเวณนี้ถูกกวาดต้อนมาในสมัยธนบุรี เมื่อเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกยกทัพไปตีเมือง เวียงจันทน์ และได้ตั้งบ้านเรือนอยู่ในหลายบ้าน เช่นบ้านฝั่งคลอง บ้านท่าแดง เป็นต้น

พิพิธภัณฑ์เกิดขึ้นจากพระครูวิริยานุโยค ท่านเจ้าอาวาสองค์ปัจจุบัน ซึ่งเป็นคนที่อื่นและไม่ใช่คนพวน ท่าน กล่าวว่าท่านมารับตำแหน่ง ปี พ.ศ.2520 มีหน้าที่ต้องดูแลทรัพย์สินของวัด จึงรวบรวมของเก่า และค้นคว้าความเป็นอยู่ของชาวบ้านใกล้เคียง ประกอบกับกรมศิลปากรได้เคยมาสำรวจ และเชิญให้ท่านไปอบรมพระสงฆ์สมาธิการ ซึ่ง

เป็นการอบรมที่กรมศิลปากรจัดถวายพระสงฆ์เพื่อให้มีความรู้ความเข้าใจการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม ท่านจึงได้เริ่มทำหอพิพิธภัณฑ์แสดงเรื่องราวของชาวพวน หลังจากนั้นหอไทยนิทัศน์ ของสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติมาเยี่ยม และ ตั้งให้พิพิธภัณฑ์เป็นหอไทยนิทัศน์ประจำท้องถิ่นอีกด้วย สถานที่แห่งนี้แห่งเดียวจึงมีหลายชื่อเป็นทั้งพิพิธภัณฑ์วัด พิพิธภัณฑ์พื้นบ้าน และหอไทยนิทัศน์

กระบวนการทำพิพิธภัณฑ์ของวัดฝั่งคลอง ที่เริ่มโดยท่านเจ้าอาวาส และจากคำแนะนำของทางการ ได้รับการสนับสนุนจากสมาชิกชาวพวนในชุมชนด้วย นอกจากจัดแสดงสิ่งของในพิพิธภัณฑ์แล้ว ยังมีศูนย์ทอผ้า มีโครงการรื้อฟื้นภาษา และสอนภาษาพวนให้กับเด็ก ๆ ประกอบไปด้วย

ปัจจุบันผู้ที่ดูแลพิพิธภัณฑ์คือ ว่าที่ร้อยตรีราติชาย ยอดมิ่ง ซึ่งเป็นสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล ซึ่งก็ดูจะมีบทบาทที่ทำให้พิพิธภัณฑ์แห่งนี้ได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากองค์การบริหารท้องถิ่น ในระหว่างการประชุม ว่าที่ร้อยตรีราติชาย ได้ให้ข้อเสนอแนะในการที่จะให้พิพิธภัณฑ์ ได้รับงบประมาณจาก อบต. พร้อมทั้งเสริมด้วยว่า ในฐานะที่ตนเองเป็นนักการเมืองท้องถิ่น ต้องการจะชี้ให้เห็นว่า ภาพพจน์ของ อบต. ที่เต็มไปด้วยอิทธิพลและความไม่โปร่งใส นั้น ไม่เป็นจริงแล้วในปัจจุบัน ถึงแม้ในขณะนี้เรายังไม่มีข้อมูลละเอียด แต่ก็น่าจะตั้งข้อสังเกตได้ว่า การดำเนินงานของพิพิธภัณฑ์ฝั่งคลอง ได้อาศัยการสนับสนุนจากองค์กรท้องถิ่นที่เป็นทางการอยู่ไม่น้อย

จากคำบอกเล่าทำให้เห็นลักษณะที่น่าสนใจอีกอย่างหนึ่งในกระบวนการจัดพิพิธภัณฑ์ สมาชิกชุมชนพวนฝั่งคลอง กล่าวคือ มีการเดินทางไปเยี่ยมชุมชนพวนในแขวงเวียงจันทน์ และได้ไปเก็บตัวอย่างผ้าชิ้น เครื่องแต่งกาย มาไว้ในพิพิธภัณฑ์ เปรียบเทียบกับของที่เก็บรักษาไว้ที่บ้านฝั่งคลอง คนเชื้อสายพวนในประเทศไทยจัดตั้งเป็นสมาคม และมีความสัมพันธ์กับญาติพี่น้องในประเทศลาวอยู่ มีกิจกรรมร่วมกันเช่นการทอดผ้าป่าร่วมกัน และมีเครือข่ายคนรู้จักและการไปมาหาสู่กันอยู่ การทำพิพิธภัณฑ์ทำให้คนพวนที่นี่ (เช่นเดียวกันกับพิพิธภัณฑ์พวนในที่อื่น เช่น จังหวัดลพบุรี ซึ่งยังไม่ได้สำรวจ) อาจเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการสร้างสำนึกชาติพันธุ์ของความเป็นพวน และมองเห็นว่าตัวเองมีความเชื่อมโยงทางเครือญาติข้ามพรมแดนประเทศ บทบาทของพิพิธภัณฑ์ในการมองเห็นว่าตนเองเป็นสมาชิกของชุมชนที่ใหญ่กว่า และกว้างกว่าพรมแดนของประเทศ จะมีลักษณะอย่างไร หรือมีความสำคัญอย่างไร เป็นประเด็นที่จะต้องศึกษาในระดับลึกลงไปอีก แต่เท่าที่เห็นในขณะนี้ การทำพิพิธภัณฑ์อาจจะทำให้ความเป็นพี่น้องพวนในอดีตที่เป็นรูปธรรม ในรูปของเสื้อและผ้าชิ้นที่เป็นของเก่าที่นี้ และที่ได้มาจากประเทศลาวที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน และมีการนำมาเปรียบเทียบวางคู่กันไว้ในห้องจัดแสดง

พิพิธภัณฑ์วัดเขากระโดน ระยอง

พิพิธภัณฑ์แห่งนี้ริเริ่มโดยพระครูพิทักษ์วิริยาภรณ์ หรือพระมหาเพียร ปิฎฎาติโป เจ้าอาวาสองค์ปัจจุบัน ท่านเป็นคนในท้องถิ่นวัดเขากระโดน แต่ได้ไปศึกษาเล่าเรียนในมหาวิทยาลัยสงฆ์และจำพรรษาอยู่ที่วัดปทุมคงคา กรุงเทพมหานครนานถึง 17 ปี จนกระทั่งเมื่อเจ้าอาวาสองค์เดิมมรณภาพ ญาติโยมทางบ้านจึงได้พากันนิมนต์ท่านกลับไปเป็นเจ้าอาวาสวัดเขากระโดน ท่านเป็นพระที่ได้รับการยอมรับอย่างมากในละแวกนั้น ทั้งจากชาวบ้าน และทางราชการ เพราะท่านเป็นพระนักพัฒนา และช่วยเหลืองานราชการอย่างมาก โดยเฉพาะด้านการศึกษา ท่านได้เริ่มสะสมเครื่องสี่ข้าวเก่า จากนั้นก็มีชาวบ้านนำของใช้ ข้าวของนานาชนิดมาถวายเพิ่มเติม จนทำเป็นพิพิธภัณฑ์ขึ้นมา โดยท่านได้รับทุนสนับสนุนจากมูลนิธิแห่งหนึ่งจากประเทศเนเธอร์แลนด์